

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

FATİMƏ ƏKBƏR qızı DADAŞOVA

**STİVEN KİNQİN “YAŞIL MİL” ROMANINDA İRQİ AYRI-SEÇKİLİK
PROBLEMİ**

– Filologiya-Ədəbiyyatşünaslıq (İngilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Z.F.Əlibayova

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. AFRO-AMERİKAN ƏDƏBİYYATININ YARANMASI VƏ İNKİ- ŞAFI.....	10
1.1. Afro-amerikan ədəbiyyatının tarixi və inkişaf xüsusiyyətləri.....	10
1.2. Çağdaş Amerika ədəbiyyatında irqçilik mövzusu.....	12
1.3. Kəlləliyin ləğvindən sonrakı dövrdə afro-amerikalı yazıçılar.....	15
II FƏSİL. YAŞIL MİL ROMANINDA İRQİ AYRI-SEÇKİLİYİN SƏBƏB OLDUĞU PROBLEMLƏR.....	25
2.1. “Yaşıl Mil” romanında qaradərili Con obrazının dramı.....	25
2.2. “Yaşıl Mil” romanında etik anlayışlar.....	56
NƏTİCƏ.....	82
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	85

GİRİŞ

Bədii ədəbiyyatın ən mühüm vəzifəsi xalqın mənəvi aləmini, düşüncə tərzini və hisslərini, milli xarakterinin zənginliyini və xüsusiyyətlərini əks etdirmək, bununla da həmin xalqın inkişafına təsir göstərməkdir. Yaradıcılığın digər növləri kimi bədii ədəbiyyat da xalqın həyatını canlı və əyani şəkildə əks etdirməklə kifayətlənmir, onu zövq mənbəyinə çevirir və kamil insanın formalaşdırılması prosesində fəal iştirak edir. Bədii ədəbiyyatın başlıca predmeti insandır, onun həyatı və daxili aləmidir. Tarix boyu müxtəlif dövrlər, mərhələlər bir-birini əvəz etmiş, bədii təsvirin yeni formaları, vasitələri kəşf edilmişdir, lakin ədəbiyyatın, incəsənətin əsas təsvir və inikas predmeti insan olaraq qalmaqdadır. XX əsrin son rübündə yazmağa başlayan zənci yazıçıları bir tərəfdən özlərindən əvvəl gələnlərin ədəbi təcrübələrinə yiyələndilərsə, digər tərəfdən də onların ideyalarını, mövzu dairəsini daha da genişləndirdilər. Bu prosesin maraqlı məqamlarından biri də həmin dövrdə afro-amerikan yaradıcılığının ön plana çıxması idi. Toni Morisson, Fillis Vitli, Veb Du Bois, Lanqston Hyuz və başqa afro-amerikan yazıçıları öz azadlıqları uğrunda mübarizələrini açıq şəkildə ifadə edərək ədəbiyyatın inkişafına töhvə vermişdilər.

Mövzunun aktuallığı: Sözü sənətə ustalıqla çevirən dahi yazıçılara sahib Amerika ədəbiyyatı bu gün dünya ədəbi prosesində müstəsna rol oynayır. Uzun müddət Amerika ədəbiyyatı həm nəzəri, həm də yaradıcılıq praktikası baxımından Avropa ədəbiyyatını izləmiş, bu ədəbiyyatın təsiri altında formalaşmış və inkişaf etmişdir. Lakin hazırda millietnik tərkibinə görə multimədəni tendensiyaların daşıyıcısına çevrilmiş Amerika ədəbiyyatı dünya xalqları ədəbiyyatları sırasında aparıcı mövqelərdən birini tutmuş və bütün dünyada geniş oxucu kütləsi qazanmışdır. ABŞ cəmiyyətinin dörd demokratik prinsiplər əsasında formalaşması, ölkənin səviyyəli tarixi hadisələrdə fəal iştirakı, digər ölkələrə nisbətən elm və texnikanın daha dinamik inkişafı, dünya mədəni irsindən səmərəli bəhrələnməsi, ədəbi prosesin gedişi üzərində rəsmi nəzarət və qadağanın olmaması bu ədəbiyyatın böyük bədii-estetik uğurlar qazanmasına səbəb olmuşdur.

Amerika ədəbiyyatı qədim tarixə malik olsa da bu ədəbiyyatının dinamik inkişafında XX əsrin ortalarında və ikinci yarısında yazıb-yaratmış sənətkarlar

böyük rol oynamışlar: onlar cəmiyyətin ən mühüm ekzistensialist problemlərini orijinal sənətkarlıq prinsipləri əsasında təcəssüm etdirərək təkcə milli ədəbiyyat üçün deyil, dünya bədii fikri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən yeni tipli yaradıcılıq prinsiplərinin təməlini qoydular. Bu baxımdan müasir Amerika ədəbiyyatının, o cümlədən afro-amerikan ədəbiyyatı aktualıq kəsb edir.

Müasir Amerika ədəbiyyatında irqi ayrı-seçkilik probleminin işlənməsi və Stiven Kinqin ədəbi nümunəsi əsasında aparılması reallığın müxtəlif prizmalardan dəyərləndirilməsi, texnokratik erada insanın psix-emosional durumunun təhlili tədqiqatın aktuallığını aşkar edir. Təqdim edilən tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən digər mühim amil dissertasiya çərçivəsində aparılan araşdırmanın ümumilikdə afro-amerikan ədəbiyyatını, həmçinin müasir Amerika ədəbiyyatını və onun spesifikasiyasını öyrənməyə imkan verir. Belə ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında XX əsr və daha əvvəlki dövr Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılıqlarının fərqli spektrlərinin tədqiqinə həsr olunmuş çoxlu sayda araşdırmalar mövcud olsa da, afro-amerikan ədəbiyyatının təhlilini, həmçinin irqi ayrı-seçkilik probleminin nəzəri aspektdən təhlilini hədəf alan geniş həcmli araşdırma mövcud deyil.

Afro-amerikan yazıçılarla yanaşı digər yazıçılar da qaradərili xalqın azadlığı uğrunda mübarizəsi üçün müxtəlif mövzularda əsərlər yazmışdılar. Bu yazıçılar arasında Stiven Kinq “Yaşıl mil” əsəri ilə fərqlənirdi. Zəncilərin məşəqqətli həyatına toxunan Stiven Kinq Con Koffi obrazı ilə qaradərili insanların yaşadıkları çətinlikləri oxucuya çatdırmışdır. Bu əsərdə yer alan yeganə qaradərili obraz Con Koffidir. Ona göstərilən münasibətlərin və davranışların ədalətsizliyi, heç bir günahı olmadan ölümə məhkum edilməsi romanın əsas məğzini təşkil edir. Con Koffinin həyatdan təcrid olunmuş şəkildə yaşaması ona qarşı göstərilən mənfi davranışların nəticəsidir. Qaradərili olduğu üçün heç bir məhkəmə prosesi aparılmadan ölümə məhkum edilməsi onu göstərir ki, həmin dövrdə Amerikada irqçilik ləğv olunsaydı da insanlar arasında olan bu ayrı-seçkilik hələ də davam etməkdə idi.

Stiven Kinqin “Yaşıl Mil” romanı Amerikanın cənubunda 1929-cu ildə Birləşmiş Ştatlarda başlayan və tezliklə dünyanın qalan hissəsinə təsir edən şiddətli, illərlə davam edən iqtisadi tənəzzül zamanı baş verən hadisələrdən bəhs edir. ABŞ-da bu, bir çox insanın işini itirməsinə səbəb oldu və onları yoxsulluq

içində yaşamağa məcbur etdi. “Yaşıl Mil”də Paul və onun həmkarları iş yerlərini itirmək qorxusunu bölüşürlər, ilk növbədə bu son dərəcə çətin iqtisadi şəraitdən irəli gəlir. Kinqin Cənubi Amerikanın kiçik şəhərlərini təsviri də Birləşmiş Ştatların köləlik və irqçilik tarixinə əsaslanır. Köləlik 1865-ci ildə - romanın çap olunmasından əlli ildən çox əvvəl ləğv edilsə də, bir çox personajların irqçi münasibəti göstərir ki, bəzi ağdərillilər köləliyin sonunu, ağdərili və qaradərili insanların bərabərliyini qəbul edə bilmədiklərini sübut etdilər.

Stiven Kinqin bir çox romanı adi vətəndaşların gündəlik görünən şəraitdə xeyir və şərin ziddiyyətli qüvvələri ilə mübarizə apardığını göstərir. Kinqin ilk romanı “Carrie” (1974), adi bir Amerika şəhərciyində düşmənlərindən qisas almaq üçün qeyri-adi güclərindən istifadə edən gənc qızın hekayəsindən bəhs edir - bu pis məqsəd Con Koffinin yaxşılıq etmək üçün fəvqəltəbii güclərindən istifadə etməsi ilə kəskin şəkildə ziddiyyət təşkil edir. “Yaşıl Mil” romanının ərsəyə gəlməsindən əvvəl bu mövzuda yazılmış roman Con Steynbekin “Siçanlar və insanlar” əsəridir. Burada baş verən hadisələr də “Yaşıl Mil”də olduğu kimi Böyük Depressiya illərinə təsadüf edir. Bu, müvəqqəti iş axtarmağa məcbur olan iki miqrant tarla işçisi Corc və Lenninin hekayəsindən bəhs edir. Con Koffi kimi, Lenni də fiziki cəhətdən güclüdür, lakin əqli cəhətdən qüsurludur. Öz gücündən xəbərsiz olan adam, sonda təsadüfən gənc qadını öldürür. Nəticədə, Corc onu izdihamın əli ilə şiddətli bir ölümdən xilas etmək üçün yoldaşını öldürmək məcburiyyətində qalır. Bu səbəbdən roman “Yaşıl Mil” ilə oxşar müddəaları bölüşür - bununla Koffi həm də şiddətli cinayətdə ittiham olunan güclü, lakin mülayim və əqli cəhətdən uşaq tipli bir adamdır və nəticədə onu sevən və ona daha çox əziyyət vermək istəyən birinin əli ilə ölümə üzləşir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Məlum olduğu kimi Stiven Kinqin əsərləri həm oxucu kütləsi, həm də bədii-estetik fikir tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Paradoksal olsa da, belə bir münasibət yazıçının yaradıcılığının ideya-bədii xüsusiyyətlərinin dərinə və hərtərəfli şəkildə araşdırılmasını arxa plana keçirmişdir. Bu baxımdan, tədqiqatın başlıca elmi yeniliyi S.Kinqin “Yaşıl Mil” romanının hələ kifayət qədər araşdırılmamış ədəbi xüsusiyyətlərinin – onun yaradıcılığında magik realizm prinsiplərinin, mifoloji motivlərdən istifadənin özünəməxsusluğunun araşdırılması ilə bağlıdır. Müdafiəyə təqdim olunan dissertasiya işi S.Kinqin yaradıcılığının həm Amerika, həm də dünya ədəbiyyatında yerini müəyyənləşdirməyə cəhd baxımından da yenidir. İdeoloji

təzyiq və qadağalardan xilas olmuş Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında dünya miqyasına çıxmış görkəmli amerikan sənətkarının “kənar”dan, fərqli mədəni və ədəbi-estetik mövqedən dəyərləndirilməsi təşəbbüsü də elmi yenilik hesab oluna bilər. Ədəbiyyatşünaslığımızda Stiven Kinq yaradıcılığda irqçilik mövzusu ilk dəfə olaraq monoqrafik prinsiplər əsasında postmodernizm müstəvisində təhlil olunması yeni addımdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin obyektı afro-amerikan ədəbiyyatının yaranma prosesində keçdiyi məşəqqətli yollardan bəhs etməkdir, həmçinin Stiven Kinqin “Yaşıl Mil” romanında irqçilik mövzusunı təhlil etməkdir. S.Kinq yaradıcılığının xüsusiyyətlərinin araşdırılmasında onun romanlarındakı mifoloji motivləri yetərincə araşdırmış dünya tədqiqatçılarının elmi əsərlərindən, yazıçının yaradıcılığına həsr olunmuş müxtəlif elmi-nəzəri tədqiqatlardan, yazıçının orijinal və tərcümə olunmuş əsərlərindən, müxtəlif vəsaitlərdən istifadə edilmişdir. Dissertasiyanın predmeti isə, afro-amerikan yaradıcılığının ümumi cəhətlərinin üzə çıxarılması və konseptual baxımdan ümumiləşdirilməsi, irqçilik mövzusu ilə bağlı yazılmış Stiven Kinqin “Yaşıl mil” romanını təhlil etmək, obrazların, xüsusilə də, Con Koffinin daxili aləmini anlamaq, əsərdəki digər etik anlayışlara nəzər yetirməkdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Stiven Kinqin yaradıcılığının bədii-estetik problemlərinin araşdırılması çağdaş Amerika ədəbiyyatının inkişaf qanunauyğunluqlarının müəyyən köklü cəhətlərini üzə çıxarmağa imkan verir. Dissertasiya ədəbiyyatşünaslığımızda görkəmli amerikan yazıçısı Stiven Kinqin ədəbi irsi haqqında sistemli tədqiqat işi olduğundan onun elmi nəticələrindən xarici ölkə, o cümlədən ABŞ ədəbiyyatı tarixinin araşdırılmasında, ali məktəblərdə dünya ədəbiyyatı, habelə xüsusi kursların aparılmasında istifadə etmək olar. Digər tərəfdən, dissertasiya azərbaycanlı oxucuda XX əsr amerikan ədəbiyyatının ümumi mənzərəsi haqqında biliklərinin genişlənməsinə və konkretləşməsinə yardım etməklə, dünya ədəbiyyatında gedən proseslərin mühüm cəhətləri ilə tanış olmağa imkan yarada bilər.

- Afro-amerikan ədəbiyyatının yaranmasını və inkişaf tarixini araşdırmaq;
- Afro-amerikan ədəbiyyatının təkamülünün və ilkin-nəzəri konseptual zəmininin müəyyənləşdirilməsi;

- İrqi ayrı-seçkilik məsələlərinin əsas planda olduğu ədəbi əsərləri təhlil etmək;
- konkret qaradərili obrazları və irqçi motivləri təhlil etmək;
- Stiven Kinqin ideyalarının bədii ifadə xüsusiyyətlərini tədqiq etmək
- Stiven Kinqin irqi ayrı-seçkilik mövzusunda yazdığı “Yaşıl Mil” əsərini təhlil etmək;
- Stiven Kinqin “Yaşıl Mil” əsərindəki qaradərili Con Koffi obrazının daxili aləmini kəşf etmək;

Dissertasiyadan tələbələrin, müəllimlərin və tədqiqatçıların XX əsr amerikan və dünya ədəbiyyatının qanunauyğunluqlarını üzə çıxarmaq işində yararlanması mümkündür.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi: Çoxsaylı koloniyaları və digər xalqlara güclü təsiri baxımından afro-amerikan ədəbiyyatı daima Azərbaycan ədəbi mühitində xüsusi maraq doğurmuş və tədqiqatlara cəlb edilmişdir. Amerikan ədəbiyyatı və Azərbaycan ədəbiyyatı arasında həmişə tarixi nəzər baxımından oxşarlıqlar və fərqliliklər özünü göstərmişdir, bu səbədən də ölkəmizdə amerikan ədəbiyyatı ciddi araşdırılır.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz Stiven Kinqin əsərləri əksər dünya xalqlarının dillərinə tərcümə olunmasına baxmayaraq, Azərbaycan dilində də yazıçının bir çox əsəri tərcümə olunmuşdur.

Tədqiqatda istifadə olunan metodlar: Tədqiqat işində əsasən bioqrafik və mədəni-tarixi təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda tədqiqat işinin nəzəri hissələrinin açılmasında E.Levinas, T.Magistrale kimi tənqidçilərin nəzəri fikirlərinə və mülahizələrinə də üstünlük verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti: Təqdim olunan tədqiqat işindən çağdaş ingilis və amerikan ədəbiyyatının tədrisi üçün nəzərdə tutulan dərs vəsaitlərinin, tədris proqramlarının, metodik vəsaitlərin hazırlanmasında, amerikan ədəbiyyatına dair mühazirələrdə istifadə oluna bilər. Dissertasiya işində aparılmış təhlil və ümumiləşdirmələr, çıxarılmış nəticələr bu mövzunu araşdıran tədqiqatçılar, ali məktəblərdə xarici ölkələr ədəbiyyatını tədris edən müəllimlər və tələbələr üçün əhəmiyyətli mənbə rolunu oynaya bilər.

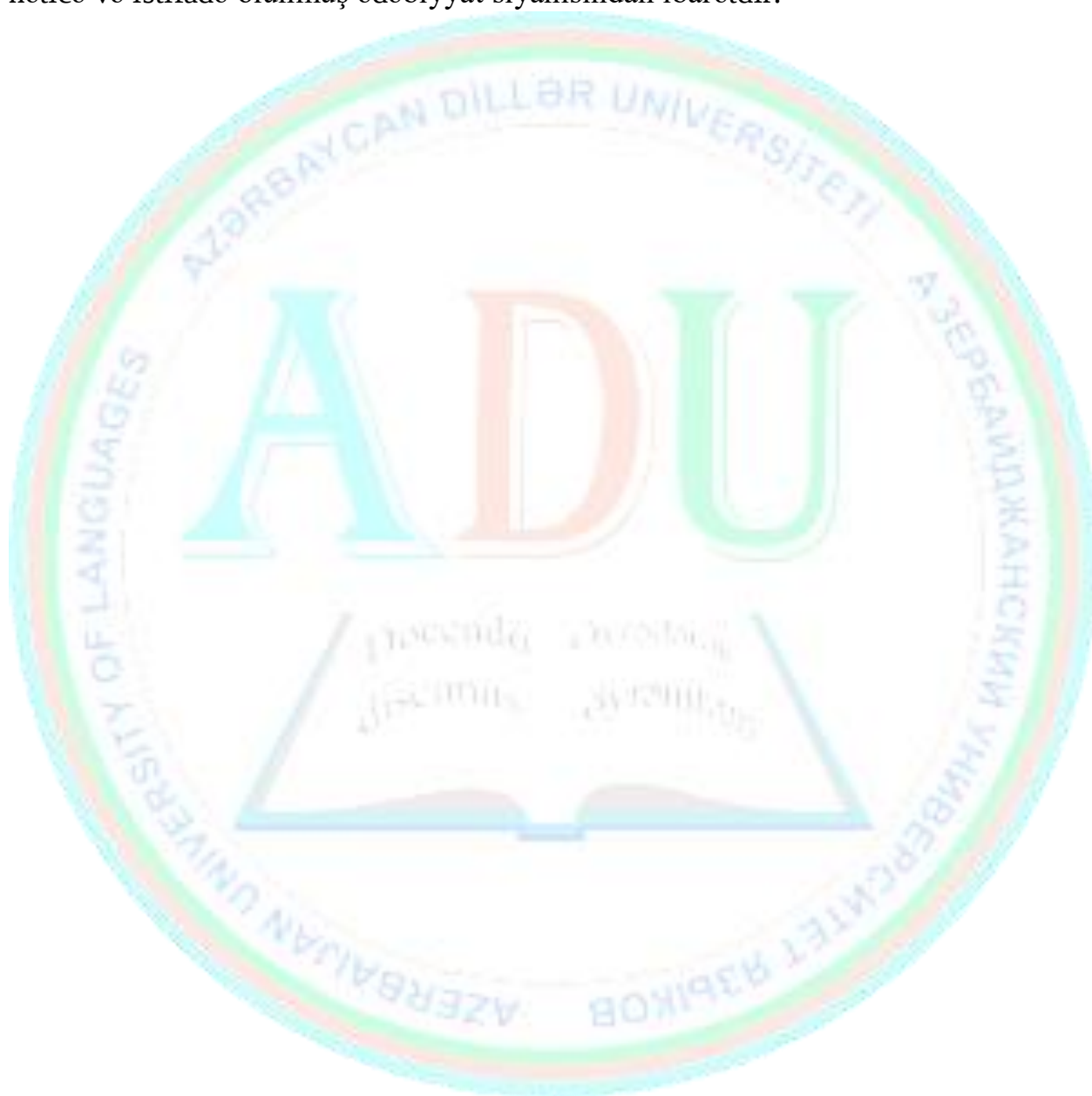
Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Afro-amerikan ədəbiyyatı özünəməxsus ideya məzmununa və ideya-estetik xüsusiyyətlərə malik olmaqla yanaşı ABŞ ədəbiyyatının üzvi tərkib hissəsini təşkil edir.
2. XX əsrin ikinci yarısında afro-amerikan mədəniyyətində “Yeni İntibah” ABŞ ədəbi-bədii fikrində sosial-etik və fəlsəfi-sosial keyfiyyət baxımından yeni mərhələnin başlanğıcıdır.
3. Afro-amerikan yazıçıların əsərlərində Bibliya və afro-amerikan folklorunun motivləri konkret sosial-məişət problematikası süzgəcindən keçərək universal postmodernist roman üçün əsas yaradırlar.
4. Afro-amerikan xalqının mübarizəsi Stiven Kinqin qaradərili obraz yaratmasının əsas səbəbidir.
5. S.Kinqin “Yaşıl Mil” romanının yeganə qaradərili obrazı olan Con Koffi, irqi ayrı-seçkilik probleminin üzə çıxarılmasında mühim əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın aprobasiyası: Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Xarici ölkələr ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın başlıca müddəaları və yekun nəticələri dissertantın ABŞ ədəbiyyatı üzrə apardığı seminar məşğələlərində, elmi məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin quruluşu: Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, beş yarım fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL

AFRO-AMERİKAN ƏDƏBİYYATININ YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

1.1 Afro-amerikan ədəbiyyatının tarixi və inkişaf xüsusiyyətləri

İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı mərhələni əhatə edən ABŞ ədəbiyyatında dövrün zəngin ictimai-siyasi və mənəvi-əxlaqi problemləri özlərinin hərtərəfli ifadəsini tapmışdır. XX əsrin ortalarından başlayaraq bədii estetik fikirdə ənənəvi formaların, ideyaların, ədəbi deyim tərzinin müasir keşməkeşli dövrün spesifikasiyasını və mahiyyətini təcəssüm etmək iqtidarında olmaması ideyası formalaşdı. Ədəbi-bədii nümunənin üslubu, forması, kompozisiyası yazıçının dünyadərkinin ifadəsi kimi nəzərdən keçirilməyə başlandı.

Afro-amerikan ədəbiyyatı Amerika ədəbiyyatında mühüm yer tutur. Bu ədəbiyyatın məşhur nümayəndələri təkcə Amerikada yox həmçinin bütün dünyada məşhurlaşmış geniş oxucu kütlələrinin rəğbətini qazanmış bacarmışdılar. Afrika Amerika ədəbiyyatının yaranması və inkişafı birbaşa Amerika qitəsinə zəncilərin gəlişi ilə əlaqədardır. “1619-cu ildə afrikalılar ilk dəfə Virciniya ştatının Ceymsstaun şəhərinə gəldilər”[3]. Təbii ki, Amerikanın bu yeni sakinləri əsrlərlə yaddaşlarında kodlaşmış mədəniyyətlərini də özləri ilə bərabər gətirmişdilər. Zəngin tarixə, irsə, mədəniyyətə və folklora malik olan Qərbi afrikalıların əksəriyyəti əsl nağıl ustası idilər. Bu isə gələcəkdə sintetik xarakterə malik ABŞ ədəbi-bədii fikrində fərqli bir ədəbiyyatın yaranmasına zəmin yaratmağa kifayət edirdi. Daha dəqiq desək, Afrika qitəsinin kökü eramızdan əvvəl gedib çıxan qədim mədəniyyəti əsasında yaranan Afro-Amerika ədəbiyyatı, şübhəsiz, öz mənbəyini zəngin bir mədəni irsdən götürür, köklü ənənələrə əsaslanırdı.

Amerikada 18-ci əsrin sonlarında Afro-amerikan ədəbiyyatı yaranmağa başladı. “Qullar haqqında olan povestlərin yazılmasından əvvəl Afro-amerikan ədəbiyyatında avtobioqrafik mənəvi povestlər üstünlük təşkil edirdi”[2]. 19-cu əsrdə qullar haqqında olan hekayələr, ümumiyyətlə köləlikdən qaçmış insanların

azadlıq uğrunda çıxdıqları yolda apardığı mübarizələrdən bəhs edən hekayələrdir. 1920-ci illərdə ədəbiyyatda və sənətdə böyük bir çiçəkləmə dövrü baş verdi. Əsrlər boyu afrikalı amerikalıların Amerika cəmiyyətindəki yeri dəyişdikcə, Afro-amerikan ədəbiyyatına maraq artmağa başladı. Amerika Vətəndaş müharibəsindən əvvəl ədəbiyyat əsasən köləlikdən xilas olmuş insanların xatirələrindən ibarət kiçik hekayələri əks etdirirdi. Azad edilmiş kölələrin ədəbiyyatı ilə Şimalda yaşayan azad qara dəriliələrin ədəbiyyatı arasında fərq var idi. Şimaldakı azad qara dəriliələr mənəvi hekayələrdən istifadə edərək köləlik və irqi haqsızlıqlara qarşı açıq şəkildə mübarizə aparırdılar.

Qədim tarixə, irsə, mədəniyyətə və folklora malik olan afrikalıların əksəriyyəti öz bədii nağıl nümunələri vasitəsilə ədəbiyyatı zənginləşdirmişdilər. Bu isə gələcəkdə ABŞ ədəbi-bədii fikrində fərqli və yeni bir ədəbiyyatın yaranmasına zəmin yaradırdı. Afro-amerikan şifahi mədəniyyətində nağıllarla yanaşı şeirlər də üstünlük təşkil edir. Bu şifahi şeir, cədvəl və alliterasiyadan istifadə edən afro-amerikan xristian xütbələrinin ənənəsinə uyğun olaraq yazılmışdır. Afro-amerikan ədəbiyyatı nəsr və nəzm formalarının hamısını özündə cəmləşdirən geniş bir ədəbiyyatı əhatə edir. Bu ədəbiyyatın yaranması və inkişafı ziddiyyətli inkişaf yolu keçmişdir. İlk dövrlərdə qələmə alınan bir çox əsərlər çap problemi ilə qarşılaşdığına görə, zənci ədəbiyyatı uzun müddət şifahi olaraq qalmışdır. Həmin dövrdə kölə yazıçılar qrupu yaradılır və bütün bədii nümunələri gizlin şəkildə bir-birinə ötürən qara dəriliələr bu əsərləri dillər əzbərinə çevirərək öz aralarında “azadlıq harayı” qaldırırlar.

Afro-amerikan ədəbiyyatı dedikdə ABŞ-da yaşayan Afrika kökənli qara dərili yazıçılar birliyinin bədii yaradıcılığı və fəallığı nəzərdə tutulur. Yeni tarixi şəraitdə ilk toxumları hələ XVIII əsrdə formalaşan zənci ədəbiyyatı ötən əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq sürətli şəkildə inkişaf etmişdir. Afro-amerikan ədəbiyyatının ilk təmsilçiləri Frederik Duqlas, Uilyam Vels Braun, Frank Veb, Hanna Krafts, Harriet Uilson, Fransis Harper və bu kimi başqa yazıçılar irqi bərabərsizlik ucbatından qarşılarına qoyulan çoxsaylı maneələrə və çətinliklərə baxmayaraq, tarixi avtobioqrafik yazıları ilə yeni ədəbiyyat janrının formalaşmasına zəmin yaratmışlar. Afro-amerikan yazarların yaradıcılığında dini səciyyə üstün idi, bu isə dini inancların zəncilərin həyatında böyük rol oynadığını göstərir. Din mövzusunun sonra Afro-amerikan ədəbiyyatına gətirilən yeni mövzu irqi bərabərsizlik olmuşdur. Bu mövzu Afrikadan kölə qismində gələn zəncilər

üçün acınacaqlı olsa da , onlar tərəfindən yaradılan ədəbiyyatda ilk vaxtlar bu mövzu haqqında yazmağa cəsarət etmirdilər. Yüz ildən artıq bir zaman dilimində Afro-amerikan ədəbiyyatında sərbəst şəkildə irqi-bərabərsizlik mövzusunə toxunan olmadı. Bu baxımdan afro-amerikan təhkiyəsini semantik baxımdan üç qrupa ayırmaq olar: dini səciyyə daşıyanlar, qaradərililəri abolisionist üsyana həvəsləndirmək məqsədilə yazılanlar və tərəqqiyə dair yazılanlar. Böyük üstünlüyü isə avtobioqrafik səciyyəli əsərlər təşkil edirdi.

Erkən afro-amerikan təhkiyəsi sərbətsiz sayılırdı. Səbəb isə aydındır: bu ədəbiyyat ilkin mərhələdə qeyri-professional həvəskar yazarların öz yaşadıqlarını vərəqə tökmək ehtiyacı duyan kölələrin primitiv bədii sənət nümunələri əsasında yaranmışdı. Avtobioqrafik xarakterli əsərlərin prioritet təşkil etdiyi Afro-Amerika ədəbiyyatının ilk nümunələri bu ədəbiyyatın Amerika ədəbiyyatına nisbətən daha erkən realizmə qovuşmasından xəbər verirdi. Bunun digər səbəbi isə afroamerikalıların ədəbiyyatının tarixi kontekst zəminində formalaşması idi. Amerikan ədəbiyyatının nümayəndələri isə tarixdən çox ekzistensial problemlərin təcəssümünə üstünlük verirdilər. Bununla yanaşı, Afro-Amerika ədəbiyyatı amerikan ədəbiyyatının tərkibində inkişaf edirdi. Amerikada qaradərililərin ağdəriliylə eyni hüquqlara malik olmadığından bu ədəbiyyatın müstəqil şəkildə formalaşması bir o qədər asan deyildi. Öz tarixlərini və mədəniyyətlərini sərbəst şəkildə yazma bilməyən erkən dövr zənci yazarların bədii dünyası bir növ ağdəriliyə qarşı yaradıcılıqlarının təqlidi əsasında qurulurdu.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında zəncilərlə yanaşı qitə fəth olunandan bəri dəhşətli təzyiqlərə və təqiblərə məruz qalan digər bir xalq – hindular mövcud idilər. Təbii ki, eyni ictimai problemlərlə üzləşən, eyni əzablara qatlaşan zənci və hindu xalqlarının bütün sahələrdə, o cümlədən mədəniyyət sahəsində yaxınlaşması, eyni mövqedən çıxış etməsi təbii idi. Bu iki xalqı bir də onların öz folkloruna müstəsna yaxınlığı xarakterizə edir. Amerika hindu ədəbiyyatında da demək olar ki, müxtəlif folklor janrlarına aid nümunələr tapmaq mümkündür. Məsələn, lirik, epik şeirlər, monoton mahnılar, miflər, nağıllar, yumoristik lətifələr, hikmətamiz sözlər və əfsanəvi tarixi hekayələr hindu Amerika ədəbiyyatını səciyyələndirir.

1.2 Çağdaş Amerika ədəbiyyatında irqçilik mövzusu

Vətəndaş müharibəsindən başlayaraq XX əsrə qədər, ABŞ-ın cənubu siyasi və iqtisadi baxımdan hələ də durğunluq keçirirdi. Bu bölgədə irqçilik və mövhumat hökm sürürdü, lakin eyni zamanda güclü mifoloji inam, zəngin folklor, cəmiyyətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən adət-ənənə mövcud idi. Müəyyən mənada bölgə əyalətçiliyinin və savadsızlığının hökm sürdüyü məkan reputasiyasına malik idi. Həmin dövrdə yaşayıb yaratmış müəlliflər Amerika Birləşmiş Ştatlarının qarşısında duran aktual problemləri görür və onların həll olunmasına öz töhfələrini verməyə çalışırdılar. Həmin dövrdə həm zənciləri, həm də təbii ki, onların dünyagörüş mövqeyini bədii fikirdə təcəssüm edən sənətkarları düşündürən əsas məsələ irqi ayrı-seçkilik problemi idi. Ralf Ellisonun, Ceyms Bolduinin, Lənqston Hyuzun, Riçard Raytın və başqalarının yaşayıb-yaratdığı dövrdə irqi ayrı-seçkilik ən ağırlı problemlərdən olsa da, ictimai gerçəklikdə müxtəlif aktual ictimai-siyasi problemlər ortaya qoyulmalı və bu, az qala irqçilik probleminin arxa plana keçməsinə səbəb olurdu.

XX əsrdə Amerika ədəbiyyatında yeni ədəbi janrlar yaranmağa və inkişaf etməyə başladı. Bunlar arasında afro-amerikan şair və yazarlar da öz ədəbi əsərlərində bu janrlardan geniş şəkildə istifadə edirdilər. Şair Fillis Vitley Amerikanın müstəqilliyi əldə etməsindən 3 il əvvəl, 1773-cü ildə şeir kitabını nəşr etdirmişdir. Bu kitabda dini, əxlaqi və müxtəlif mövzuda şeirlər əks olunmuşdur. "Vitley ilk kitab nəşr etdirən afro-amerikalıdır. O bir şair kimi şöhrət qazanmış ilk qaradərili yazıçılardan biridir"[4]. Onun yaradıcılığı zəncilərə insan hüququ verilməsi şüarından çıxış edən Amerika inqilabının, dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Digər bir afro-amerikalı müəllif Nyu-Yorkun Kvins şəhərində yaşamış Yupiter Hammondur. O, 1761-ci ilin əvvəllərində "Axşam düşüncəsi: islahedici göz yaşları içində İsanın insanları xilas etməsi" ("An evening thought: Salvation by Christ with petinential cries") adlı şeirini nəşr etdirmişdir. "Bir gün cənnətə çıtsaq, qaradərili olduğumuza və ya kölə olduğumuza görə bizi qınayacaq heç kim tapmayacağıq"[5]. Hammon bu sözləri ölümündən əvvəl yazmışdır. 19-cu əsrdə bu fikirlər bir neçə abolisionist qrup tərəfindən yenidən çap olundu. Onun şeirləri oxuculara dərin təsir göstərmiş və XVIII əsrin ən populyar nəzm ustası kimi şöhrət qazanmışdır.

Afro-amerikan bədii fikrinin formalaşmasında bir sıra amillər – vaxtilə zor gücünə qopardılıb kölə qismində Amerikaya gətirilən zəncinin “itirilmiş cənnət” üçün – Afrika üçün nostalgiya hissi, genetik yaddaşında həkk olunmuş yüksək bədii-mədəni dəyərlər, məsələn, caz dünyaduyumu, yeni “vətəndə” təhqiramiz münasibət kimi amillər rol oynamışdır. Bunlar ağlar Amerikasında zənci mütəfəkkirlərə, o cümlədən yazıçılara Afrika mənşəli amerikan anlayışının yaradılması kimi çətin bir vəzifənin öhdəsindən gəlmələrinə, XX əsr zənci bədii ədəbiyyatının formalaşmasına çox mühüm təsir göstərmişdir. Həmin təsir bu gün də davam etməkdədir. Etnik-milli mənsubluğunu dərk etmək, müəyyənləşdirmək axtarışı irqi ayrı-seçkiliyə, ədalətsizliyə qarşı qəzəb, çoxluq təşkil edən ağlar tərəfindən II dərəcəli insan hesab olunmaları, təhqir və təqib edilən zəncilərin hisləri, ağır həyatları XX əsrin görkəmli zənci yazıçı və şairləri Lənqston Hyuz, Riçard Rayt, Ceyms Bolduin, Ralf Ellison, Toni Morrison və bir sıra Afrika mənşəli Amerika müəlliflərinin əsərlərində realist boyalarla təsvir olunmağa başladı.

70-ci illərdə ədəbiyyatda ənənəvi bədii təcəssüm prinsiplərinə qayıdış hiss olunur. Bu tendensiyanın fonunda təmiz eksperimentallığa maraq azalır. Con Qardner, Con İrvinq və Əlis Volker kimi yeni nəşirlər nəslə oxucunu həyəcanlandıran bəşəri dramatik durumlar təsvir edilən romanlar yaradırdılar. Hadisələrin tipikliyi, obrazların təbiiliyi və mövzuların aktuallığı realizmə doğru qayıdışın kütləvi hal aldığını göstərirdi. Eksperimental yazıların 1960-cı illərdəki novatorluğu realizmin orijinal elementləri ilə birləşərək roman içində roman kimi diqqəti cəlb edirdi. Bu illərin realist romanlarında ictimai-siyasi və etik problematika daha da aktuallaşmışdır. Amerika ədəbi-bədii fikrində gedən bu proseslər bir daha sübuta yetirdi ki, ədəbiyyat öz təbiəti etibarlı ilə unikal bir seysmoqrafdır. O, müasirliyin ən aktual problemlərinə operativ reaksiya verməyə qadirdir. Bu haqda bir çox alimlərimiz qiymətli mülahizələr söyləmişlər.

19-cu əsrin ortalarında Afro-amerikan ədəbiyyatı, əsasən, köləlikdən xilas olan qara dəriliələrin cənubdakı həyatları və azadlığa qaçdıqdan sonra yazdıqları əsərlərdən ibarətdir. Bu dövrdə yazılan əsərlərdə köləliyin qəddarlığı və zülmü ön plana çəkilmişdir. Kölələrin yazdığı hekayələr zənci ədəbiyyatının ayrılmaz parçasıdır. “Şimali Amerikadan və Karib dənizi sahillərindən xilas olmuş təxminən 6.000 kölə, həyatları haqqında hesabat yazmış, bunlardan 150-si ayrı kitab şəklində nəşr olunmuşdur” [6].

Cakobs Şimali Karolina ştatının Edenton şəhərində anadan olmuşdur. Hekayələri ilə məşhurlaşan ilk qaradərili qadındır. O, bir kölə qızın həyatındakı hadisələr haqqında yazdığı povesti "Linda Brent" təxəllüsü ilə yazmışdır. Hekayələrində Cakobs yalnız öz azadlığı üçün deyil, həm də iki övladının azadlığı uğrunda mübarizəsindən bəhs etmişdir. Onun povestləri, qaradərili qadınların köləlik dövründə yaşadığı haqsızlıqları göstərdiyi üçün, Afro-amerikan ədəbiyyatında mühüm yer tutur.

XIX əsrdən etibarən zənci ədəbiyyatında canlanma müşahidə olunurdu. Bu dövrün məşhur yazıçılarından olan Fridrik Duqlas qullar haqqında yazılmış hekayələrin ən məşhur müəlliflərindən biri idi. O köləlikdən azad olmuş, sonralar redaktor vəzifəsində çalışmışdır. Duqlasın ən məşhur əsəri 1845-ci ildə özü haqqında yazdığı avtobioqrafiyasıdır. Bu əsər qısa zamanda Amerikada ən çox oxunan roman statusu aldı. Tənqidçilər bir qaradərilinin belə əsər yazdığına inana bilmirdilər. 1855-ci ildə "Əsarətim və Azadlığım" adlı romanını nəşr etdirdi. Yaşadığı müddət ərzində bir sıra vəzifələrdə çalışmış, siyasi vəzifələr və məqalələrlə çıxış etmişdir. Frederik Duqlas bütün insanların həmrəy olduğunu vurğulayaraq köləliyin əleyhinə çıxır və "yaxşılıq üçün kimə gəldi əl verərəm, pislik üçünsə heç kimə!" [7] deyərək zənci hüquqlarını qorumağa çalışırdı.

Bu dövrdə Hanna Krafts adlı başqa bir qaradərili yazar "Qəyyumluğa alınmış qadının hekayəsi" ("Bondwoman's narrative", 1850) əsərini qələmə alır [8]. O, Afro-amerikan ədəbiyyatında ilk təhkiyə tipli əsərin yazıçısı hesab olunur. Bu dövrdə zənci ədəbiyyatına dair köklü araşdırmalar aparılmadığına görə "Qəyyumluğa alınmış qadının hekayəsi"nin mövcudluğu 2001-ci ilə kimi məlum olmamışdı. Ədəbi tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, əsər əsirlikdən xilas olan kölə qadın tərəfindən qələmə alınmışdır.

1.3 Köləliyin ləğvindən sonrakı dövrdə afro-amerikan yazıçılar

Köləliyin sona çatmasından və Amerika Vətəndaş müharibəsindən sonra bir sıra müəlliflər tərəfindən ABŞ-dakı afro-amerikalıların vəziyyəti haqqında bədii əsərlər çap olunmağa başladı. Afro-amerikan ədəbiyyatı amerikan ədəbiyyatının

tərkibində onunla paralel şəkildə inkişaf edirdi. Amerikada qaradəriliyənin ağdəriliylə eyni hüquqlara malik olmadığından bu ədəbiyyatın müstəqil şəkildə formalaşması asan deyildi. Öz tarixlərini və mədəniyyətlərini sərbəst şəkildə yazma bilməyən erkən dövr zənci yazarların bədii dünyası bir növ ağdəriliyənin yaradıcılıqlarının təqlid olması əsasında qurulurdu.

Köləlikdən sonra məşhurlaşan yazıçılardan biri də Harvard Universitetində fəlsəfə doktoru dərəcəsi alan və 1910-cu ildə NAACP-nin orijinal qurucularından biri olan Veb Du Bois var. Əsrin əvvəllərində Du Bois, "Qara xalqın ruhları" adlı çox təsirli bir esselər toplusunu nəşr etdirmişdir. O, məqalələrinin birində yazırdı: "XX əsrin problemi rəng problemidir"[9]. Du Bois, afrikalı - amerikalıların ortaq maraqlarından ötrə qərəz və ədalətsizliklə birlikdə mübarizə aparmalı olduqlarına inanırdı. Atlanta Universitetində və daha sonra Hovard Universitetində professor olaraq işləmişdir.

Bu dövrün digər bir görkəmli yazıçısı Buker Vaşingtondur. O, Du Boisdən fərqli fikir irəli sürürdü. Belə ki, Du Bois Amerikadakı irqçiliyə son qoyulmasını qətiyyətlə tələb edirdi, Buker Vaşinqtona görə irqçiliyə son qoyulmazdan əvvəl qaradəriliyənin özlərini ağdəriliyənin bərabəri kimi göstərmələri lazım olduğuna inanırdı. Nəşr olunmuş əsərləri arasında amerikalı zəncilərin gələcəyi mövzusunda müraciət etmişdir.

1920-1940-cı illər Afro-amerikan ədəbiyyatının və sənətinin çiçəklənməsi dövrü hesab olunur. Yeni qaradərili hərəkatının yaranması prosesi qaradəriliyənin ədəbiyyatının inkişafına böyük təsir göstərdi. Zənci ədəbiyyatının əsas inkişaf mərhələsi XX əsrin 20-ci illərindən başladı. Bu illərdə Alan Lok tərəfindən əsas qoyulan Harlem İntibahı zənci yazıçıları, musiqiçiləri, bir sözlə, bir çox fərqli sənətkarları öz yaradıcılığında zənci folklorundan, mədəniyyətindən, tarixindən bəhrələnməyə çağırırdı. Qaradərili yazıçılar ilk dəfə olaraq Afrika motivlərinə, adətənənələrinə, tarixinə, mənsubiyyətinə öz əsərlərində yer verdilər. Bu nümunələrdə Amerikanın sosial gerçəkliyində öz mövqeyini və yerini tapma bilməyən qaradərili insanların üzləşdikləri psixoloji problemlər diqqəti cəlb edirdi.

Qaradəriliyənin uzun müddət nə ağdəriliylə qaynayıb-qarışa, nə də ölkə daxilində özlərinə aid ayrıca cəmiyyətlərini qura bilmədilər. Qaradərili sənətkarların yaratdıqları ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət onların bu ölkədə

mövcudluğunun təsdiqi və ağdərillilərlə hüquq bərabərliyinə nail olmağın əsas yolunu müəyyən etmək idi. Bu, Harlem intibahının birinci məqsədi idi, ikinci məqsədi, yeni istiqamət kontekstini ədəbiyyata calamaq idi. Çoxsaylı qaradərili sənətkarlar, musiqiçilər və ədəbiyyatçılar cazdan teatra qədər bir çox sahələrdə klassik əsərlər yaratdılar. İntibahın ən məşhur yazıçıları arasında ilk əsəri 1921-ci ildə “Braunlar” kitabında nəşr olunan şair Langston Hyuz yazmışdır. “İlk dəfə 1922-ci ildə nəşr etdirilən “Amerikalı zənci” adlı şeirlər kitabında diqqəti irqçiliyə yönləndirmişdir”[10].

Ceyms Ueldon Conson tərəfindən redaktə edilən bir çox şeirlər kitabında dövrün ən istedadlı şairlərinin nəşr etdirdiyi şeirləri də yer almışdır. 1967-ci ildə vəfat edənə qədər Langston Hyuz doqquz cildlik şeir, səkkiz hekayə kitabı, iki roman, bir sıra tamaşalar, uşaq kitabları nəşr etdirmişdir. O, həmçinin bədii tərcümə ilə də məşğul olmuş, bir sıra əsərləri tərcümə etmişdir. Bundan başqa sonet janrını zənci poeziyasına gətirən Klaud Makkeyin olmuşdur. O, irqi bərabərsizlik mövzusunun sonet şəklində oxuculara çatdırırdı. “Harlem intibahı 20-ci illərdə və 30-cu illərin əvvəllərində bir çox qaradərili yazarın öz əsərlərini ümumiləşdirərək ortaya çıxartmasına səbəb olan düşüncə tərz, psixoloji durum, təfəkkürün inkişaf formasıdır” [11]. Harlem intibahı bir çox qaradərili qadın və kişilərin əsərlərini ortaya çıxarmağa nail olan yeni zənci mədəniyyətinin yaradılış mərhələsidir. Harlemçiləri eyni icmaya, irqə, mədəniyyətə mənsubluq hissləri birləşdirir və onlar bu birlik naminə bir araya gəlirlər.

Amerikada yaşayan zəncilərin böyük köçü, II Dünya Müharibəsi dövründə başlamışdır. Bu köç zamanı zənci insanlar, Amerikanın cənubundan şimalına doğru köç etmişdilər. Bu köçlər zamanı fabriklərdə və iqtisadiyyatın digər sahələrində iş tapan zəncilər Çikaqo kimi iri şəhərlərdə yerləşməyə başladılar. Bu köç zənci cəmiyyətində yeni bir müstəqillik hissi yaratdı və qaradərili mədəniyyətinin yaranmasına töhfə verdi. Köç, 1940, 1950 və 1960-cı illərdə afro-amerikan yazıçıları arasında güclü bir təsir bağışlayan və böyüməkdə olan Vətəndaş Hüquqları Hərəkatını da gücləndirdi. Zənci aktivistlər ayrı-seçkiliyə və irqçiliyə son qoyub yeni bir millətçilik hissi yaratmağa çalışır, qaradərili müəlliflər də əsərləri ilə bu mövzulardan geniş şəkildə bəhs etmiş, gələcək nəsle ötürmüşdülər. “1970-ci illərdə Afro-amerikalı yazıçıların yazıb-yaratdığı ədəbi bədii əsərlər Amerikada ən çox satılan və ədəbiyyat üzrə mükafat qazanan kitablar arasına daxil oldu”[11]. Həmçinin bu dövrdə qaradərili yazıçıların əsərləri akademiya tərəfindən

Amerika ədəbiyyatının qanuni kitabları statusunu almağa başladı. Bu dövrdə bədii yazıçılar Toni Morrison, Alis Volker və şair Ceyms Emanuel Afro-amerikan ədəbiyyatına tövhə vermiş, bundan başqa bir sıra alim və yazıçılar da zənci ədəbiyyatının bir janr kimi müstəqil şəkildə tanınmasına kömək etmişdilər.

Vətəndaş müharibəsindən başlayaraq XX əsrə qədər, ABŞ-ın cənubu siyasi və iqtisadi baxımdan durğunluq dövrü keçirirdi. Bu bölgədə irqçilik hökm sürürdü, lakin eyni zamanda güclü mifoloji inam, zəngin folklor və cəmiyyətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən adət-ənənə mövcud idi. Etnik-milli mənsubluğunu dərk etmək, müəyyənləşdirmək axtarışı irqi ayrı-seçkiliyə, ədalətsizliyə qarşı qəzəb, çoxluq təşkil edən ağdərililər tərəfindən II dərəcəli insan hesab olunmaları, təhqir və təqib edilən zəncilərin hissləri, ağır həyatları, apardıqları çətin və məşəqqətli mübarizələri XX əsrin görkəmli zənci yazıçıları, şairləri və bir sıra Afrika mənşəli amerikalı müəlliflərinin əsərlərində realist boyalarla təsvir olunmağa başlandı.

Bu zaman dilimində Toni Morrison, 1960 və 1970-ci illərdə redaktor vəzifəsində çalışarkən zənci ədəbiyyatının və müəlliflərinin əsərlərini çap etməsinə kömək edirdi. Morrison özü 20-ci əsrin ən əhəmiyyətli Afro-amerikan yazıçılarından biri hesab olunur. Onun ilk romanı “The Bluest Eye” 1970-ci ildə nəşr olundu. Bu roman 1940-cı illərdə yaşamış qaradərili qızın özünü “çirkin” hesab etməsi və bu səbəbdən daxili depressiya ilə üzləşməsindən bəhs edir. Ən məşhur romanları arasında 1988-ci ildə bədii ədəbiyyata görə Pulitzer mükafatını qazanan “Sevimli” (Beloved) romanı da var. “Bu hekayə azadlıq tapan, lakin onu həyatından qurtarmaq üçün körpə qızını öldürən bir zənci qadını təsvir edir”[12]. Romanları, uşaq hekayələri, dram əsərləri, şeirləri, məqalələri ilə məşhurlaşan Morrison Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı alan ilk afro-amerikalı qadın yazıçıdır. T.Morrison əsərlərində köləlik dövrünün dəhşətlərindən bəhs edir. Onun yaradıcılığında Amerika qitəsinə kölə kimi gətirilmiş insanların əsrlər boyu azad və demokratik cəmiyyət arzusu qaradəriliələrin izdirablı həyatları fonunda təcəssüm olunmuşdur. T.Morrisonun romanlarında köləliyin girdabına düşən dərisinin rənginə görə səbəbsiz cəzalandırılan insan var. Amerikada ağdəriliələrin barbarlığı amansızlıq hədudlarını aşır – onlar qaradərililəri sidik içməyə, üzərinə qusulmuş çörəyi yeməyə məcbur edir, söyülən, döyülən canlıları insanlıq parametrlərindən uzaqlaşdırırlar. Qaradərililəri heyvani varlıq səviyyəsinə endirərək insan olma fikrindən daşındıran köləlik ictimai hadisə olaraq zənciləri özü özündən özgələşdirirdi. İstər sahibi, istər digər zəncilər, istərsə də zənci özü özünü insan

kimi tanımırdı. Azad cəmiyyətdə yaşamaqdan məhrum olduqları kimi azad düşünməkdən də məhrum olan irqi bərabərsizliyin qurbanlarına tez-tez T.Morrisonun romanlarında rast gəlirik. Onun qəhrəmanları öz keçmişinin izinə düşərək Şimaldan Cənuba köçmək həsrətilə alışıb yanırlar. Yazıçı qaradərililərin həyatını bədiiləşdirərək tarixin bu səhifəsini unutmamağa qoymur.

Köləlikdən sonra baş verən hadisələrdən biri də Harlem intibahıdır. “Harlem intibahı 20-ci illərdə və 30-cu illərin əvvəllərində bir çox qaradərili 24 yazarın öz əsərlərini ümumiləşdirərək ortaya çıxartmasına səbəb olan psixoloji durum, düşüncə tərz, təfəkkür formasıdır” [123, s. 34]. Bu sözlərin müəllifi “Harlem” intibahını tam qəbul etməyən Sterlinq Braundur. Müəllifin fikrincə, Harlem intibahı yeni zənci hərəkatının mərkəzində yerləşdirilməməlidir. Harlem intibahı qaradərili qadın və kişilərin əsərlərini ortaya çıxaran yeni zənci mədəniyyətinin oyanış mərhələsidir. Harlem intibahı nə xüsusi bir ədəbi norma, nə siyasi ideologiya, nə də fərqli bir ədəbi fəlsəfə ortaya qoymuşdur. Harlemçiləri yalnız və yalnız eyni icmaya mənsubluq hissi birləşdirir və onlar bu birlik nəminə bir araya gəliblər. Bu məqamda Sterlinqin fikri ilə razılaşmamaq olmaz. Doğrudan da, Harlem intibahı Avropa intibahının xüsusi bir qolu sayıla bilməz; məlumdur ki, qitədə İntibah hərəkatı XIV-XVII əsrləri əhatə edir və bu dövrdən etibarən öz yerini digər mədəni konsepsiyalara vermişdir. Burada zəka intibah oyanışı, mədəni-ədəbi çiçəklənmə danışılmazdır, amma bu fenomen dünya miqyasında deyil, Afro-Amerika ədəbiyyatının inkişafı kontekstində dirçəliş kimi qiymətləndirilə bilər.

Harlem Nyu-Yorkun ucqarındakı kiçik bir qəsəbənin adıdır və zənci mədəniyyətinin intibahının adı da məhz bu qəsəbənin adından götürülmüşdür. Harlemçilər buranı öz vətəni elan etmişdilər. Harlem qaradərililərin Məkkəsi sayılırdı və zənci metropolisinə çevrilmişdi. Harlem intibahının erkən dövrləri Zora Nil Hørston (1891-1960), Ceyms Uolden Conson (1871-1938), Klaud Makkey (1890-1948), Lənqston Hyuz (1902-1967) kimi sənətkarların əsərləri ilə səciyyələndirilsə, 30-cu illərdə isə gənc və istedadlı yazıçılar Riçard Rayt, Ceyms Bolduin, Ralf Ellisonun əsərləri ilə bu intibah hərəkatını ləyaqətlə davam etdirdilər. Nyu-Yorkun qetto (məəyyən irqin, dinin nümayəndələrinin icbari şəkildə yaşaması üçün ayrılmış yer) həyatını məharətlə təsvir edən istedadlı harlemçilər arasında Rudolf Fişer, Klaud MakKey, Lənqston Hyuz üçlüyü xüsusilə fərqlənirdi.

Harlem intibahı ABŞ-ın böyük mədəniyyətinin bir parçasıdır və o, amerikalı zəncilər tərəfindən yaradılmışdır. Bu, ağdərili amerikalılara meydan oxumaq idi və həmin mədəni rəqabət indiki dövrdə də aktualdır. Harlem intibahının nümayəndələri əsərlərində bir neçə məsələləri qaldırmaq istəyirdilər. Bu məsələlərin ən əsası istedadlı insanları ön plana çəkmək idi. Ağdərili amerikalılar istəmirdilər ki, qaradərililər öz orijinal incəsənətini, ədəbiyyatlarını, adət və ənənələrini yaratsınlar.

XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-da irqi ayrı-seçkilik probleminə son qoyulmasına baxmayaraq insanların düşüncələrində, şüurunda, davranışlarında irqçilik tamamilə yox olmamışdı. Bu problemlə yanaşı zəncilər aclıq, işsizlik, səfalətlə üzləşmişdilər. O zamanlar irqçilik ideologiyasına köklənmiş “ağdərili” yazıçılar ağ və qara rəngləri simvol kimi götürərək öz əsərlərində onu müxtəlif cür izah edirdilər. Ağ Allahın, qara isə İblisin rəmzi sayılırdı. Ağ işıq, qara zülməti, ağ harmoniyanı, qara xaosu, ağ gözəlliyi, qara isə eybəcərliyi göstərirdi.

Amerikan sosial romanının epik genişliyə və miqyasa can atması onun dinamik və ardıcıl bədii-estetik axtarışlarına əsaslanırdı. Çox qərribə də olsa, epik vüsətə meyl Amerika ədəbiyyatında sosial problematikanın zəifləməsinə səbəb olmuşdu. Nəticədə, nəsrə ictimai sifarişin tələblərinə uyğun olaraq özünün konkret fəaliyyət proqramı olan müsbət qəhrəman obrazı, psixoloji təhlilə meyl, gündəlik həyat həqiqətlərinin təsviri, adi insanın problemləri ikinci plana keçmişdi. Bədii-estetik prinsipləri yalnız sonralar müəyyənləşdirilmiş realist ədəbiyyatın modifikasiyası 30-40-cı illərdə yazılmış bəzi əsərlərdə öz əksini tapmışdır.

Afro-amerikan hüquqları uğrunda ideoloji mübarizənin önünə duran Harlem intibahı öz tarixi funksiyasını başa vurduqdan sonra bu mübarizənin davamı kimi “Qara İncəsənət Hərəkatı” yarandı. Bu hərəkatın Loreyn Hansberri, Ceyms Bolduin, Marqaret Volker, Con Killens kimi məşhur nümayəndələri var idi. Bu hərəkat “yeni dalğa” adlandı. Müxtəlif üslublarda və müxtəlif janrlarda işləyən “yeni dalğaçıları” eyni ideoloji platformada birləşdilər. Onlar irqçilik problemini qabardaraq qaradərililərin mənafeyini qoruyurdular. 1960-cı illərdə “Qara incəsənət hərəkatı”nın adı “zənci inqilabı” ilə əvəz olundu.

Qaradərili insanın üzləşdiyi haqsızlıqları və yaşadıkları mənəvi sarsıntıları ətraflı şəkildə göstərmək bir yazıçı kimi Riçard Raytın yaradıcılığında geniş

şəkildə təsvir olunmuşdur. Rayt və onunla eyni fikirdə olan insanlar çətin ömür sürmüş və əsərlərinin qəhrəmanlarının simasında öz zənci həyatlarının çətinliklərini göstərə bilmişlər. Onlar belə bir həqiqətdən çıxış edirlər ki, əsl ekzistensialist yazar olmaq üçün gerçəkliyin çətinliklərini çox yaxından görə bilmək və yaşamaq ən vacib amillərdən biridir. Riçard Rayt kimi yazıçılar zənci həyatının cəhətlərini incəsənət vasitəsilə geniş oxucu kütləsinə çatdırmağı bacarmışlar. Rayt həyatının son illərində “haiku” adlı yapon poetik janrında 4 mindən artıq şeir yazdı. Bu şeirlər 1998-ci ildə “Haiku: This Other World” (“Haiku: Başqa bir Dünya”) adı ilə nəşr olunmuşdur.

Bilavasitə ictimai gerçəkliyi təcəssüm etməyi üstün tutan Teodor Drayzer ənənələrindən fərqli olaraq müasir ABŞ ədəbiyyatı daha çox sosial mühitin təsiri nəticəsində yaranan insan həyəcanlarını və yaşantılarını ifadə edən Henri Ceyms ənənələrinə daha çox meyl edirdi. Bədii ədəbiyyatın inkişafının müxtəlif mərhələlərində realizmin insan-cəmiyyət münasibətlərinin təcəssümü nisbəti dəyişir. Amerikan nəsrində və dramaturgiyasında realizm get-gedə daha çox insan ruhunun bədii təhlili ilə məlum sosial-tarixi əlaqələrin harmonik qovuşmasını ifadə etməyə meyl edir. Müharibədən sonrakı illərdə ABŞ bədii fikrində ilk dəfə “qəzəb onilliyi” estetikideyası prinsipləri üstünlük təşkil etməyə başlamışdı. Eyni zamanda bu prinsiplər Afro-Amerika ədəbiyyatında sosial ənənələrin qorunub saxlanmasına və amerika mədəniyyətinin demokratik hədəflərinin müdafiəsi üçün mübarizə ruhu hopdurulmuş əsərlərin yaranmasına təkan vermişdir. Loreyn Hansberri, Ralf Ellison, Ceyms Bolduin, Lanqston Hyuz kimi yazıçılar amerikalı sənətkarların estetik dəyərlərini təbliğ edərək onlara uyğunlaşmağı tövsiyə edirdilər. Ralf Ellisonun “Amerika zəncilərsiz necə olardı?” məqaləsində ədəbiyyatın Amerika mədəniyyəti və tarixi ilə bağlılığı göstərilir və deyilir ki, 40-cı illərin bədii ədəbiyyatının magistral yolları afro-amerikan nasirlərinin, şairlərinin və dramaturqlarının yaradıcılığından keçir.

Bu dövrdə musiqiçilər və rəssamlar da rəsmi dəyərlərin əleyhinə çıxırdılar. Tennesili müğənni Elvis Presli zənci musiqisini rok-ənd-rol şəklində populyarlaşdırırdı. Elvis və başqa rok-ənd-rol müğənniləri nümayiş etdirirdilər ki, zənci musiqisinin ağdərilə dinləyicisi də olur və beləliklə də, onlar Amerika mədəniyyətində inteqrasiyanın gücləndiyini, müxtəlif xalqların bədii-estetik dəyərlərinin get-gedə yaxınlaşaraq üzvi vəhdətdə birləşdiyini sübuta yetirirdilər. Bu yeni sintetik mədəniyyətdə zənci mədəniyyətinin yüksək xüsusi çəkisi vardı.

Beləliklə, bütün bu rəssamlar, müğənnilər, yazıçılar müxtəlif vasitələrlə 1960-cı illərin ictimai-siyasi həyatında gedən prosesləri dolğunluqla ifadə etməyə çalışırdılar.

Əsl adı Ralf Valdo Ellison olan yazıçı “Invisible Man” (“Gözəgörünməz adam”, 1952) romanına görə şöhrət qazanmışdır. Ellison siyasi, sosial və tənqidi esselərdən ibarət “Kölgə və hərəkət” (Shadow and Act, 1964) əsərində milli şüurun və sosial münasibətlərin dialektikasının “ağrıyan nöqtələrinin” yaratdığı böhranın əsas xüsusiyyətlərindən bəhs etmişdir. Ellison bu əsərində qeyd edir ki, “zənci ədəbiyyatı polifonik səciyyə daşıyır. Eyni vaxtda həm Qərb, həm də Afrika mədəniyyətinə söykənir” [74, s.11]. Bu son kitabında da burjua cəmiyyətində sosial-psixoloji tarazlığın dəf edilməsi, eyni zamanda insan ruhunun mənbəyinin aşkarlanması və müqavimət imkanlarının sərhədlərinin genişləndirilməsi əks edilmişdir.

Müasir cəmiyyətdəki problemlərin fəlsəfi cəhətdən təcəssümü ön plana keçirilən sosial-psixoloji roman nümunəsi kimi diqqəti cəlb edən “Gözəgörünməz adam” əsərində baş qəhrəman “qaralar” kolleci üçün təqaüd qazandığına görə ağlar tərəfindən alçaldılan, kollecə gedəndə isə, qaradərili direktorun qaradərili amerikalı düşüncələrini nifrətlə rədd etdiyinin şahid olur. 40-cı illərdə irqçilik, azadlıq fəlsəfəsinin simvoluna çevrilən “Gözəgörünməz adam” əsəri ən yaxşı roman hesab edilmişdir [66].

Həm müxtəlif nəzəri-estetik prinsiplərə söykənən yaradıcılıq metodları kimi, həm də ədəbi prosesdə ön plana çıxmağa can atan ədəbi cərəyanlar kimi XX əsrin 40- cı illərində realizm və naturalizm arasındakı mübarizə öz barışmazlığı ilə seçilir, onların biri-birinə təsiri isə mürəkkəb forma alır.

Bütövlükdə, gerçəkliyin təsvirində realist sənətkarın əsas funksiyalarından biri cəmiyyətin sosial problemlərinin obyektiv mənzərəsini yaratmaqdır. Naturalizm isə əksinə, tamamilə sərt sosial-bioloji determinizm fəlsəfəsinin rüporuna çevrilir. Bu tendensiyalar Afro-Amerika ədəbiyyatında Amiri Baraka, Maya Angelounun yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. Maya Angelounun şeir toplusu “Ölmədən öncə mənə sərin su ver” (“Just Give Me a Cool Drink of Water”, 1971) əsərində zəncilərin ağır həyatı, azadlıq uğrunda mübarizələri, irqçilik problemi, ictimai ideyalarında insan psixologiyasına təsiri əks olunmuşdur.

1970-ci illəri səciyyələndirən özgələşmə öz başlanğıcını 1960-cı illərdə Birləşmiş Ştatlardakı vətəndaş hüquqları hərəkətində, feminizmdə, anti-müharibə etirazlarında azlıqların fəallaşmasında və hələ də Amerika cəmiyyətinə təsir etməkdə davam edən əks mədəniyyətin meydana çıxmasında tapmışdı [8, s. 127].

1980-ci illərin sonu və 1990-cı illərin əvvəllərində afro-amerikan yazıçılar Amerika ədəbiyyatında aparıcı qrupa çevrilirlər. Onlar həm epik, həm də dramatik növdə böyük uğurlar qazanırdılar. XX əsrin afro-amerikan bədii-estetik təcrübəsindən çıxış edərək pyeslər yazaraq tamaşaya qoyan Avqust Vilson, Əlis Volker, Con Edqar Vaydman və Toni Morrison kimi yazıçılar bu qrupun əsas nümayəndələri idilər.

Özünü “qadın” yazıçısı adlandıran Əlis Volker (1944) qara dəriliələrin problemlərinə, zərif cinsin cəmiyyətdə qarşılaşdığı çətinliklərə sərt formada etiraz ifadə edən əsərləri ilə məşhurdur. Onun yaradıcılığında insanın ləyaqətlə yaşamaq istəyi xüsusi vurğulanır. Özünün “Bənövşəyi rəng” (“The Color Purple”, 1983) adlı epistolıar romanında Əlis Volker insanları maarifləndirməyə can atır. Bu əsər iki kasıb zənci bacı arasındakı saf məhəbbətdən və bu utancaq, savadsız, eybəcər qara dərili qızlardan birinin rəfiqəsi ilə səmimi dostluğundan və onun daxili mənəvi-əxlaqi potensialının aşkara çıxarılmasından bəhs edir. Bu romanla müəllif Pulitzer mükafatını qazanan ilk qara dərili qadın yazıçıdır. Qadınların bir-birinə dayaq durması mövzusu Maya Angelounun “Mən bilirəm qəfəsdəki quş niyə oxuyur” (“I Know Why the Caged Bird Sings”, 1970) avtobioqrafik əsərində də öz əksini tapır.

XX əsrin sonlarına doğru afro-amerikan yazıçılar özlərindən əvvəl mövcud olmuş yazıçıların təcrübələrini ətraflı şəkildə öyrənir, onların ideyalarından və mövzularından öz əsərlərində geniş şəkildə istifadə edirdilər. Əgər erkən afro-amerikan yazıçılar əsərlərində öz xalqının köləliyə qədərki dövründən bəhs edirdilərsə, yeni yazıçıların əsərlərində başqa bir istiqamət müşahidə olunurdu. Bu dövrdə Afro-amerikan ədəbiyyatı ilə yanaşı ədəbi prosesdə ədəbi tənqid də formalaşmağa başladı. Afrika mənşəli amerikalı yazıçıların əsərlərində zənci ədəbiyyatında formalaşan prinsiplərlə Qərb ədəbiyyatı ənənələri arasındakı əlaqə uzun illər öyrənilmişdir. XX əsrin sonlarında isə Amerikada Afro-amerikan ədəbiyyatını öyrənən tədqiqat sahələri genişlənmiş, bu ədəbiyyatın təşəkkülü, formalaşması və yaranması kimi problemlər araşdırılmağa başlanılmışdır. Son

illərin digər əhəmiyyətli yazıçıları arasında ədəbi fantastika yazıçıları Qayl Cons, Raşed Klark, İsmail Red, Yamayka Kinçad, Rəndal Kənan və başqalarını qeyd etmək olar. Afro-amerikan şairlər arasında Maya Anqelo, Bil Klintonun andiçmə mərasimində bir şeir oxuduğuna görə Pulitzer mükafatı qazanmış və 1993-1995-ci illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının şeir mükafatçısı olaraq vəzifə qazanmışdır.

Afro-amerikalı xalqın öz ədəbiyyatını inkişaf etdirməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ancaq bu üsulla öz azad düşüncələrinin olmasını, ağdərili insanlardan tək cə dərilərinin rənginə görə fərqləndiklərini sübut edə bildilər. Ədəbiyyat vasitəsilə qaradərili xalq yaşadıkları işgəncələri, üzləşdikləri çətinlikləri xalqa göstərməyə nail oldular. Bu çətinliklər gələcəkdə onların azadlığa çıxacaqlarından, irqi ayrı-seçkiliyin ləğvindən xəbər verirdi.

II FƏSİL

YAŞIL MİL ROMANINDA İRQİ AYRI-SEÇKİLİYİN SƏBƏB OLDUĞU PROBLEMLƏR

2.1 “Yaşıl Mil” romanında qaradərili Con obrazının dramı

İyirminci əsrin əvvəllərində Amerikanın cənub hissəsində irqçilik hakim bir ideologiyaya çevrilmişdi. Bu ideologiya Stiven Kinqin “Yaşıl Mil” romanının qaradərili obrazı olan Con Koffinin günahsız olduğu halda ölümə məhkum edilməsində mühüm rol oynamışdır. Roman, ayrı - ayrı şəxslərdə mövcud olan irqçiliyə işıq salır. İrqçilik tez-tez xarakterlərin qəddarlığını vurğulamaq və qaradərili insanların gündəlik həyatda daim dəyərsizləşməsinin açıq və gizli yollarını göstərmək üçün istifadə olunur. “Yaşıl Mil” romanı irqçiliyə şifahi şəkildə qarşı çıxmağın status-kvonu dəyişdirmək üçün yetərli olmadığını göstərir. İrqçiliyə qarşı olan personajlar Koffinin ölümünün ədalətsizliyinə qəzəblərini ifadə etsələr də, həyatını xilas etmək üçün konkret hərəkətlər edə bilmədiklərini və ya ən azından Paulun yazdığından kənarda onu günahdan təmizləməkdə aciz olduqlarını sübut edirlər. Nəhayət, Stiven Kinq, Con Koffinin ölümünün səbəbini 1930-cu illərdə Amerika kimi irqçi bir cəmiyyətin ədalətsizliyi ilə ayrılmaz bir şəkildə əlaqəli olduğunu və simvolu olduğunu irəli sürür. “Trapingus County” hüquq sistemində Con Koffi, dərisinin rənginə görə təbii olaraq dezavantajlıdır və irqçilik, nəticədə onu ölümə məhkum etməkdə həlledici amildir. Koffinin ölüm hökmünə səbəb olan hüquqi proses əvvəlcə obyektiv faktlara söykənə bilər. O, iki kiçik Detterik qızının cəsədlərini tutaraq tapıldıqdan və günahı üçün ağladıqdan sonra, günahkarlığı hər kəs üçün aydın görünür. Müxbir Hammersmitin vurğuladığı kimi, Koffinin törətdiyi cinayət, iki ağ qıza qarşı bir qara adamı əhatə etdiyi üçün millətlərarası təbiətinə görə xüsusilə dəhşətli sayılır. Məhkəmə başlamazdan əvvəl, Koffi artıq bir dezavantajdadır, çünki dərisinin rənginə görə cinayəti daha ağır qiymətləndirilir.

Kinq göstərir ki, ağdərili cinayətkarlar, ümumiyyətlə, eyni cinayətlər üçün belə, qaradərili adamlardan daha çox əfvdən faydalanırlar. Paul, ölüm cəzasına məhkum edilənlərin ümumiyyətlə dərisinin qara rəngdə olduğunu qeyd edir, bu da qaradərili cinayətkarların qeyri-mütənasib olaraq ölüm cəzası almağa meylli olduqlarını irəli sürür və Harri də prezidentin ölüm hökmünün ömürlük olaraq dəyişdirilməsini görməsinin yeganə səbəbinin ağdərili olması olduğunu qeyd edir. Viliam Vartonun edamı gecikir, çünki vəkili müştərisinin gənc, ağdərili adam olduğunu və bununla da hakimləri ölüm hökmünün dəyişdirilməsi üçün inandırma şansına sahib olduğunu bildirir. Koffi, əksinə, bu ehtimalı inkar edir. Onun günahsızlığı sübuta yetirildikdə belə, ədalətli bir yenidənaraşdırmadan faydalanmır. Hüquq institutlarında bu cür irqçilik, Cənubi Amerika cəmiyyətində insanların ümumi irqçiliyini əks etdirir. Bir çox personaj qaradəriliyə bərabər hüquqlu olduğunu tanımaqdan iyrənir və onlara vəhşi və aşağı varlıq kimi yanaşır. Persi, qeyd edir ki, cənab Cinqlsın bir Ritz krakerini yemək üsulu qeyri-adi bir iş deyil, əksinə "qarpız yeyən bir zənciyə bənzəyir". Bu insanların irqçiliyi, özlərinə xas olan qəddarlıqlarını vurğulamağa xidmət edir. Ancaq irqçi təhqirlər irqçiliyin yeganə görünən forması deyil. İrqçi inanclar, çox güman ki, mütərəqqi fikirlərlə birlikdə düzəldilir. Müxbir Hammersmit qaradərili insanları cins itlərlə müqayisə edərək onları insan hesab etmir. Bu alçaq personajlardan fərqli olaraq, Con Koffinin həyatının hər kəs kimi dəyərli olduğunu iddia edən əsas adam Paulun həyat yoldaşı Cenisdir. "Melinda Mursun həyatını xilas edən, o kiçik qızların həyatını xilas etməyə çalışan adamı öldürmək istəyirsən?- deyə soruşur. "Yaxşı, heç olmasa dünyada bir az qaradərili adam olacaq, elə deyilmi? Bununla özünü təsəlli verə bilərsiniz. Daha az zənci". Cenisin irqçi ləkələrdən istifadə etməsi ironikdir - o, bir irqçinin çıxışını təqlid edir. Paul və yoldaşlarının Con Koffinin azadlığı uğrunda mübarizə aparmaq istəməməsi kimi gördüklərini pisləyir və günahsızlığını gizlətməklə Con Koffinin ağdərili bir adamdan daha az layiq olduğunu qəbul edir. Cenis, Paulun laqeydliyini açıq şəkildə tənqid edərək, kitabın əsas ədalətsizliyinin, yəni Koffinin haqsız edamının, hər şeydən daha çox irqçilik məhsulu olduğunu göstərir. Yenə də Cenis, Koffinin edamının qarşısını almaq üçün heç bir şey edə bilmədiyini sübut edir. Beləliklə, "Yaşıl Mil"də təsvir edilən ən acı ədalətsizliklərin nə şəxsi, nə də irqi olduğu təsadüfi deyil, daha çox yayılmış və sistemli olduğu göstərilir.

Paulun hekayəsi, elektrikli kürsü haqqında qorxu yaradan bir hekayə ilə başlayır. Hekayəçi hələ də proses haqqında ətraflı məlumat verməsə də, bu, edam üsulunu xarakterizə edən dəhşətə və şiddətə işarə edir. Paul Eckom tərəfindən danışılan bu hekayə 1932-ci ildə, Kold Mountində onun edam nəzarətçisi olduğu dövrdə başlayır. Yetmiş səkkiz edama başçılıq etdiyi illər ərzində məhkumlar arasında duyğu fərqliliyinin olduğunu söyləyir. Məhbuslar tez -tez “Qoca Qıgılcım” və ya “Yağlı Tikə” adlandıraraq kürsü haqqında zarafat etsələr də, kreslo onların coşğusunu yatırmaq gücünə malikdir. Ayaq biləkləri kürsüyə bağlanan adamların oturmaq vaxtı gəldikdə, dəhşətli bir əzab hissi ilə, həqiqətən də öləcəklərinin fərqinə varırlar. Paul, məhkumların bütün irqlərdən olduğunu qeyd edərək, cinayət davranışının dərinin rəngi ilə heç bir əlaqəsi olmadığını vurğulayır: “Kold Mauntində gözən ölümlər arasında irqi mənsubiyyətə görə fərqləndirmə yox idi.” Con Koffinin boyu 2 metrədən hündür idi və nəhəngə bənzəyirdi. Onu hücrəyə Persi adlı kobud bir həbsxana işçisi gətirdi və bu zaman Con Koffini “meyit” olaraq adlandırmışdı. Bu nəhəng qaradərili istəsəydi ordakı həbsxana işçilərini ayaqları ilə əzərdi, lakin o çox peşman və yorğun görünürdü. Con Koffi Dettəriklərin əkiz qızlarını zorlayıb öldürdüyünə görə ölümə məhkum edilmişdi. O qızlara kömək etmək istədiyini, ancaq artıq çox gec olduğunu vurğuladı. Lakin Paul Eckom bu cinayətin arxasında bir sirr olduğundan şüpələnirdi. Çünki blokda qalan məhbusların əksəriyyəti kimi Con Koffi də zənci idi. “Bağışlanmaq Con Koffi kimilər üçün deyildi.” Onun bədənində olan yara izləri sosial həyatının olmamasını və cəmiyyətdən təcrid olunduğunu vurğulayır. Həbsxana işçisi Harri Persi ilə problem yaşayacağını Paula deyir. Persinin qohumu siyasi əlaqələr şəbəkəsində işlədiyi üçün onun haqqında şikayət etmək də fayda vermirdi. Ölümə məhkum olan bu insanlara humanist yanaşmaq fikri Persini əhatə etmirdi. O, öz münasibətini zənci məhbusa “yeriyən ölü” deməklə təstiqləmiş oldu. Paul Eckom Con Koffinin cinayətini araşdırarkən bu nəhəng zəncinin o qızlara necə vəhşicəsinə davrandığını təsəvvür edirdi. Paul, Dettərick əkizlərinin yoxa çıxması, təcavüz edilməsi və öldürülməsi hekayəsini izah edir. Pambıq əkinlərinin artıq mövcud olmadığı, lakin pambıqçılığın qısa müddətdə canlandığı bir dövr olan 1930 -cu illərdə Klaus Dettərick nisbətən çiçəklənən bir pambıq fermasının sahibi idi. İyun ayında bir axşam, əkiz qızları Kora və Kete, eyvanda yatmaq qərarına gəlir. Klausun həyat yoldaşı Maryori səhər yeməyi hazırlamağa başlayır. Qızlarını oyatmağa gedərkən onların yerində olmadığını görür. Paulun pambıq əkinlərinin bitməsindən bəhs etməsi, Amerikanın cənubunu formalaşdıran köləlik və irqçilik

tarixini vurğulayır və köləlik ləğv edildikdən sonra da bir çox personajın düşüncəsinə təsir edir. Paul, əkilərin yoxa çıxmasını addım-addım izah edərək oxucunu Detteriklər gününün normal görünən hadisələrini izləməyə vadar edir və bu hekayəni danışarkən təhlükə və əzab hissini artırır. Bu üsul şübhə və qorxu yaradır. Marjori əvvəlcə qızların sadəcə gəzintiyə çıxdığına inanır, ancaq eyvandakı mənzərəni görəndə tərəddüd edir. Ərinin çağırır. Hər iki valideyn eyvanın qapısının şiddətlə açıldığını, qızların yorğanlarının bir tərəfə atıldığını və yerdə qan damlaları olduğunu görür. Klaus və oğlu Hovi əllərində odlu silahla qızların axtarışına çıxdılar. Qışqıraraq ağlayan Maryori, əkilərinin ehtimal ki, bir qrup qədrətili adam tərəfindən qaçırıldığına inanır. Yerdəki qan damlaları qızların yaralandığı və ya daha da pis ola biləcəyi fikrini ortaya qoyur. Maryori avara və əxlaqsız ağdətili adamlarla qədrətililəri eyni səviyyəyə qoyur.

Klaus və Hovi anbarı gəzərkən Bouserin cəsədini tapırlar, onun başı boynuna çevrilmişdi - bu fəvqəladə gücə malik bir adam tərəfindən edilməli idi. İtin yanında təcavüzkarın iti öldürməzdən əvvəl onu sakitləşdirmək üçün istifadə etdiyi kolbasaları tapırlar. İtin öldürülməsi daha sonra Koffi əleyhinə sübut olaraq istifadə olunur, çünki aydın görünür ki, yalnız güclü bir adam onu öldürə bilərdi. Ancaq iti sakitləşdirmək üçün kolbasa istifadəsi də onu öldürən adamın hiyləgər olduğunu və cinayətini əvvəlcədən düşündüyünü göstərir. Bir müddətdən sonra kişilər hər hansı bir heyvanın çıxardığı səsdən daha dəhşətli qəribə bir ah -nalə eşidirlər və hamı bunun bir insanın fəryadı olduğunu başa düşür. Paul bu qeyri-insani fəryadı, həqiqətən də cəhənnəmə gedəcəklərini bildikləri zaman bəzi edamə məhkum olunmuş cinayətkarların elektrikli kürsüyə gedərkən etdikləri fəryadlarla müqayisə edir. Qorxuya düşən adamlar silahlarını yenidən yükləyirlər. Paulun bu qeyri-insani fəryadı məhkumlardan eşitdiyi bir səslə müqayisə etməsi qorxuncdur və sahib olduğu işin əkilərin öldürülməsi ilə müqayisə oluna biləcəyini göstərir. Başqa sözlə, qanuni olaraq elektrikli kürsüdə və ya meşədə qanunsuz olaraq kimisə öldürmək həmişə qorxu və ümitsizliklə ifadə olunan qorxunc bir təcrübədir. Qrup çay sahilinə çatanda, axtarışa çıxan adamların hamısı öz yerlərində dayanır və qarşısındakı mənzərədən dəhşətə gəlirlər. Çayın kənarında, Detterik əkilərinin çılpaq cəsədləri və yanlarında dərin peşmançılıq hissi ilə hönkürüb ağlayan Con Koffi dayanıb. Oradakı adamların Koffini tapdıqları vəziyyət, şübhəsiz ki, onun qatil olduğunu və göz yaşlarının günahkarlığının nəticəsi olduğunu açıq şəkildə göstərir.

Paul Eckom bloka yeni gələn məhbus haqqında çox düşünür. Onu narahat edən bir başqa məsələ də sidik yolu infeksiyasıdır. O, gecə ağrısız yatmağını xəyal edir, bir yandan da qanlar içində ölü tapılan əkiz qızların cinayəti barədə düşünür. Doğurdanmı onları bu nəhəng Koffi öldürmüşdü? Həbsxanaya edam cəzası verilən “çətin uşaq” ləqəbli Viliam Vorton gətirilməsi barədə sənəd Paul Eckomun masasının üstündədir. 19 yaşlı bu məhbus bir çox insanın ölümünə səbəb olmuşdur. Paul həbsxana rəisi Mursun yanına gedib ondan yeni gələn məhbus haqqında eləcə də Delakruanın edam günü barədə məlumat alır. Həmçinin Murs həyat yoldaşının ölümcül xəstə olduğunu və şiddətli baş ağrıların onu rahat buraxmadığını kədərli şəkildə bildirir. Yaşıl Mildə yaşanan maraqlı hadisələrdən biri də Mister Cinqlz adlı siçanın peyda olması idi. Bu siçan sanki tanrı tərəfindən Delakruaya göndərilmişdi. Həbsxana işçiləri onu öldürmək istəsələr də Paul bunun əleyhinə idi. Bu siçan Con Koffinin sirrinin ortaya çıxmasına səbəb oldu. Delakruanın cinayətkar olmasına baxmayaraq onun siçanı necə sevib qoruması nə qədər qəddar insan belə olsa içində sevgi hisslərinin olduğunu sübutudur. Paul Delakruaya siçanı qoruyacağı barədə söz verir. Lakin Cinqls Delin dəhşətli ölümündən sonra bir daha Yaşıl Mildə görünür. Siçanın sevgisinin sübutu yalnız Delakruanın ölümünün dərin ədalətsizliyini və ümumiyyətlə insanları edam etmənin ədalətsizliyini göstərir. Persinin əlindəki dəyənəklə siçanı öldürmək istəməsi heyvanlara və insanlara qarşı mərhəmətsizliyinin göstəricisidir. Siçanın nə edə biləcəyini göstərmək istəyən Din, krakerin bir hissəsini kəsib ona verir. Siçanın krakeri insan kimi zərifliklə yeməsini hər kəs heyranlıqla izləyir. Persi, bu mənzərənin ona "qarpız yeyən bir zəncini" necə xatırlatdığını şərh edir, amma heç kim ona əhəmiyyət vermir. Persi, siçanın fəvqəladə qabiliyyətlərini tanımaq istəmədiyini və ya tanımadığını sübut edir, eyni zamanda, başqalarına hörmət edə bilmədiyini göstərən, açıq irqçiliyini nümayiş etdirərək, siçana qarşı düşmənçiliyini ifadə etmək üçün irqi bir təhqirdən istifadə edir.

Bütün edam məşqlərində, Tut-Tut məhkumun rolunu oynayır. Həbsxana işçilərinin çoxu qoca Tutu gülməli hesab etsə də, Paul onu şiddətdən və alçaqlıqdan zövq almağa meylli olan Persi Vetmorun daha zəif bir versiyası olaraq görür. Paul şiddətin və qəddarlığın yalnız cinayətkarların hərəkətlərində olduğu fikrini rədd edir. Əksinə, qəddar görünən bir insanı mərhəmətli bir insandan fərqləndirmələrini təklif edir. Paul, Din və Harri tərəfindən yaxından müşayiət olunan Tut-Tut, Paulun ofisinə girir və dərhal diz çökərək dua edir. Hələ də nə

etdiyini yüksək səslə söyləyir və Din ona susdurur. Tut-Tut, məhkumları daha böyük bir mənəvi gücə bağlamaq və onlara rahatlıq gətirmək üçün nəzərdə tutulan namaz anını belə lağa qoyur və bu da onun mərhəmətsizliyini bir daha vurğulayır. Həmçinin Tut-Tut məhkumların hinduşka kimi qızartması ilə bağlı zarafatı, insan həyatını mecə dəyərsizləşdirdiyindən xəbər verir. Edam məşqi başa çatdıqdan sonra edama məhkum olunmuş başcının edamı plana görə icra edilir. Onunla bərabər bloka daxil olan Prezident isə ömürlük həbsə göndərilmişdi. Prezident on iki il sonra həbsxananın camaşırxana otağında öldürülür. Paul, ironik olaraq, Prezidentin ölümünün elektrik kürsüsündə daha az ağrılı olacağını düşünür. Prezidentin yalnız ağdərili olduğu üçün elektrikli kürsüdən qurtulduğuna inanan Harri, onun həbsxanada öldürülməsini, həyata keçirilməli olan edamın təxirə salınması kimi təsvir edir. Prezidentin həbsxanada öldürülməsi, Paul və Harrinin şiddətli taleyə olan inancını gücləndirir - məhkum edilmiş cinayətkarın, elektrikli kürsüdən qaçmağı bacarsa da, şiddətli taleyindən qaça bilməyəcəyi məlumdur. Paul edamdan qaçmağa çalışmaq əvəzinə onu qəbul etmənin daha yaxşı fikir olduğunu bildirir.

Vortonun E blokuna girməsi planlaşdırılan gün, Paul sidik yolu infeksiyasının dəhşətli ağrısından əziyyət çəkir. Ağrıdan yerə diz çökməyə məcbur olur. Arvadını narahat etməmək üçün qışqırmamağa çalışır və işi bitirdikdən sonra güclə ayağa qalxa bilir. O, içəri qayıdır, aspirin qəbul edir və xəstəliyi barədə həkimə müraciət etməyi planlaşdırır. Lakin Vortonun gətiriləcəyi yadına düşür və fikrindən daşınır. Paulun sidik yolu infeksiyası oxuculara xatırladır ki, hər kəs potensial olaraq zəifdir. Bu ağrının birləşməsi və Villiam Vortonun planlaşdırılan gəlişi gərginlik və çətinliklərlə əlamətdar olan çətin bir gündən xəbər verir. Paul səhər tezdən həbsxanaya getməyi qərara alır. Həbsxana rəisi Murs həyat yoldaşı Melindanın çox az vaxtının qaldığını, beynindəki şişin onu ölümə apardığını Paula bildirir. Ölüm Paulun həyatına bir daha daxil olur, lakin bu dəfə adi həbsxana protokolunun bir hissəsi olaraq deyil, dostu Mursun həyat yoldaşı Melinda vasitəsilə. Melindanın şişi, Mursun psixi ağrısını və Paulun fiziki zəifliyi göstərir ki, güc və peşəkarlıq pərdəsi altında hər kəs emosional və fiziki olaraq həssasdır. Ölüm və zorakılığın xarici aləmdə olduğu kimi həbsxana şəraitində də baş vermə ehtimalı həm günahkarlara, həm də günahsızlara təsir edir. Villiam Vortonun E blokuna gətirildiyi gün həbsxanada yaşanan anlar hər an qəddarlığın və müsibətin baş verə biləcəyini insanlara sübut edir. Qəddar Vorton özünü dərmanın təsirində

olaraq göstərir, lakin sonradan həbsxana işçilərinə hücum edir. Vortonun bu cür hərəkət etməsi onun heyvani instiktlərinin qabarıq şəkildə üzə çıxdığından xəbər verir. E blokuna daxil olan bir çox insan öz əməllərindən peşman olur, lakin bir qrup insan var ki onlar işlədiyi cinayətləri normal qəbul edir, hətta bununla fəxr edirlər. Villiam Vorton da bu xarakterə malik qəddar bir cinayətkardır. Vortonu zərərsizləşdirdikdən sonra Paul birdən başa düşür ki, Con Koffi bütün qarışıqlıq ərzində heç bir səs-küy salmayıb. O, intihar etmədiyinə əmin olmaq üçün Koffinin kamerasına baxır və ranzasında sakitcə oturan Koffi Paula onunla danışmaq lazım olduğunu deyir. Paul əvvəlcə ona gözləməsini söyləyir, lakin Koffinin səsi daha təcili olanda onu dinləmək qərarına gəlir. Paul xəstə, qorxmuş və ya ölü bir məhbus tapmaq əvəzinə, xüsusilə sakit bir Con Koffi tapır. Bu, Koffinin ehtiyac anlarında çağıra bildiyi fəvqəladə güclərin xəbərçisi kimi göstərilir. Paul bir dəfə görür ki, Koffi tam hazır vəziyyətdə, gözləri oyaq və göz yaşları olmadan görünür. Koffi Paula barmaqlıqlar arasından danışa bilməyəcəyini, lakin Paulun kamerasına girməli olduğunu deyir. Paul əvvəlcə imtina edir, lakin Koffinin həqiqətən əsəbi olduğunu görəndə bunun əsassız, təhlükəli bir qərar olduğunu bilərək təslim olmaq qərarına gəlir, çünki Koffi onu asanlıqla öldürə və ya incidə bilər. Paulun Koffinin hücrəsinə girmək qərarının sadəcə yorğunluğun nəticəsidir və ya bəlkə də onun sehrli gücünün ona ilk təsirləri olub olmadığı hələ də aydın deyil. Delakrua kamerasından Paula xəbərdarlıq edir ki, içəri girməsin, lakin Paul ona susdurur. Koffi Paula deyir ki, onun yanında çarpayısında otursun. Paul Koffinin yanında oturub ondan nə istədiyini soruşduqda, Koffi ona kömək etmək istədiyini söyləyir. Birdən Koffi ah çəkir və əlini Paulun qasıqına qoyur. Paul qışqırır, lakin tezliklə onun bədənindən elektrik kimi, ağrısız bir cərəyanın keçdiyini və hərəkət etmədiyini hiss edir. Onun keçirdiyi bu hisslər sona çatanda onun sidik yolu infeksiyası tamamilə sağalır.

Koffinin kamerasında Paulun gözlədiyi zorakılıq sirli bir sağalma epizoduna çevrilir. Koffinin yerinə yetirdiyi hərəkətin görünən adiliyi - əlini Paulun bədənində qoymaq - hərəkətin gözlənilməz təsirləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Delakrua Koffinin kamerasında nə baş verdiyini bilmək istədiyi üçün qışqırır və kömək istəyir. Paul isə Koffinin pis göründüyünü görür. Koffinin ağzı qusacaqmış kimi açılır və onun ağzından qara həşərat buludu çıxır, ağarır və yox olur. Baş verən qəribə hadisələr silsiləsi bu səhnənin fəvqəltəbii keyfiyyətini vurğulayır, Koffini başqa bir dünyadan gələn sirli bir müalicəçi kimi göstərir. Paulun zəifliyi və

sonrakı oyanışı bütün bu epizodu yuxu kimi göstərir. Delakruanın fəryadları həbsxanada və adi həyatda ölüm və qətlın sağlamaqdan daha tez-tez rast gəlindiyini xatırladır. Paul ayağa qalxır, bütün ağrıların keçdiyini görür və Koffidən ona nə etdiyini soruşur. Koffi kömək etdiyini cavablandırır. O, sadəcə başını bulayır, çarpayısına uzanır və Paul bu nəhəng zəncinin belindəki böyük çapıqları görür. Paul Koffinin kamerasından çıxanda Paulu tamamilə fərqli görən Delakrua əmin olur ki, Koffi onun üzərində sehrli cazibə yaratmışdır. Bir neçə dəqiqədən sonra tualetə gedəndə ağrısı tamamilə yox olan Paul əsl möcüzə yaşadığını bilir. O indi baş verənlər barədə heç kimə danışmamaq qərarına gəlir. Koffinin ona etdikləri Paula o qədər təsir edir ki, o, dərhal başa düşür ki, Koffi adi bir insan deyil, yalnız Tanrı belə bir uğura nail ola bilər. O, başa düşür ki, Koffi pisliyə deyil, yaxşılığa meyllidir. Con Koffi həbsxanaya düşdüyü ilk gündən etibarən hər gün ağlayır. Paul Eckom bunun dərin peşmançılığı ifadə etdiyi üçün normal olduğunu düşünsə də sonradan fikrini dəyişir və Koffinin işlədiyi cinayəti araşdırmaq üçün onun vəkili Hammersmit ilə görüşməyi qərara alır. Paul, Hammersmitdən Con Koffinin başqa cinayətlər işləyib işləməməsi haqında məlumat almaq istəyir. Hammersmit Koffini cinayət işləsə də onun cinayətkar olaraq həbs edilməsi ehtimalının aşağı olduğunu, bu səbəbdən də bu vaxta kimi məhkum olunmadığını qeyd edir. Onun fikrinə görə Koffi özünü çox tənha hiss edirdi və cəmiyyətdən kənarda qalırdı. Bu səbəbdən hər kəs onu tanıсын, bilsin deyə belə bir cinayət işləyir. Xüsusilə də ağdərili insanlardan qisas almaq üçün iki gənc ağdərili qızı təcavüz edərək öldürür, sonra da etdiyi əməldən peşman olur.

Detterik əkilzlərinin öldürülməsi romanda irqçiliyi həlledici bir faktor olaraq təyin edir. İrqçilik təkcə cinayəti qəzetlərin üz qabığına çıxarmaqda deyil, həm də qəradərili Koffinin ikinci dəfəməhkəmə prosesində iştirak edə bilməməsində və özünü müdafiyyədən faydalana bilməməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Hammersmit sonradan başa düşür ki, Paul əslində Koffinin əvvəllər cinayət işləyib işləməməsi barədə məlumat almaq üçün yox, ümumiyyətlə Detteriklərin qızlarını öldürüb öldürməməsi barədə məlumat almağa gəlib. Lakin Hammersmit Koffinin bədənində olan yara izlərini onun bu cinayəti törədib törətmədiyini yox, onun bu cinayəti nə üçün törətdiyini izah edə bilər. Hammersmit Koffinin cinayəti işləməsi ilə bağlı fikrini onu öz iti ilə müqayisə edərək bildirir və Paula itinin hekayəsini danışır. O, qəradərili insanları itləri ilə müqayisə edərək deyir ki, itlərin tamamilə yararsız olmasına baxmayaraq, insanlar onların yanında olmağa öyrəşiblər.

Hammersmitin çıxışı, qəradərili insanları adi insanlardan fərqli olaraq şiddətli instinktləri üzərində nəzarəti olmayan vəhşi heyvanlarla müqayisə edən alçaq və qəddar bir nitqdir. Hammersmit, bu hekayəni, qəradərililərlə güllələnməli olan heyvanlar arasında bir əlaqə qurduğu irq və cəzaya qarşı sərt münasibətinin bir bəhanəsi olaraq istifadə edir. O, öz oğlunun başına gələnəri Paula danışmağa başlayır. Evlərində saxladıkları itin birdən dörd yaşlı uşağa hücum etməsini və beləcə iti çox sevmələrinə baxmayaraq onu necə güllələməsi haqqında danışır. Daha sonra bu iti Con Koffi ilə müqayisə edir. Hammersmitin fikrincə it əslində oğluna zərər vermək istəməmişdi lakin o anidən quduzlaşıb və oğluna hücum etmişdi. Con Koffi də əslinqə o qızlara zərər vermək istəməmiş lakin sonradan heyvani instinktlərinə təslim olaraq onlara hücum etmişdir. İndi isə etdiyi əmələ görə çox peşmandır. O, Con Koffini aşağı instinktlərə tabe olan və insan rasionallığına qadir olmayan vəhşi bir heyvandan fərqləndirmir. Bu da onun zənci olduğu üçün cəmiyyət tərəfindən hər cür günahı işləyə biləcəyi düşüncəsini təstiq edir. Digər tərəfdən bir çox insanın ölümünə səbəb olan Villiam Vortonun vəkili onun cəzasının ömürlük həbs olaraq dəyişdirilməsini istəyirdi. Bunun səbəbi də Con Koffidən fərqli olaraq Vorton ağdərili idi. Məhkəmədə ağdərili və gənc birisi üçün cəzanı dəyişdirmək elə də çətin deyildi. Qəddar və azgın olan Vortonun ağdərili olduğu üçün potensiyalının olması heç də ədalətli deyildi.

Həmin həftə Melinda Murs xəstəxanadan qayıdır və Paul və Cenis onu ziyarət etməyə gedirlər. Dostlarını görəndə xəstəliyin ona necə dəhşətli təsir etdiyini görüb şoka düşürlər. Melinda kövrək və boş görünür və Paul oturduğu otağın Yaşıl Milin başqa bir versiyası olduğunu hiss edir. Cenis Melinda ilə söhbət edərkən, Paul birdən Con Koffinin onu necə sağaltıldığını xatırlayır. Paul başa düşür ki, ölüm və ağrı təhlükəsi həbsxanadan kənarda mövcuddur və istənilən vaxt günahsız insanları vura bilər. Bununla belə, Paulun Con Koffi haqqında xatirəsi ona bir az ümid verir - ona xatırladır ki, yaxşılıq və şəfa da gözlənilməz formalar ala bilər. Ağır xəstəliyin daşıyıcısı olan Melindanın həyat yoldaşı Hal içəri daxil olur və Paulu kənara aparır, ona arvadını belə görməyin nə qədər çətin olduğunu deyir. Paul və arvadı evə gedəndə hər ikisi Melindanın vəziyyətinin dəhşətli olduğu ilə razılaşır və Paul yenidən Con Koffini düşünür. Paulun Con Koffi haqqında təkrar-təkrar fikirləri onun Melinda Mursun xəstəliyini Con Koffinin müalicəvi gücləri ilə əlaqələndirən bir ideyaya qulluq etdiyini göstərir.

Delakruanın siçanını hər kəsin gözü qarşısında sağaldan Koffi, Melindanın da beynindəki böyük ölçülü şışı sağaltma gücünə malikdir.

Delakruanın edamının məşqləri bitdikdən sonra Paul Persinin davranışlarına təəccüblənir. Düşünür ki, Persinin edamı icra etməsi onun xoşuna gəldiyi üçün özünü yaxşı aparır. Persinin yaxşı davranışına heyran olan mühafizəçilər Persiyə edamla bağlı bir neçə məsləhət verirlər və Paul hiss edir ki, Persi onun verdiyi nəsihətləri həqiqətən dinləyir. Sonradan bunun heç də belə olmadığı məlum olur. Persinin yaxşı davranışı ironikdir, çünki Persi yalnız başqa bir insana qarşı qəddar bir hərəkət etməyə icazə verildikdə məsləhətlərə diqqət yetirir. Delakrua edam məşqlərindən qayıdanda Persi onu qorxutmaq üçün zarafatla onun üzərinə yüyürür. Delakrua qorxusundan geri çəkilir, yıxılır və başını vurur. Təəccüblüdür ki, Persi üzr istəmək üçün Delin ardınca getməyə çalışır. Bu, Paulun gənc mühafizəçinin həyəcanı və edama başçılıq etməkdən qürur duyması ilə əlaqələndirdiyi fəvqəladə münasibət dəyişikliyi. Lakin Persi təsadüfən Vortonun kamerasına çox yaxınlaşır. Fərsətdən istifadə edərək, Vorton çarpayısından tullanır və Persini öpməzdən əvvəl kamerasının qapısına sürükləyir və qulağına zorlama hədələri pıçıldayaraq onun boğazından tutur. Mühafizəçilər Persini müdafiə etmək üçün yaxınlaşır, lakin Vorton onu incitmədiyini və sadəcə aldatdığını söyləyərək dərhal onu azad edir. Persi üzündə təmiz qorxu ifadəsi ilə Yaşıl Milin o biri tərəfinə qaçır, o qədər nəfəs alır ki, sanki ağlayırmış kimi səslənir. Persi qəddar enerjisini Delakruanın ölüm anına saxlayır və ona bir insanın gözləri qarşısında əzab çəkib ölməsini seyr etməyə icazə verilir. Bu vaxt Persi məhbusa əvvəllər etdiyi kimi sataşmaqda heç bir fayda görmür, bu da onun qeyri-səciyyəvi üzr istəmə istəyini izah edir. Vortonun zərər vermək üçün vəziyyəti ələ keçirməsi, Persinin də eyni şeyi etməyə meylini nəzərə alaraq ironikdir. Bununla belə, iki sadist personaj arasındakı bu qarşıdurma, Persinin qəddarlığının ilk növbədə qorxaqlıqdan qaynaqlandığını və onun siyasi əlaqələri ilə qorunduğunu, Vortonunki isə onu cəzalandıra bilən insanlara belə zərər verməyə meylli olduğu üçün daha möhkəm olduğunu vurğulayır. Birdən gülüş səsi dəhlizin sükutunu pozur. Paul əvvəlcə onun Vortondan gəldiyinə inanır, lakin tezliklə başa düşür ki, Delakruya gülür və şalvarını islatdığını söyləyərək Persiyə işarə edir. Paul aşağı baxır, bunun doğru olduğunu görür və onu sakitləşdirmək üçün Persi ilə danışmağa çalışır. O vaxta qədər divara söykənən, əsəbiləşən Persi qəfildən onun haqqında fikirləşir və həqiqətən şalvarını islatdığını başa düşür. O, mühafizəçiləri hədələyir ki, baş

verənləri kiməsə desələr, onları işdən çıxaracaqlar. Din onu sakitləşdirir, qəzəbli və biabırçı Persi, Delakruanı təhdid etməyə başlayır, lakin sonra o, quru şalvar axtarmağa qərar verir. Delakruanın Persinin qorxusuna qəhqəhə çəkməsi onun da həlim görünməsinə baxmayaraq, düzgün şəraitdə üzə çıxma biləcək qəddar instinktlərə malik olduğunu xatırladır. Mühafizəçilər Persini sakitləşdirməyə çalışırlar, lakin Persinin Delakruaya qarşı şiddətli reaksiyası göstərir ki, o, bu təhqiri unutmayacaq və məhbusdan qisas alacaq. Yenə də Persinin zorakı davranışı əsl təcavüzkarı Vorton əvəzinə ondan zəif birinə qarşı yönəlib. Delakruanın edamından əvvəl havanın sirli şəkildə dəyişməsi əzab və təşviş hissi gətirir. Delakruanın ertəsi gün öləcəyini dərk edə bilməməsi, həyatı nə qədər zorakılıq və cinayətlə dolu olsa da, həyatdan bu qədər tez vəz keçə bilməyəcəyini göstərir. Delakrua öz emosiyalarını, ekzistensial izzətinə və qorxusunu açıq şəkildə ifadə etməsə də, qərarları onun hisslərinə tam nəzarət etdiyini və tezliklə ölümün onu gözlədiyini bilir. Delakruanın siçan üçün qayğısı, özündən kənar varlıqları sevmək qabiliyyətini göstərir - başqa sözlə, onun da cinayətkar olmasına baxmayaraq, sevgi və dostluq qabiliyyətinə malik olduğunu göstərir. Mühafizəçilərin Delakruaya şəfqəti ədalətsizlik hissini ifadə edir, çünki onlar sevgi və dostluğun gözəlliyinə son qoymağa məcbur olurlar. İldırımın olması Delakruanın edamını əhatə edən əzab hissini vurğulayır, bu, yalnız müəyyən etmək mümkün olmayan niyyətlərlə edama rəhbərlik edən qəddar Persinin iştirakı ilə güclənir. Delin necə bir insan olmasını və ölüm anında onun zəifliyini dərk edərək, Paul başa düşür ki, insan nə qədər cinayətkar olsa da, bir insanı edam etmək çox narahatedici bir hissdır. Düşmənin öz gözləri qarşısında öldürməsindən kifayət qədər qane olmayan Persi ölməzdən əvvəl Delakruaya zərər vermək üçün əlindən gələn hər fürsətdən istifadə edir. Paulun Persinin təhqirinə reaksiya verməməsi onun bütün səlahiyyətlərini Persiyə vermək məcburiyyətində qaldığını göstərir. Bu kədərli fakt yalnız gələcək təhlükədən xəbər verir, idarəolunmaz əzab və fəlakət hissini çatdırır. Mühafizəçilərin nəyinsə səhv olduğunu hiss etmək qabiliyyəti, çox güman ki, Persinin sadist xarakteri haqqında biliklərindən irəli gəlir. Onlar başa düşürlər ki, Persini edamın başına qoymaq qərarı mühafizəçinin səriştəsi və ya ləyaqəti ilə deyil, paradoksal olaraq onun zorakılıqla idarəolunmaz təbiətindən irəli gələn səhv qərarıdır. Paul və Persi personajları arasındakı kəskin qarşıdurma onu göstərir ki, Paul öz həmkarları ilə maraqlansa da, Persi həqiqətən də mərhəmətsizdir və hətta ən pis cinayət əməllərini belə etməyə hazırdır. Delin elektrik stulunda çəkdiyi əzab-əziyyət hər kəsin, o cümlədən onun təhrikçisi Persinin özü üçün də

gözlənilməz və dəhşətli idi. Persi pis niyyətinin nəticələrini düzgün təxmin etmədiyini ikrah hissi ilə başa düşsə də, yenə də peşmançılıq hissi keçirə bilmir. Tamaşaçıların dəhşətli reaksiyası həm də insanların ikiüzlülüynü vurğulayır, çünki tamaşaçılar bir insanın törətdiyi cinayətlərə görə əzab çəkməsinə baxmağa hazırdırlar, lakin eyni zamanda, cinayətkarın əzabından şəxsən təsirlənmək istəmirlər. Yenə də Persi özünü yetkin apara bilmir və etdiklərinə görə məsuliyyəti öz üzərinə götürə bilmir. O, Delin cəsədini görəndə iyrənc hiss etdir və cəsarət edib onun sağ və ya ölü olmasını yoxlaya bilmir. Bunun əksinə olaraq Paul cəsarətlə hərəkət edir və Delakruanın ölümünü təsdiqləyir, bu, Delin bədəninin vəziyyəti fonunda olduqca dəhşətli bir işdir. Beləliklə, Paul stress anlarında effektiv liderlik qabiliyyətini sübut edir.

Paul yorğun hiss edərək hesabatını yazmaq üçün bloka qayıdanda, Koffinin üzündən axan göz yaşlarını görür və Vortonun Delin edamı haqqında, sadist bir mahnı oxuduğunu eşidir. Paul Vartona susmasını əmr edir, lakin istəməyərək özünə etiraf edir ki, o, qəddar olduğu qədər də ağıllıdır. Paul, yorğun görünən Koffi ilə danışmağa gedəndə Koffi Delin dəhşətli ölümündən gileylənir. Bununla belə, o, Delin şanslı olduğunu söyləyir. Koffi və Vortonun rəftarları arasındakı kəskin fərq, zehni cəhətdən zəif, lakin mərhəmətli bir insanla, ağıllı, lakin qəddar bir insan arasındakı ziddiyyəti ortaya qoyur. Zəka, bu halda, özlüyündə yaxşı bir şey kimi görünür, çünki ondan asanlıqla dəhşətli işlərdə istifadə edilə bilər. Paul evə qayıtdıqdan sonra yaşananları həyat yoldaşı Cenisə demək istəmir, ancaq dayana bilmir və ağlamağa başlayır. Cenisin mərhəmətli baxışı onu sakitləşdirir və Paul artıq Detterik əkilərinin nə üçün Koffinin qollarında öldüyünü anlayır. Persinin mövcud işindən ayrılmaq üçün ərizə yazıb başqa bir işə müraciət etməsi xəbəri ədalətin şər üzərində qələbəsi kimi görünərsə də, Paul başa düşür ki, ədalət cəza şəklində ifadə olunduqda, mütləq pisliliyi düzəltmir.

Delakruanın edamının dəhşətlərindən sonra ölüm hətta şəxsi aləmdə də Paulun həyatına müdaxilə edir və ölümün ümumbəşəri əlçatanlığından heç vaxt qaçmağın mümkün olmadığını sübut edir. Paulun Melinda haqqında verdiyi suala Hal Mursun ironik cavabı da insanın ən qorxunc hadisələrin öhdəsindən gəlmək üçün ələ salmaq qabiliyyətini nümayiş etdirir. Bu gözlənilməz hadisələrdən sonra həbsxana işçiləri Paulun evində toplaşaraq Con Koffi və möcüzələri haqqında danışirlər. Məlum olur ki, əslində Koffi Detterik əkilərini zorlayıb öldürdüyünə görə peşmançılıqdan ağlamırdı, o, əkiləri öz möcüzəsi ilə sağalda bilmədiyini üçün

ağlayırdı. Koffinin Melinda Mursun beyin şişini sağalda biləcəyini düşünən Paul həmkarlarına onu həbsxanadan qaçıрмаğı təklif edir. Bu təklif onların işsiz qalmalarına, hətta, həbs olunmalarına səbəb ola bilərdi. Paul qanunilik və əxlaq arasında ziddiyyət qurur və iddia edir ki, insan qanunu ilahi qanundan aşağıdır. Paulun Koffinin təqsirsizliyinə inanması təəccüblüdür, çünki onun şəxsi intuisiyasına əlavə olaraq güclü dəlillərə malik olduğu görünür, bu da onu Koffinin qatil olmadığı qənaətinə gətirməyə vadar edir. Paul başa düşür ki, insanların əbədi qəddar impulslarını məğlub etməyə qadir olan cəza deyil, məhəbbət və həmrəyliyin müalicəvi qüvvələridir. Deməli, həqiqi ədalət mühakimə və başqalarından üstünlüyün elan edilməsi şəklində deyil, insanlar arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılmasında olur. Ədalət təcavüzkarı cəzalandırmaq deyil, zərəri sağaltmaq gücündə hiss olunur.

Evində Paul mühafizəçilərə deyir ki, o, Koffiyə ayaqqabısını verib və onu bağlamağı tapşırıb. Koffi tezliklə özünü itirdi və bunu necə edəcəyini unutduğunu söylədi. Paul daha sonra bunun Detterick əkilərinin ölümü ilə əlaqəsinin olduğunu izah edir. O izah edir ki, Dettericklərin iti kolbasa ilə qidalanırdı və müavini Koffinin cibində bükülmüş nahar tapdı, sonradan güman edilirdi ki, Koffi onları itə yedizdirmək üçün içindəki kolbasaları çıxarıb. Əgər Koffi sadə bir düynü bağlamağı bilmirsə, deməli, o, kolbasaları sendviçindən çıxarıb yenidən bağlaya bilməzdi. Paradoksal olaraq, Koffinin zehni zəifliyi onun günahsızlığını sübut etmək üçün çox vacibdir. Paulun məhbusda bu qədər güclü hiss etdiyi aqressivliyin olmaması, daha obyektiv şəkildə müəyyən edilə bilən intellekt çatışmazlığı ilə birləşir və Koffinin o qədər meyilli olsa belə, pis bir iş görə bilməyəcəyini sübut edir. Paulun izahı o qədər sadə və aydındır ki, təkzib etmək qeyri-mümkün görünür. Bu, Paulun mətbuatda və Koffinin məhkəməsində cinayəti təsvir edən obyektiv görünən səslərə qulaq asmaq əvəzinə, öz intuisiyasına etibar etməkdə haqlı olduğunu təsdiqləyir. Paul bildirir ki, məhkəmədə heç kim bu barədə düşünməyib. Paul zənciləri cins itlərə bənzədən və onlara mülk kimi istinad edən Hammersmiti xatırlayır. Paul qeyd edir ki, o zamanlar bu bölgədə Cənub Hammersmit kimi insanlar dolu idi. Məhkəmədə heç kimin bu sadə təfərrüatı düşünməməsi faktı istintaqda sadəcə bir qüsurlu kimi və ya Paulun Hammersmitə istinad edərək dediyi kimi, münisflər heyətini həqiqətən də Koffini şübhə altına almaqdan saxlayan irqçi qərəz kimi qiymətləndirilə bilər. Koffinin nəhəng görünüşü, keçirdiyi peşmançılıq hissi ilk növbədə onu cinayətkar kimi göstərsə də,

doğrular Koffiyə ölüm hökmü verildikdən xeyli sonra həbsxanadakılara məlum olur. Paul Koffini yalnız məhbusla tanış olduqdan və ona heyran olduqdan sonra başa düşə bildi. Bu, onu deməyə əsas verir ki, Paul əgər bu insanı məhəbbət işığında görməyə gəlməsəydi, onun günahsızlığı haqqında həqiqəti heç vaxt kəşf etməzdi. Buna görə də, reallığın mürəkkəb həqiqətinin üzə çıxarılması emosional iştirak olmadan baş verə bilməz - onların yoxluğunda insanların mühakimələri çox vaxt çox sərt və ya bu vəziyyətdə olduğu kimi səhvdir.

Paul güman edir ki, Koffi, cinayət yerindən çox da uzaqda deyildi və o, həyəti eşidəndə onun mənbəyini axtarmağa getdi. İki qızın cəsədini belə tapdı. Onları dirildə bilməyəndə ağlamağa başladı. Koffi üzləşdiyi təhlükəyə baxmayaraq qaçmadı və qızları meşədə tərk etmədi, əksinə, onları sağalmağı arzulayırdı. Bu, Koffini fədakar bir xilaskar kimi təsvir edir, digər insanlara kömək etmək üçün öz həyatını riskə atmağa hazırdır və mərhəmət instinktlərinin insanların hərəkətlərinə təsir etməkdə qəddar instinktlər qədər güclü ola biləcəyini sübut edir. Paul güman edir ki, qatil ağ birisidir. Brutal başa düşür ki, hər hansı bir adam itin boynunu sıdırmaq üçün kifayət qədər güclü ola bilərdi. Qəddar günahsız bir insanı öldürmək fikrində özünü dəhşətli hiss etsə də, insanları Koffinin günahsızlığına inandırmağın bir yolunu düşünə bilmir, çünki bu, Koffinin müalicəvi gücləri haqqında danışmağı nəzərdə tutur. Paul deyir ki, daha aktual məsələ Melinda Mursun sağlmasıdır. Paulun qatilin ağdərili olması ilə bağlı hissləri hələ açıqlanmır, lakin belə görünür ki, qaradərili kişi ağdərili qızlara hücum etməkdən daha çox qorxacaq, çünki o, irqlərarası münasibətlərin fonunda bunun nəticəsinin qaradərili insan üçün qeyri-mütənasib dərəcədə ağır olacağını anlaya bilərdi.

Paul ən qəddar məhbuslara belə hörmətlə yanaşdığı kimi, törətdiyi dəhşətli cinayətə baxmayaraq, Persiyə qarşı mərhəmət göstərir, ona fiziki zərər vermək istəmir. Vortonun məşhur cinayətkar kimi tanınmaqdan qürur duyması onu göstərir ki, onun həyatda məqsədi qəddar olmaq və zorakı davranışını bacardığı qədər geniş şəkildə tanımaqdır. O, zorakılığı öz xeyrinə qeyd edir və bununla tanınmaq istəyir. Koffi digər insanların fikirlərini oxuya bilir. O, adi insan rasionallığına malik olmasa da, fəvqəltəbii gücləri ona ənənəvi zəka üzərində açıq üstünlük verir. Həbsxana işçiləri Conu çıxarmaq üçün planı gözdən keçirib icra etməyə başlayırlar. İlk növbədə Vortonu zərəsizləşdirirlər, daha sonra sıra Persiyə çatır. Persi üç nəfərin içəri girdiyini görəndə onların üzündə təhlükəli bir şey görür və onların yalnız onunla danışmaq istədiklərini iddia etmələrinə baxmayaraq,

qaçmağa çalışır. Harri onu saxlayır və Brutal dəli gödəkçəsini açır. Persi yenidən qaçmağa çalışır, lakin Harri onun qolundan tutaraq onu dayandırır. Persi çaxnaşmaya düşərək, irəli atılaraq Harrinin əlindən qaçmağa çalışarkən oxuduğu kitaba toxunur və içindən daha kiçik bir kitab düşür - pornoqrafik cizgi filmi. Paul bu mənzərədən kədərlənsə və Harri iyrənsə də, Brutal yüksək səslə gülür və Persi ilə lağ edir. Persinin oxuduğu pornoqrafik cizgi filmi uşaqlıq və vulqarlığın qarışığından bəhs edir və Persinin bədəninin ən əsas instinktlərindən başqa heç nəyə tabe ola bilmədiyini təsdiqləyir, bu dəfə həm pafoslu, həm də gülüncdür. Persinin kişilərin reaksiyasından qorxması qəddarlığın və təcridin yalnız düşmənləri nə dərəcədə artırdığını nümayiş etdirir - ədalətli, mərhəmətli mühafizəçiləri potensial təcavüzkarlara çevirir. Persinin dodaqları titrəyir və o, az qala ağlayır. Persi kömək üçün qışqırmağa başlayır və Brutal dərhal onun arxasına keçərək qulaqlarını əlində tutaraq onları qoparmaqla hədələyir. Persi sakitləşir, lakin o, hələ də bağlı kameraya girməkdən imtina etdikdə, Brutal qulaqlarını bükür. Paul Persinin zədələnməsini istəməsə də, o, həm də qəbul edir ki, fiziki məcburiyyət kontekstdən kənarda nə qədər əxlaqsız görünsə də, onların Melinda Mursu sağaltmaq məqsədinə haqq qazandırır. Persidən fərqli olaraq, Brutal əsassız zorakılıqdan istifadə etmir, lakin ümumiyyətlə, yalnız qrupun təhlükəsizliyi və rifahı üçün tamamilə zəruri olduğunu sübut etdikdə gücdən istifadə edir. Kişilər Persini bağlı kameraya soxmağa müvəffəq olurlar və Persi Pauldan onu Uortonun kamerasına qoymamağı xahiş edir. Persinin onların belə bir hərəkətə qadir olduğunu düşünə biləcəyi fikrindən Paul ikrah hissi keçirir və Persiyə Delakrua nə etdiyini düşünmək üçün yalnız bir neçə saat saxlama otağında qalacağını deyir. Paul başa düşür ki, Persi mərhəməti dərk etməkdə acizdir. Beləliklə, Persinin qorxusu sadəcə olaraq vurğulayır ki, onun dünyaya baxışı yalnız qəddarlıq və zorakılıqla qeyd olunan müsbət emosiyalardan məhrumdur. Mühafizəçilər Persini kameraya salıb qapını bağladıqdan sonra, indi geriye dönüş olmadığını bilərək, Koffinin qapısını açırlar. Birdən, onlar Koffini aşağı aparmağa hazırlaşarkən, Vortonun qolu kamerasından çıxır. Kişilər başladıkları şeyin etibarlılığını şübhə altına almaq üçün dayanmırlar, lakin planın müxtəlif mərhələlərini keçirlər. Bu, onların öz hərəkətlərinə görə cəzalandırıla biləcəyi aydınlaşdığından, təcililik hissi yaradır və ola bilsin ki, məhv olur. Bu, onların şəxsi mənafeələrindən daha çox əxlaqa sadıqlıqlarını nümayiş etdirir. Vorton Koffinin qolundan tutur və Koffinin gözləri qəfildən canlanır, eynilə Paul onun sidik yolu infeksiyasını və cənab Cinqlı sağaldarkən onların canlandığını görür. Ancaq bu dəfə Koffinin baxışı daha

soyuqdur və Paul Koffinin potensial olaraq nəzarətdən çıxma biləcəyini düşünərək bir anlıq qorxu hiss edir. Vorton nitqsiz danışaraq onları dayandırmağa çalışır və Koffi ona pis adam olduğunu deyir. Brutal Vortonun əlini Koffinin qolundan ayırır və gərginlik qəfildən yox olur. Vorton irqi bir söyüşdən istifadə edərək qaradərililərin öz elektrik stullarına sahib olmalarını söyləyir. Tezliklə o, çarpayısına qayıdır və yenidən yuxuya gedir. Koffinin nisbi yaddaşı və rəşsal zəkasının olmamasına baxmayaraq, o, güclü mühakimə qabiliyyətinə malikdir, Vortonu əvvəllər Persini təsvir etdiyi kimi mühakimə edir: pis adam kimi. Bu təsvirin sadəliyini onu deməyə əsas verir ki, Koffi cinayətkar və ya günahsız insanlar statusundan kənarda insanların qəlblərini görməyə və onların ruhlarını mühakimə etməyə qadirdir. Bu, əxlaqı müəyyən insanların şəxsiyyətinə xas olan və sonradan onların hərəkətlərində aşkar olan bir şey kimi müəyyən edir. Brutal Koffidən hara getdiklərini bildiyini soruşduqda Koffi bir xanıma kömək edəcəklərini deyir. Brutal ondan bunu haradan bildiyini soruşur və Koffi bu barədə diqqətlə düşünərək, bilmədiyini etiraf edir. Koffi praktiki təhlükələri görə bilmir, bunun əvəzinə daha yüksək əxlaq və xeyirxahlıq məsələlərinə diqqət yetirir. Elektrikli kresloya aparan kiçik qapıya baxarkən Koffinin bədəninin böyük ölçüləri onun insan dünyasına və xüsusən də müstəsna təbiəti tanımayan insan ədalət sistemində uyğun olmadığını simvollaşdırır. Koffinin Delin fəryadlarından bəhs etməsi, Delin ölməsinə baxmayaraq, onun ölümünün ədalətsizliyinin davam etdiyini xatırladır. Koffinin Delakrua kimi və yer üzündəki hər kəs kimi bir gün ölümə təslim olmaq məcburiyyətində qalacağını xatırladır. Koffinin vəziyyətində, ölüm haqqında məlumat ədalətsizliklə silinməz şəkildə bağlıdır, çünki o, etmədiyi bir cinayətə görə məhkum edilmişdir.

Adamlar Koffini həbsxanadan çölə çıxarmağa nail olurlar. Bu əsnada Koffinin təbiətə və təmiz gecə havasına qayıtmaq həyəcanı, onu həbsxanadan çıxarmaq üçün başqa cür xaotik və təhlükəli cəhddə poetik fasilədir. Onun münasibəti şövqündə az qala uşaq kimidir, eyni zamanda həyatın gözəlliyi ilə dərin əlaqəsini ortaya qoyur, yaxşı və pis şeylərin mahiyyətini birbaşa görmək qabiliyyətini nümayiş etdirir. Nəhayət maşını tapdıqda Harri və Brutal qabaqda, Pol isə Koffi ilə arxada oturur və hamısı yola düşür. Gülən Koffi uzun müddət ulduzlara baxır. O, Paula bürcləri göstərir, Paul isə Koffinin tam xoşbəxt görünüşünü müşahidə edir. Mühafizəçilərdən fərqli olaraq, Koffi üzləşdikləri praktiki təhlükələrdən narahat deyil. Bunun əvəzinə o, yalnız kainatın dərin

gözəlliyindən həzz alır, daha dərin varlıq aləminə olan əlaqəsini nümayiş etdirir. Mursların evinə az qalmış Paul birdən narahatlıq hissi keçirir və əslində Koffini gətirməyin doğru olmadığını, Hal Mursun onu evə buraxmayacağını düşünüb tərəddüd edir. Paulun qəfil əsəbiliyi onun bir anlıq iman böhranını ortaya qoyur. O, möcüzələrin mövcud olmadığı faktını bir anlıq xatırlayır. Buna baxmayaraq o, Allahın qüdrətinə də inanır və Koffinin Melindaya kömək edə biləcəyini düşünür. Bu iki fikir arasında qarşıdurma və Paulun tərəddüdləri sübut edir ki, o, hamı kimi insandır, güclə yanaşı, zəiflik və şübhə anlarına da meyllidir.

Mühafizəçilər Mursun evinə çatırlar və Murs əlində silahla çölə çıxır. Bu saatda nə üçün onların gəldiyini soruşur. Murs və mühafizəçilər arasındakı bu qarşıdurma iki qrupu ayıran iman boşluğunu simvollaşdırır. Mühafizəçilər etdiklərinin mənəvi, ilahi məqsədə xidmət etdiyini qəbul etsələr də, Murs hələ də bu həqiqətdən xəbərsizdir və yalnız insan həyatının adi, praktiki qayğılarına diqqət yetirir. Paul dünyada yaxşı və pis qüvvələrin olduğuna inanır və bu hissləri Mursa izah etməyə çalışır. Kainatda müsbət və mənfi hisslərin olduğunu deyir, müsbət olanlar Allahdan, mənfi olanlar isə şər qüvvədən qaynaqlanır. Paul öz qorxusunu fəvqəltəbii qüvvələrlə izah edir. Bu, onun doğru ilə yanlışın, əxlaqla əxlaqsızlığın ayrılmasına olan inamını, eləcə də hər iki qüvvənin təsirinə məruz qalan insanların zəifliyini dərk etdiyini vurğulayır. Harri Con Koffinin yanına gedəndə Hal silahını qaldırır və atəş açmaqla hədələyir. Birdən Halın arxasından Melinda Mursun səsi eşidilir. O vulqar sözlərlə Hal Mursu çağırır. Melindanın vulqar dili, mühafizəçilərin Mursun mülkündə olmasının əsaslı səbəbini və Paulun əvvəlcə yoldaşlarına israr etdiyi kimi, ona kömək etmək ehtiyacını aydın xatırladır. Qəribədir ki, Mursun kişilərdən şübhələnməsi, Con Koffinin ilahi şəfa gücünə malik günahsız bir insan olması həqiqəti qədər potensial olaraq uzaqgörən və gülünc olan hadisələrin şərhinə əsaslanır. Murs Koffini öldürməklə hədələsə də, xeyir şərə qalib gəlir və Murs heç nə etmədən kənarda qalır. Koffi qaranlıq kimi müəyyən təhlükələrdən nə qədər qorxsada, ölüm təhlükəsindən təsirlənmədiyini sübut edir və diqqətini başqa bir insanı sağaltmaq ehtiyacına yönəldir. Onun qətiyyətinin gücü ondan xəbər verir ki, o, üstün, ilahi bir qüvvənin ona bəxş etdiyi müsbət qüvvədən bəhrələnir. Melinda hələ də çox söyüş söyərəkən, Koffi ona kömək etmək istədiyini deyir. Hal ona kömək edə bilməyəcəyini söyləyərək etiraz etdikdə, Brutal cəhd etmək istədiklərini söyləyir. Bu anda Koffi vəziyyəti nəzarətə götürür və kişilər onun arxasınca evə daxil olurlar. Koffinin evə girməsi insan

qorxusu ilə ilahi nəzarət arasında tarazlığın pozulduğunu göstərir. Personajlar sözün əsl mənasında və simvolik olaraq daha yüksək gücə təslim olurlar.

Melinda Mursun vulqar dili ilə Conun otağında olmasının arxasında duran yüksək, mənəvi və əxlaqi səbəb arasındakı ziddiyyət təəccüblü dərəcədə tragikomikdir və bu iki reallıq arasındakı uçurumu nümayiş etdirir. Melindanın təhqirlərinə cavab olaraq Con, mərhəmətin hər cür zorakılıqdan sonsuz dərəcədə böyük olduğunu sübut edərək, sükut və istilikdən başqa bir şey təklif etmir. Melindanın Koffinin yaraları ilə bağlı narahatlığı, iki personaj arasında ortaq əzab zəminini yaradır və Koffinin də hazırda dözdüyü ağrı növünü yaşadığını göstərir. Koffinin öz adı ilə bağlı monoton şəkildə təkrarlanan şərhilə onu fiziki cəhətdən sağaltmaq qabiliyyəti arasındakı ziddiyyət göstərir ki, bu halda mərhəmət və iman sadəcə rəşadət zəkadan üstündür. Koffinin toxunuşunun möcüzəvi təsiri bir daha göz qabağındadır. Lakin bu dəfə Koffinin Melindadan aldığı iztirabları özündən nə vaxtsa çıxara bilməyəcəyi birmənalı olaraq qalır. Koffinin vəziyyəti açıq şəkildə faciəvidir, çünki o, başqalarının sağlamlığı naminə öz rifahını qurban verməyə məcburdur. Koffi Melindanı sağaltdıqdan sonra mühafizəçilər ondan nə xatırladığını soruşurlar. Bu əsnada o, Koffini yuxusunda gördüyünü deyir. Melindanın əsrarəngiz yuxusu həm fiziki, həm də mənəvi oyanışı simvolizə edir və onun indi Koffinin ilahi olaraq təyin edilmiş güclərini tanımağa qadir olduğunu göstərir. Bir axsaqlığın olması, cənab Jingles üçün olduğu kimi, möcüzənin həqiqətən baş verdiyini və Allahın güclərinin adı insanların həyatına daxil olaraq onları əbədi olaraq dəyişdirməyə qadir olduğunu göstərir. Koffini bu səhrli gücü xeyirxahlıq və imandan məhdud eyni zamanda səhv olan hüquq sistemindən üstündür.

Koffinin ikili ölümə məhkum edilməsi hər iki halda onun ilahi güclərinin nəticəsidir. Hüquqi və fiziki olaraq o, əslində başqa insanların həyatını xilas etməyə çalışdığı üçün məhkum edilir. O, dünyanın qalan iztirablarını yüngülləşdirmək üçün özünü açıq şəkildə qurban verir. İnsanların əldə etdikləri əxlaqi və sosial dəyərə baxmayaraq, onlar öz şəxsi təhlükəsizlik ideyaları ilə bağlı qalırlar. Özlərinin rifahı üçün bu qayğı, Koffinin tam fədakarlığı və yaxşı bir şey naminə ölmək riskini sakitcə qəbul etməsi ilə kəskin şəkildə ziddiyyət təşkil edir. Bu, mühafizəçilərin insani, emosional zəifliyi ilə Koffinin ilahi olaraq verdiyi güc arasındakı fərqi göstərir. Koffi kameraya gətiriləndə halsız vəziyyətdə idi, bu da həbsxana işçilərini qorxudurdu. Dinin Conun səhhəti ilə bağlı narahatlığı onun

məhbusa qarşı həqiqi mərhəmət hissi keçirdiyini, əməliyyatın yaxşı keçdiyi və tezliklə bəladan qurtulacağı ilə bağlı şəxsi mənafeyini düşünmədiyini göstərir. Melindanın sağalmasının möcüzə olduğuna dair kişilərin razılığı onların həyatlarında Allahın varlığını qəbul etməyə hazır olduqlarını və həqiqi yaxşılıq görünəndə onu tanımağın vacibliyini təsdiqləyir.

Paul Persini kameradan çıxarmaq üçün yaxınlaşır. Bu vaxt ondan təbii gəldiyini hiss edir, bu qoxu əslində onun qorxduğunun göstəricisidir. Eyni zamanda, Paulun Persiyə qarşı şiddətli reaksiyası göstərir ki, o, çıxılmaz vəziyyətlərdə - burada, özünün və həmkarlarının işini xilas etmək üçün güc tətbiq etməkdən çəkinmir. Mühafizəçilərin şoku aydın göstərir ki, yalnız Persinin müstəsna dözülməz xarakteri Paulu belə həddindən artıq reaksiyaya vadar edə bilər. O, Persini hədələmək üçün öz resurslarından istifadə edir və bununla da həm özünü, həm də həmkarlarını potensial qisasdan qoruyur. Paul bilir ki, Persi ilə ünsiyyət qurmağın yeganə yolu hörmətli dialoq deyil, təhdidlərdir. Şiddət - şifahi və fiziki - onun xarakterinə xas olmasa da, o, burada qrupun yaxşılığı üçün istifadə edir. Brutal daha şiddətli və qeyri-sabit təcavüzkar rolunu oynayır. Paul və Brutal sadəcə zorakılıqlarını ortaya qoymur, həm də Persini susdurmaq üçün manipulyasiya etməyə çalışırlar, çünki onlar bilirlər ki, zorakılıq Persinin başa düşdüyü yeganə dildir. Hər iki şəxs bilir ki, onların söyləri çox güman ki, uğursuzluğa məhkumdur, çünki Persi özündən başqa heç kimə qulaq asmır. Mühafizəçilərin təhlükəsizliyinin Persi kimi qeyri-sabit bir şəxsdən asılı olması onların qəbul etdikləri böyük riski və qərarlarının nəcbibliyini vurğulayır.

Paul Persini sakitləşdirməyə çalışmaq üçün təcridxanadan çıxanda Koffinin nəhəng qolunun Persiyə uzandığını görür. Con onun və Persinin üzlərini barmaqıqlara sıxır və Persi dəyənəyi ilə ona vurur, deyəsən Con bunu hiss etmir, Con ağzını Persinin ağzına sıxır. Koffi birdən passiv müşahidəçidən təcavüzkara çevrilir. Koffinin hələ də Tanrının sağaltmaq üçün verdiyi gücə tabe olub-olmaması və ya bu dəfə, bəlkə də, öz cəzasını çəkdiyi aydın deyil. Çox güman ki, Koffinin Persinin xarakterinə qarşı əvvəlki mənəvi qınaqını nəzərə alsaq, onun hərəkəti hansısa mənəvi nəticələrə malikdir. Persi qışqırır və geri çəkilməyə çalışır, Paul Con və Persinin dodaqları arasında qara axıntı görür. Paul onu xilas etməyə çalışır, lakin yalnız Con bütün döşəməni silkələdikdən, lampa partladıqdan və Persini buraxdıqdan sonra silahını çıxarmağı bacarır. Brutal Paula qışqıraraq izahat istəyəndə Paul deyir ki, Con Melindadan nə çıxıbsa Persiyə ötürüb. Conun

Melindanın xəstəliyini Persiyə köçürməsi göstərir ki, o, Melindanın xatirinə ilkin göründüyü kimi ölməyə hazır deyil. Baş verən xaos hadisələr eyni vaxtda baş verən mənəvi xaosu təmsil edir, çünki Koffinin həqiqətən də adətən göründüyü qədər dinc və günahsız olub-olmadığı bilinmir. Persi Vortonun kamerasının yanından keçəndə qəfil dayanır, silahını çıxarır və məhbusa dəfələrlə atəş açır. Mühafizəçilər hamısı onunla döyüşmək məcburiyyətində qalaraq Persiyə tərəf qaçır, lakin Persinin gözləri boşdur və o, qəfildən sidik kisəsini boşaldır. Paul izah edir ki, Persi heç vaxt özünə gəlməyib və psixiatrik xəstəxanaya işçi kimi yox, xəstə kimi gəlib. Məlum olur ki, Koffi hələ də müəmmalı olaraq qalan səbəblərdən Vartona çatmaq üçün Persidən istifadə edib. Persinin psixi pozğunluğu olduqca ironikdir, çünki o, işləmək üçün müraciət etdiyi xəstəxanaya xəstə qismində yerləşdirilir. E bloğunun iki ən qəddar personajı öz qəddarlığı ilə mütənasib görünən sonluğa məruz qaldıqları üçün ədalət hissi təəccüblü və şiddətli formada ortaya çıxır.

Paul Vartonun çarpayısından qan damladığını və arxaya dönüb çarpayısında oturan Koffinin artıq xəstə olmadığını görür. Koffi ona başını yelləyir Paul təəccüblü şəkildə Koffiyə baxır. Persi boş baxışlarına qayıtmazdan əvvəl qəfildən ağararaq yoxa çıxan qara həşərat buludunu öskürür. Mühafizəçilər heçnə olmamış kimi davranmağı qərara alırlar. Paul və Koffi hiss edirlər ki, baş verənlər zorakılığa baxmayaraq nədənsə mənəvi cəhətdən düzgün sayılır. Ümumiyyətlə zorakılıqdan çəkinən Paulun özü də öz reaksiyasını başa düşür. Bu, qisas almaq istəyinin yəqin ki, bütün insanlarda olduğunu və hətta Paul kimi yaxşı insanların da qəddar insanların yer üzündən silinməsi fikrinə razı ola biləcəyini göstərir. Hal Murs fərdi olaraq Pauldan Koffinin evinə səfərinin Persinin başına gələnlərlə əlaqəsinin olub olmadığını soruşur və Paul bunu inkar edir. O, deyir ki, Persi təcridxanada qaldığı müddət ərzində sakit olub və əvvəllər Vorton onu qorxutduğuna və alçaltdığına görə ona qarşı həmişə kin saxlayıb. Paul Hal Mursa Koffinin Vortonun qətlindəki rolu haqqında yalan danışır ki, Murs baş verənlərə görə məsuliyyət hiss etməsin. Paul əslində Koffinin Vortonun niyə ölməsini istədiyini hələ dəqiq bilmir. Məlum olur ki, Paul qanun məmurlarına Koffinin günahsızlığını sübut etməyə çalışır. Müavin Mak Gi, Detterikləri yenidən sorğu-sual etdikdən sonra Koffinin həqiqətən də günahsız olduğunu başa düşsə də, Koffi üçün ədalətin arxasınca getmir. Bunun əvəzinə o, dövrün irqçi standartlarına əməl edir, buna görə qaradərili insana qeyri-rəsmi olaraq ağdərililərlə eyni hüquqlara malik olmağa icazə verilmir. Əkizləri

öldürən qatilin əslində Villiam Vorton olduğu məlum olur. Detterik işi ilə bağlı həqiqəti öyrənən Paul özünü çarəsiz və gücsüz hiss edir.

Cenis ədaləti təmin etmək üçün şəxsi məsuliyyət daşıyır - Delin edamı adına deyil, Koffinin təqsirsizliyini qorumaq üçün. O, hüquq sisteminin Koffinin ölümünün ədalətsizliyinin qarşısını alacağına ümid edərək, Koffinin edamının qarşısını almaq istəyində Pauldan daha idealist olduğunu sübut edir. Vortonun əvvəlki cinsi təcavüz qeydləri onu Detterik işinə qədər naməlum olan Koffidən daha çox təcavüzkar edir. Cenisin cinsi təcavüzlə bağlı söhbətə müdaxiləsi onu göstərir ki, o, bir qadın olaraq öz fikrini bildirərək məsələni həll etmək istəyir. Cenisin Paula Koffi ilə danışması təklifi onu göstərir ki, hüquq sistemi Koffinin təqsirsizliyinə məhəl qoymasa da, o inanır ki, Paul məhbusa bir insan tərəfindən başa düşülən və sevilən hissi verməlidir.

İki gün sonra mühafizəçilər Koffi duşda olarkən onun edamını məşq edirlər. Paul həmişə yersiz, ədəbsiz zarafatlar edən Tut-Tut əvəzinə özü məhkumun rolunu oynamağa qərar verir. Geri dönərkən Brutal ona Allahın hədiyyəsini öldürdüyünə görə cəhənnəmə göndərilməkdən qorxdığını deyir. Con duşdan qayıdanda Paul onunla danışmağa gedir. Koffinin sakit gözləri, həmişəki kimi, göz yaşı tökmək ərafəsindədir. Paul ondan xüsusi bir şey istəyib istəmədiyini soruşur və Koffi ət çörəyinin yaxşı olduğunu deyir. Sonra Koffi Paulla ən uzun söhbətinə başlayır. Koffi ona, Detterik qızlarının hücumu məruz qaldıqda niyə qışqırmamasının səbəbini izah edir. Paul Koffiyə baxır, üzündə dərin iztirab izlərini görür və başa düşür ki, onu öldürmək nə qədər dəhşətli olsa da, onlar həm də onun dözülməz iztirablarını yüngülləşdirirdilər. O, qızların kömək üçün qışqırmadığını, çünki Vorton hər birini bacısı səs çıxarsa onu öldürməklə hədələdiyini açıqlayır - buna görə də hər iki qız bir-birini qorumaq üçün susub. Qızları öldürən, Koffinin fikrincə, onların bir-birinə olan sevgisidir. Koffi ağlayaraq Paula dünyanın hər gün belə olduğunu deyir. Vortonun iki qızı bir-birlərinə olan məhəbbətindən sui-istifadə edərək öldürməsi fikri yalnız əkilərin qətlinin faciəsini artırır. Koffinin ümitsizliyi insan həyatında sevgi və qəddarlığın, ədalət və ədalətsizliyin, həyat və ölümün davamlı olaraq qarşılıqlı əlaqədə olmasından irəli gəlir.

Koffinin edam günü gəlib çatanda mühafizəçilər yorğun və günahkar hiss edirdilər. Paul, Din və Harri Koffinin kamerasına gedəndə Paul ona rəsmi çıxışını edir. Din və Harri Paulun əlini sıxaraq ondan üzr istəyirlər. Con daxili aləmində

qorxu keçirsə də, mühafizəçilərə hər şeyin qaydasında olduğunu bildirir. Daha sonra Paul Condan edam zamanı təhlükəli olan medalyonunu ona verməsini xahiş edir. Əgər medalyon onda qalsa yanaraq onun cəsədinə qarışa bilər. Mühafizəçilər Paulun ofisinə tərəf gedəndə Con Paula deyir ki, yuxuda cənab Cinqls və Detterik qızlarını görmüşdür. Koffinin Paula medalını verməli olmasının ironiyası, Melindanın dediyi kimi, medalın onu qoruya bilməyəcəyini göstərir. Bu, həm də o deməkdir ki, Con öz şəxsiyyətini ölümə məhkum olan bir insan kimi qəbul edir. Tanrının ona verdiyi səlahiyyətlərə baxmayaraq o, bu qüvvəni özünə qarşı istifadə etmir.

Edam zamanı izləməyə gələn tamaşaçılar arasında Detterik ailəsi də var idi. Əkilzərin anası həddən artıq qəddarlıq göstərərək Koffinin daha əzablı ölməsini arzulayırdı. Edam zamanı Hal Murs və Makqinin iştirak etməməsi həqiqəti bilib gizlətdikləri üçün ədalətsizliyin və qorxaqlığın əlamətidir. Brutal Koffidən son sözünün nə olduğunu soruşduqda o, peşman olduğunu vurğulayır. Mühafizəçilər Koffini sakitləşdirməyə və onun son anlarını bacardıqca dözümlü etməyə çalışırlar. Axtarış qrupu onu taparkən Koffinin sözləri günahının etirafı kimi şərh edilmişdi. Görünür, ictimaiyyət heç vaxt Koffinin əsl yaxşılığını kəşf edə bilməyəcək.

Paulun elektrik stulunu rədd etməsinin əsas səbəbi onun çəkdiyi əzabdır. Yalnız elektrik cərəyanı anı ağrısız deyil, həm də məhbusların ölümünə qədər olan vaxtı xarakterizə edən qorxu və iztirabları da görməməzlikdən gəlmək çətinidir. Bu baxımdan, belə görünür ki, ölüm cəzasının heç bir üsulu heç vaxt ağrısız sayıla bilməz. Con Koffinin özü kimi, Paul da dünyada baş verən əzab və ədalətsizliyin yükünü hiss edir. Onun hekayəsini bu səhnə ilə yekunlaşdırması onun bu dərin problemlərə hələ də çarə tapmadığını deməyə əsas verir.

Hekayəsini bitirdikdən sonra Paul otağın pəncərəsindən çölə baxır. Eleyin içəri girəndə hekayənin qalan hissəsini ona verir və birinci hissəni oxuyan Eleyin Paulun yüz dörd yaşında olduğunu başa düşür. Qalanını oxumaqdan bir az qorxdığını, amma yenə də oxumağa qərar verdiyini deyir. Paul günəşin altında çöldə oturmağa gedir və Bred Dolanın avtomobili ilə binanı tərk etdiyini görür. Paul hekayəsini Eleyinlə bölüşür ki, o, onu daha tam başa düşsün və bəlkə də onun axtardığı rahatlığı təmin etsin, Koffinin ölümünün ədalətsizliyi ilə mübarizə aparmağa kömək etsin. Bredin varlığı yalnız qəddarlıq və ədalətsizlikdən qaçmağın

mümkün olmadığı hissini gücləndirir. Həbsxanada olduğu kimi, ölüm də hər yerdə mövcuddur. Doğmalarını itirmək Paula təsir edir və göstərir ki, həyatın bütün təbəqələrindən olan insanlar eyni aqibəti yaşamağa məcburdurlar. İnsanların ölüm yollarının müxtəlifliyi göstərir ki, həyatda nə qədər yaxşı və ya pis olursa olsun, insanın ölümünü proqnozlaşdırmaq mümkün deyil. Bu qədər ölümlə əhatə olunmuş Paul, itirdiyi yaxınlarının yoxluğunun ağrısını çəkməyə məcburdur və hekayəsindən göründüyü kimi, yaddaşında qalanlarla yaşamağa məhkumdur.

Paul 1956-cı ildə Alabama ştatında yağışlı bir gündə baş verən Cenisin ölümünü danışır. Paul və Cenis Florida Universitetində üçüncü nəvələrinin məzuniyyət mərasimini görmək üçün avtobusla səyahət edirdilər. Lakin yolda onların təkəri partlayıb və avtobus sürüşərkən onu yük maşını vurub. Paul ölmək üzrə olan cəsədlər arasında arvadının yanına getdi və arvadını elektrik cərəyanı vurmuş kimi titrəyərkən yanında diz çökdü. O, köməyə səslənəndə kölgədə Con Koffini görsə də, fiqur tezliklə yoxa çıxıb getdi. Paul bunun bir xəyal ola biləcəyinə inanırdı. Cenis Paulun qucağında öləndə qışqırdı və niyə Con Koffinin Melinda Mursu xilas etdiyini, amma arvadını xilas etmədiyini soruşdu. Sonra Paul başa düşdü ki, o da xilas olub. Şəxsi əzab yükü ilə qarşılaşdıqda Paul başa düşür ki, hətta Melinda Mursu sağaltmaq kimi yaxşı bir iş görmək belə dünyadakı ədalətsizliyi aradan qaldıra bilməz. Koffinin arvadı əvəzinə Melindanı xilas etmək qərarı ilə bağlı qışqırıqları Melinda üçün etdiklərinə görə peşmanlıq ifadəsi deyil. Onun yaşadığı dərin emosional ağrı hissini ifadə edir. Yazılarına nəzər salsaq, Paul günahsız Con Koffini qurban verməyi seçən Allah haqqında düşünür. Paul cənab Cinqls və arvadı Cenisin ölümlərini düşünür. Gecələr oyaq yatır, tanıdığı, itirdiyi insanları düşünür. O, Cenisini düşünür və gözləyir. Nəhayət, o, öləcəyini qəbul edir, lakin Yaşıl Milin dözülməz dərəcədə uzun görünə biləcəyindən təəssüflənir. Paul belə nəticəyə gəlir ki, Allahın ədalətini başa düşmək çətindir, çünki o, ədalətsizliyə özbaşına mane olur və ya bəzən ona rəğbət bəsləyir.

Stiven Kinqin “Yaşıl mil” əsərinin əsas obrazı Con Koffidir. O, günahsız olmasına baxmayaraq ölümə məhkum olunmuşdur. Qorxuducu ölçüsünə

baxmayaraq, Con Koffi həssasdır və zorakılıq etmir. O, savadsızdır və uşaq kimi qaranlıqdan qorxur. Həbsxanada o, vaxtının çoxunu başqalarının əzabına ağlamaqla keçirir. Onun qeyri-adi sağaldıcı gücləri var və onun qaldığı həbsxanada işləyən mühafizəçilər Con Koffinin bu qeyri-adi bacarığını Allahın onlara bəxş etdiyi lütf hesab edirlər. Zərərçəkmiş Delakruanın balaca siçanı Mister Cinqlı ölümündən xilas etdikdən və Paulun ağrılı sidik yolu infeksiyasını sağaltmaqla bu səlahiyyətləri mühafizəçilərə aşkar etdikdən sonra Paul Koffini həbsxanadan çıxarmaq qərarına gəlir ki, Melinda Mursun ölümcül beyin şişini sağaltsın. Paul daha sonra Koffinin məhkum olunduğu cinayətdə günahsız olduğunu kəşf edir, lakin onu bu edamdan xilas etməyə nail ola bilmir. Hökmünün və edamının ədalətsizliyinə baxmayaraq, Koffi dünyanın iztirablarını və qəddarlığını hiss etməkdən yorulub ölməyə hazır olduğunu sübut edir. Buna baxmayaraq, Koffi qisas almağa inanır və Vortonun Detterik əkilərinin əsl təcavüzkarı və qatili olduğunu aşkar etdikdə öz sehrlı güvvəsindən istifadə edərək Persi Vortonu öz kamerasında öldürülməyə məcbur edir. Hekayədəki yeganə qaradərili Koffi, həm hüquq sistemində, həm də adi insanlar arasında tez-tez irqçiliyin qurbanı olur. Sonda o, heç vaxt törətmədiyi cinayətə görə elektrik stulunda edam edilir.

Con Koffinin həyatı, yaşadığı iztirablar, tənhalığı və göz yaşları Paul Eckoma böyük təsir bağışlamışdı. O, sanki heç vaxt yazıb bitərə bilməyəcəyi xatirələrini həvəslə və səbirlə danışdı. Stiven Kinqin təhkiyəçisi qaradərili və günahsız Conun unudulmasını istəmirdi. “Sizin onu unutmanızı istəmirəm. İstəmirəm ki, siz onun kameranın tavanına baxa-baxa çarpayıda necə uzandığını, iri əlləri ilə üzünü örtərək səssiz-səmirsiz göz yaşlarını axıda-axıda necə ağladığını xəyalınızda canlandıra bilərsiniz; istəyirəm ki, siz onun hıçqırıqına bənzər iniltilərini və ara-sıra çəkdiyi ahları eşidə bilərsiniz. Bu səslər bəzən bizim “E” blokunda eşitdiyimiz can çəkişmə və peşmançılıq səsləri kimi kəskin deyildi; bu səslərdə onun nəmli gözlərində olduğu kimi bizim eşitməyə vərmiş etdiyimiz ağrı-acı çalarları yox idi”. Con Koffi haqqında yazmaq istəyinin onu ölüm hökmünün nəzarətçisi olduğu dövrlə bağlı xatirələrini təsəvvür etdiyindən daha dərinədən öyrənməyə vadar etdiyini başa düşən Paul qəfildən oxucuya müraciət edir. O, oxucunun yadda saxlamasını istəyir ki, onun məqsədi təkcə şəxsi hekayələri

söyləmək deyil, əksinə Con Koffinin zəifliyini təsvir etməkdir - bacardığı qədər insanın dayanıqsız əzablarını təsvir etməkdir. Paul istəyir ki, onun göz yaşlarının təsviri bütün hekayə boyu oxucunun zəhnində qalsın, bu, Conun törətməkdə ittiham etdiyi cinayətin hər hansı bir anlayışından daha böyükdür. Beləliklə, Paul Koffinin xarakterinin iki aspektində təkid edir. Birincisi, o, Koffinin günahsız olduğunu açıq şəkildə bəyan edir. O, oxucuya Conun ağrısını hiss etdirir ki, belə həssas insanın cinayət törədə biləcəyi fikrinə inanmaq getdikcə çətinləşir və sonradan konkret faktlarla təkzib olunur. İkincisi, Paul başqa insanların əzablarının psixi çəkisini daşımağa məcbur olan bir şəhid kimi Koffini təsvir edir. Bu, Con Koffinin insan yaralarının ilahi şəfaçısı statusuna görə özünü insanlıq naminə qurban verməyi nəzərdə tutan bir fiqur kimi statusunu vurğulayır.

“Yaşıl Mil” romanında yer alan yeganə qaradərili Con Koffi, öz ilahi qüvvəsindən xəbərdar olmayan balaca bir uşaq kimi situasiyaya reaksiya verir. Həyatında yaşadığı ağrı-acılar Koffini ölümü qəbul etməyə və ona doğru getməyə vadar edir. Lakin o, istəsəydi ona bəxş olunan hədiyyədən istifadə edərək xilas olardı. Sanki o, bütün bu əməllərdən xəbərsiz idi. “Mən sizə kömək etdim, elə deyilmi? Hə, elədi, amma mənə kömək eləyən o yox Tanrı idi. Con Koffi hər dəfə “mən” sözünü təkəbbürdən yox bilməməzlikdən deyirdi; lakin iyirmi iki yaşlı anamın və xalamın sidq ürəkdən bağlı olduqları kilsələrdə - onların böyük əksəriyyəti şam ağacından daxmalar idi – eşitdiklərimdən bilirdim ki, sağalma nə şefa tapandan, nə də onu sağaldandan asılıdır. Burada əsas şey Tanrının iradəsidir”. Bu epizod Con Koffi Paulun sidik yolu infeksiyasını sağaltdıqdan dərhal sonra baş verir. Paul indicə baş verənlər haqqında düşünür və Koffinin həqiqətən də Paula kömək etdiyini təsdiqləmək məqsədi daşıyan faktdan sonra verdiyi sualı xatırladır. Paul belə qənaətə gəlir ki, Koffi möcüzə göstərüb, həqiqətən də Paulun sidik yolu infeksiyasından hiss etdiyi ağrı və xəstəliyə “kömək edib”. Bununla belə, o, belə nəticəyə gəlir ki, Coffey bu hərəkətə görə tamamilə məsuliyyət daşımamalıdır. Bunun əvəzinə Paul Koffini Allahın iradəsi üçün bir qab kimi təsvir edir. Paul uşaq ikən kilsədə əldə etdiyi biliyi özünə xatırlatmaq üçün istifadə edir ki, onun xidmətçiləri deyil, hər şeyə qadirdir. Bu, Koffinin qurban kimi imicini gücləndirir. Koffi nəinki törətmədiyi cinayətə görə məhkum edilir, həm də o, özünün yaratmadığı bir güclə insanları sağaltmağa qadirdir. Koffinin Allahın iradəsini qəbul etmək və çatdırmaq prosesində nisbi passivliyi onun səhv yaddaşını və prosesin əslində necə işlədiyini bilməməsini izah edir. Koffi sadəcə olaraq ilahi və

bəşəri aləm arasında vasitəçidir və öz həyatı bahasına Allaha xidmət etməyə borcludur. Bu borcu layiqincə yerinə yetirə bilmədiyini düşünür və ölümə məhkum olur. O, Detterik əkilərini ölümün pəncəsindən xilas edə bilmədiyi üçün ölümə məhkum olunmuşdur. Dünyada qarşılaşdığı pis insanlar və onların mənfur əməlləri üzündən yorulan Koffi sanki ölümü arzulayırdı.

Con Koffinin günahsız olduğunu öyrənən həbsxana işçisi Paul Eckom Koffinin cinayət işləyib işləməməsi ilə bağlı həqiqəti öyrənmək üçün cinayət haqqında xəbər yazan müxbirlə görüşmək qərarına gəlir. Cənab Hammersmitə Koffinin başqa cinayət işləyib işləməməsi haqqında soruşan Paul əslində onun günahsız olduğunu və ümumiyyətlə cinayət işləyə biləcək bir insan olmadığını düşünür. Qaranlıqdan qorxan birinin gecə iki qızı zorlayıb öldürməsi mümkün olmayan bir cinayətdir. Lakin Koffinin tərəfdaşı olmadığı üçün o, günahkar olaraq cəzalandırılır. Paul Eckom üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu görüşdə qərar verilənlərə qarşı aparılan irqi ayrı-seçkilik açıq şəkildə özünü biruzə verir. Müxbir Hammersmit günahsız Koffinin diqqət çəkmək üçün bu cinayəti törətdiyini qeyd edir. Həmçinin o, ağdərili qızları öldürməklə bir növ ağdərillərdən qisas alır. “Bütün insanlar – istər qara istərsə də ağdərillər – elə düşünürlər ki, yeni torpaqlara getsələr, onların vəziyyəti düzələcək. Bax, bu da sizin üçün lənətə gəlmiş amerikan həyat tərzidir. Hətta Koffi kimi nəhəng bir insan getdiyi yerlərdə heç kimin diqqətini özünə cəlb etməyib...- yəni iki balaca qızcığazı öldürmək qərarına gələndə qədər. Balaca ağdərili qızcığazları”. Vəkil Brut Hammersmit cənab Eckoma izah etməyə çalışır ki, nə üçün Koffinin Detterick əkilərinin öldürülməsindən əvvəl heç vaxt fərqi nə etmədən başqa cinayətlər törətməsi mümkün olsun. Müxbir Koffinin keçmişini izah etmək üçün Böyük Depressiyanın iqtisadi vəziyyətlərinə istinad edir. O, iddia edir ki, iqtisadi qeyri-müəyyənlik hər kəsi pul və iş tapmaq üçün ümitsiz bir şəkildə bir iş fərsətindən digərinə köçməyə məcbur edir. Bu uğursuz köçlər sonunda arzuolunmaz nəticələr gətirir. Daha sonra irqçi və dözümsüzlüyünü sübut edən Hammersmit hər hansı bir oxucunun təxmin edə biləcəyini etiraf edir: Koffi irqinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalır. Xüsusilə, o deyir ki, Koffinin cinayətinin irqlərarası təbiəti onu digər cinayətlər arasında bu qədər qabarıq şəkildə fərqləndirir. Müxbir hesab edir ki, Koffi əvvəllər başqa cinayətlər törətmiş olsa belə, yalnız onun hərəkətləri ağdərili qızlara təsir etdikdə o, onlara görə cəzalandırılıb. Hammersmitin Koffinin keçmiş cinayətkarlığı ilə bağlı fərziyyələri sonradan tamamilə əsassız olur, lakin müxbir Koffinin taleyini

müəyyən edən mühüm amil kimi irqi müəyyən etməkdə doğru olduğunu sübut edir - nəticədə Koffinin heç vaxt törətmədiyi cinayətə görə ölümə məhkum edilməsinə böyük əhəmiyyət verir. “Hammersmit həyat itləri ilə zəncilərin, demək olar ki, eyni şey olduğunu, onların hər ikisinin də heç bir səbəb olmadan səni qəfildən dişləyə biləcəyini demişdi. Bir də o, durmadan “sizin zənciləriniz” deyirdi, elə bil onlar hələ də mülkiyyət idilər... amma onun mülkiyyəti deyildilər. Həmin vaxtlar cənubda hər yan belə Hammersmitlərlə dolu idi”. Paul həbs olunarkən Koffinin cibində olan bükülmüş nahar haqqında bir təfərrüata istinad edərək həmkarlarını Con Koffinin günahsızlığına inandırır. O izah edir ki, məhkəmə zamanı heç kimin belə sadə bir detallı araşdırmaq ağına gəlməyib. Bu ciddi nəzarət qismən sırf şansın nəticəsidir ki, heç kim bu detala diqqət yetirmək fikrində deyildi, həm də irqi qərəzdən heç kim Koffinin günahsız ola biləcəyi faktını heç vaxt şübhə altına almamışdı. Paul o dövrdə insanların çoxunun onun kimi irqçi olduğunu izah etmək üçün Hammersmitin Koffinin cinayətini təsvirinə istinad edir. Paul iddia edir ki, cənubdakı bir çox ağdərili insanlar heç vaxt qaradərili insanlar haqqında köləlik dövründəki bu cür inancları aşmayıblar və beləliklə, bir çox cənublular qaradərili insanlara məhkəmədə ədalətli mühakimə olunmağa layiq olan həqiqi bərabərlər kimi davrana bilmirlər. Bu irqçi münasibət ədliyyə sistemində kobud ayrı-seçkiliyə və son nəticədə Con Koffi kimi günahsız şəxslərin qanuni şəkildə qınanmasına gətirib çıxarır.

Con Koffinin dramını ömrünün son günlərində qeydə alan Paul yaşadığı sarsıntılardan və itkilərdən xilas ola bilmir. O, unutmaya çalışdığı keçmişini bütün dəqiqliyi ilə ifadə edir. Tanrının hədiyyəsini öldürdüyü üçün özünü günahkar və lənətlənmiş hiss edir. Sanki günahsız Koffi Paulla son söhbətində ona yaşadığı iztirabları göstərmiş və sevdiklərinin ölümü qarşısında çarəsiz qalmağa səbəb olaraq onu cəzalandırmışdır. “Mən aşkar etdim ki, yazmaq, nəyisə xatırlamağın xüsusi və bir az da hürküdücü bir növüdür, bu prosesdə insanı vəcdə gətirən nəsə bir şey var. Bəlkə də məni belə düşünməyə vadar edən, həddən artıq qocalmağımdır. Məncə qələmlə xatirələrin birləşməsi möcüzəyə bənzər bir şey yaradır və bu möcüzənin özü də təhlükəlidir. Con Koffini tanıyan, onun insanlara və siçanlara nə edə bildiyini öz gözü ilə görmüş bir adam kimi mən nə danışdığımı yaxşı başa düşürəm”. Onun və həmkarlarının Melinda Mursu sağaltmaq üçün Con Koffinin həbsxanadan qaçmasına necə kömək etdiklərini danışmağa davam etməzdən əvvəl Paul yazının özü haqqında düşünür. Hekayənin digər

məqamlarında yazı ağırlı xatirələri geri qaytarır və Paula keçmiş haqqında yazmaq indiki günə bu təhlükəli şəkildə təsir edə biləcəyini başa düşməyə vadar edir. Eyni zamanda, Paulun Con Koffinin müalicəvi güclərinə istinad etməsi yazının onu yerinə yetirən insana müsbət təsir göstərdiyini göstərir. Paulun Koffinin ölümünün ədalətsizliyini aradan qaldırmağa ümid etdiyi bu yazılı xatirələr silsiləsində yazıçının özünü günahından sağaltmağa qadir görünür. Belə bir müəssisənin təhlükəsinə istinad edərək, Paul yazı prosesinin ağrısız getmədiyini nəzərdə tutur. Əksinə, insanın xatirələrini qələmə almaq çox səy tələb edir, yazıçıdan sevinc və ağrı, utanc və kədər, zorakılıq və şəfqətlə üzləşməyi tələb edir, bütün həqiqəti çatdırmaq üçün səy göstərir.

Paul Eckom dini inanclara sahib bir xristiandır. O, xeyirlə şərin, yaxşıyla pisin mövcudluğuna inanır və Koffinin Tanrının xeyirxahlıq üçün göndərdiyi bir hədiyyə olduğunu düşünür. Digər həbsxana işçiləri Harri, Brutal, Din və eyni zamanda Paulun həyat yoldaşı Cenis də bu fikri təstiqləyir. Xüsusi qabiliyyətlərə malik olan Koffi Paulun infeksiyasını sağaltmış, daha sonra Delakruanın sıçanı Mister Cinqslı ölümdən xilas etmişdi. Beynində böyük şiş olan və ölümü gözləyən həbsxana başçısı Hal Mursun həyat yoldaşı Melinda Mursu xilas etmək üçün Paul digər işçilərlə danışır və Conu həbsxanadan qaçıрмаğı planlaşdırırlar. “Mən inanıram ki, dünyamız xeyirxahlıqdan məhrum deyil və o bizi sevən Allahdan gəlir. Mən həm də başqa bir qüvvənin mövcud olmasına inanıram. Bu qüvvə də mənim bütün həyatım boyu ibadət etdiyim Allah kimi realdır və o bizim bütün xeyirxah istəklərimizin məhv edilməsinə və dağıdılmasına yönəlib. Bu iblis deyil, insanların arasında nifaq salan şeytandır. Mən bu haqda uzun illər düşünmüşəm və əminəm ki, bu qüvvə həmin gecə bizə var gücü ilə təsir etmək üçün duman kimi özünü ora bura vuraraq Con Koffinin Melinda Mursun yanına getməsinə mane olmaq istəyirdi”. Paul, həmkarları və Con Koffi mühafizəçi Mursun evinə çatdıqda, Paul və Brutal qəfildən Mursun yanında olduqlarını əsaslandırmaqda aciz olduqlarını görürlər. Əksinə, yük maşınının yanında Con Koffi ilə birlikdə olmuş Harri cəsarətlə Mursun yanına gedir və onların niyə orada olduqlarını ona izah edir. Paul əvvəlcə öz susqunluğunu və qorxusunu başa düşmür, lakin sonra bunu yaxşı və pis qüvvələrin təsiri ilə izah edir. Paul dünyada şəər və ədalətsizliyin mövcudluğunu izah etmək üçün yaxşı və pis qüvvələrə istinad edir, məsələn, günahsız insanların əhəmiyyətsiz səbəblərdən ölməsi faktını. Bununla belə, Paulun bu qüvvələrin necə işlədiyinə və həqiqətən insanları xilas etmək və ya məhv etmək

üçün kifayət qədər güclü olduğuna inandığı aydın deyil. Məsələn, Koffi müsbət bir qüvvə ilə yaşayır, lakin günahsız olmasına baxmayaraq, nəticədə ölümə məhkum edilir - bu, Tanrı tərəfindən qorunan biri üçün ədalətsiz bir tale kimi görünür. Paul mütləq bu ziddiyyətlərə toxunmur, lakin ədalət və ədalətsizliyi onlardan daha güclü olan gözə görünməz qüvvələr təyin etdiyi üçün insanların öz talelərinə tam nəzarət etmədiyinə inamını təsdiqləyir.

Con Koffinin edamına qısa müddət qalmış Paul və həmkarları onu necə edam edəcəkləri barədə söhbət edirlər. Günahsız, qorxaq və heç kimə zərəri dəyməyən, qaradərili və nəhəng olduğuna görə heç bir sorğu-sual olunmadan ölümə tərk edilən Koffini öldürmək edam icraçıları üçün çətin bir tapşırıqdır, çünki onlar Koffinin möcüzələrindən və günahsız olmasından xəbərdar idilər. Bu əsnada Paulun həyat yoldaşı Cenis Koffinin xilas etmələri üçün təkliflər irəli sürür, lakin Koffi artıq ölümü qəbul etmişdir. Koffini qəti qərarından döndürə bilmədiklərini anladıda Cenis Koffini son istəyini öyrənmələrini xahiş edir. “Hə danış onunla. Öyrən gör ürəyindən nə keçir, nə istəyir”. Cenis günahsız Con Koffinin edam ediləcəyini qəbul etdiyinə görə Paula qəzəbləndikdən bir müddət sonra ərinin Koffinin qınanması ilə bağlı hər hansı bir iş görmək gücündə olmadığını anladığı üçün ərinin yanına qayıdır, qəzəbi üçün üzr istəyir. Onların heç biri Koffinin günahsızlığını açıq şəkildə müdafiə edə bilməsə də, Cenis ərinə məhbusla danışmasını deyir. Bu göstəriş Paulun Yaşıl Mildə olarkən ağılı başında olmalarına kömək etmək üçün məhbuslarla danışmaq strategiyasını əks etdirir. Bununla belə, Cenis Conun təhlükədə olduğuna inanmır. O, sadəcə olaraq Conu dialoqa cəlb etməyi təklif edir, çünki o hesab edir ki, Cona özünü ifadə etmək hüququ verilməlidir – hətta hüquq sistemi ona bunu açıq şəkildə etməyə icazə verməsə belə. Paulun arvadının ideyasına heyran olması onların ikisi arasında mövcud olan möhkəm bağı və arvadının onu daha yaxşı, daha mərhəmətli, ətrafındakı bütün insanların fikir və istəklərinə hörmət etməyə meylli bir insan olmağa çağırdığını nümayiş etdirir.

Mühafizəçilər Con Koffinin edamına hazırlaşarkən, Brutal Paula etdiklərinə görə cəhənnəmə gedəcəyinə inandığını söyləyir. O hesab edir ki, Con Koffinin öldürülməsi yolverilməzdir, çünki o, təkcə Koffinin günahsız olması deyil, həm də Allahın bəndələrindən biri olması və insan dünyasına ilahi xeyirlər gətirmək məqsədi daşmasıdır. Qəddar - yüksək düşüncəli, həssas bir mühafizəçi - işini yüksək mənəvi şərtlərlə başa düşür və inanır ki, heç vaxt Koffinin edamını əmr

etməsə də, bu işdə iştirak etmək və bunun baş verməsinə icazə vermək üçün məsuliyyət daşıyacaq. Paul adətən əxlaqi narahatlıqlarını bir kənara qoyub, işini yaxşı yerinə yetirməyə diqqət yetirir ki, məhbuslara mümkün qədər az əziyyət verir, Qəddar peşmançılıq və şübhə ilə qalib gəlir. Bilir ki, gördüyü işin qanuniliyi onun açıq-aşkar əxlaqsızlığına haqq qazandırmaz. Öz mənəvi məsuliyyətini sorğusual etməsinə baxmayaraq, Brutal, Koffinin ölümünün ədalətsizliyini qəbul etməyə məcbur olan bütün digər personajlar - Paul, Cenis və Paulun iş yoldaşları kimi, günahkarlıq hissələrini sakitləşdirmək üçün heç bir şey edə bilməyəcəyini hiss edir.

Həbsxanada baş verən gözlənməyən bir hadisə Paulun ağılında suallar yaranmasına səbəb olmuşdu. Con Koffi Vortonu Persi vasitəsilə öldürmüşdü. Çünki o, iddia edirdi ki, Vorton əkiz qızları öldürən qatildir, o, bundan başqa da bir neçə cinayətə səbəb olub, lakin ağdərili olduğu üçün və gənc yaşda olduğu üçün gözə batmayıb. Paul Eckom nə üçün əkilərin səs salıb kömək istəməyini soruşduqda “O, qızları onların sevgisi ilə öldürüb, - Con dedi. – Onların bir-birinə olan sevgisi ilə. Hər şeyin necə baş verdiyini anlayırsanmı?” Con Paula deyir ki, Vorton həbsxanadan çıxarkən onun qoluna toxunduqda, Vortonun fikrini oxuya bildi və onun Detterik əkilələrinin əsl qatili olduğunu kəşf etdi. Con Paula deyir ki, iki qızcığaz heç vaxt kömək üçün qışqırmayıb, çünki Vorton hər hansı bir səs çıxarsa bacısını öldürməklə hədələyib. Beləcə, hər bir bacı öz sözünü deməyə və digərini öldürməyə qorxurdu. Ona görə də hər ikisi susmuşdur. Bu detal kiçik qızların ölümünün faciəsini artırır və onları öldürənlərin bir hissəsinin öz cəsarətləri və bir-birlərinə olan bağlılıqları olduğunu, yəni sevgilərinin, başqa sözlə, onları öldürmək üçün kifayət qədər güclü olduğunu göstərir. Bu, Paulun məhəbbətin qəddarlığa qalib gəlməyə qadir olduğu nəzəriyyəsinə pis əks nümunə kimi xidmət edir, çünki burada məhəbbət qəddarlığa xidmət etmək üçün istifadə edilmişdir. Bu epizodun ədalətsizliyi və ümumiyyətlə, sevginin həmişə zorakılığa qalib gəlməməsi faktı Conun insan həyatını niyə belə dözülməz hesab etdiyini izah edir. Onun çəkdiyi əzabların çoxu insan həyatının mənasız görünməsindən və yaxşı ilə şər bir-birini əvəz etməsindən, aydın ədalət nümunəsi olmadan günahkarları və günahsızları eyni şəkildə cəzalandırmasından irəli gəlir.

Con Koffinin edam olunmasından sonra Paul bir daha heç bir edamda iştirak etmədi. “İndi o günləri xatırlayarkən, Old Sparky mənə çox axmaq və eyni zamanda, çox qorxunc bir şey kimi görünür. Biz onsuz da kövrək varlıqlarıq, hətta ən yaxşı şəraitdə belə”. Con Koffinin edamını danışdıqdan sonra Paul ümumiyyətlə

elektrik stulunun icra üsulu haqqında düşünür. O, belə nəticəyə gəlir ki, o vaxtlar işinin normal hissəsi və ədliyyə sisteminin normal elementi kimi qəbul etdiyi şey indi ona tam dəhşətli, qorxunc kimi görünür. Onun elektrik kürsüdən imtina etməsi, edamların asılı olduğu rasionallıq və ədalətin yalançı örtüyünə əsaslanır. O, bunu insan hüququnun bəhanəsi arxasında gizlənən, maskalanmış qəddarlıqdan başqa bir şey kimi təsvir edir. Paul bəşər qanunlarına daha yüksək bir ideal təklif edir, bəşəriyyətin bədəninin və aqlının kövrəkliyini insan həyatının müqəddəs təbiətinə hörmət etmək üçün həlledici səbəb kimi təsvir edir. Paulun elektrik stuluna qəzəbi günahsız olan Con Koffinin edamı ilə bağlı təcrübəsini nəzərə alsaq, daha güclüdür. Bu nöqsanlı qınama işığında, Paulun elektrik kreslosunu tənqid etməsi həm də insan mühakiməsinin tənqididir ki, insanlar (hətta hüquq sistemində də) başqa insanların yaşamasına icazə verilib-verilməməsi barədə mühakimə etmək üçün özlərini mənəvi cəhətdən üstün hesab etməməlidirlər. . Pavel ilk növbədə elektrik stulunun metoduna diqqət yetirsə də, onun tənqidi ümumiyyətlə ölüm cəzasına şamil edilə bilər - Paulun barbar və əxlaqsız hesab etdiyi insan qanununun bir elementidir.

Con Koffi ilə xatirələrini danışır sona çatdıran Paul Eckom sonda ölümü arzulayır. Koffinin onu sağaltması bir növ ölümsüzlüyə səbəb olmuşdu, lakin Cinqlərin ölümündən sonra Paul da bir gün ölməyin və sevdiyi insanlara qovuşmağın xəyalını qurur, ölümsüzlüyün necə dəhşətli ola biləcəyini dərk edirdi. “Con məni çəkdiyim ağrı-acılardan xilas etmişdi və uzun illər sonra, aramsız tökən Alabama yağışının altında dayanıb, yeraltı keçidin önündəki kölgələrin arasında olmayan bir adamı axtararkən və ətrafa səpələnmiş başqa əşyaların və ölmüş insanların cəsədlərinin arasında dolaşarkən mən çox dəhşətli bir hərəkəti dərk etdim: bəzən qurtulmaq və lənətlənmək arasında heç bir fərq olmadığını başa düşdüm”. Bütün digər sənişlərin, o cümlədən öz həyat yoldaşı Cenisin ölümünə səbəb olan avtobus qəzasından sağ çıxanda Paul başa düşür ki, uzaqdan Conun şəklini gördükdən sonra onun yaşamaq üçün kifayət qədər şanslı olmasının səbəbi Conun ona xüsusi müqavimət səlahiyyətləri verdiyini başa düşür. . Bununla belə, Paul ömrünü uzatmaq şansına görə minnətdarlıq hiss etmir. Arvadının ölümü kontekstində o, başa düşür ki, dözməli olacağı kədər bu hadisədən əvvəl yaşamaq istəyi qədər güclüdür. Başqa sözlə, həyat yoldaşı olmadan yaşamaq məcburiyyətinin acısı hələ sağ olduğuna görə minnətdarlığından daha güclüdür. Paulun Bibliyadakı “qurtuluş” və “lənətə gəlmə” terminlərinə istinad etməsi aydın

əxlaqi məna daşıyır. Paul incə şəkildə emosional ağrı (arvadının ölümündən sonra dözdüyü "lənət") və ölüm cəzası (ölüm şəklindəki lənət) arasında əlaqə qurur. Paul Eckom hesab edir ki, onun "qurtuluşu" (həyatının xilas olması) əzabın başqa bir formasıdır. O, arvadının yanında zorakı ölümü qəbul etməkdən xoşbəxt olacağını, ancaq onsuz yaşamaq əzabından xilas olacağını nəzərdə tutur. Beləliklə, Paul başa düşür ki, insan həyatında ədalət nadir hallarda zəfər çalır. Bunun əvəzinə, insanın edə biləcəyi yeganə şey, hər kəs kimi qaçılmaz ölümə tab gətirməzdən əvvəl, qarşısına çıxan fiziki və emosional maneələri bacardığı qədər yaşamaq və öhdəsindən gəlmək üçün fasiləsiz mübarizə aparmaqdır.

Con Koffi obrazı sehrli qüvvəyə malik birisi idi. Lakin o bu gücünün fərqində deyildi və öz əməlini "yaxşılıq" kimi adlandırırdı. Özünü insanları xilas etməyə borclu hiss edirdi. Sonda isə bu ağrı-acılara dözə bilmir və ölümə qurtuluş kimi baxır.

2.2 "Yaşıl Mil" romanında etik anlayışlar

İnsanların qarşılaşdığı hər hansı bir hadisənin arxasında reallığın nə olduğunu ortaya çıxarmaq cəhdləri əsrlər boyu mübahisəli bir müzakirə olmuşdur. Müxtəlif bilik mənbələri insana öz fəlsəfəsini qurmağa kömək edir, lakin başqa bir məsələ fizikadan kənar bir ilahi gücün gerçək həyatda mövcud olub olmaması və insanların bu fikrə olan inamıdır. Bu fəsildə 1996-cı ildə Stiven King tərəfindən nəşr olunan "Yaşıl Mil" kitabı haqqında fəlsəfi anlayışa yönəlmiş bir araşdırmaya yer verilir. Kitaba nəzər saldıqda, indiki dövrdə də aktual olan, eləcə də bugünkü həyatda dərin kök salan çoxsaylı müzakirə mövzularına rast gəlmək olar. Fəlakətli mühit, qeyri-etik davranışlar, ədalətsiz mühakimələr, eqoizm, irqi və cinsi ayrı-seçkilik və insan həyatına mənfi təsīt göstərəcək bir çox davranış və keyfiyyətlər kitabın əsas məğzini təşkil edir. İnsanın yeri gəlsə yıxılmaqdan qorxmadan, yıxıldığı zaman da arxalana biləcəyi dayacağının olması vacibdir. İndiki dövrdə isə bu məsələ insan həyatının ən böyük çətinliklərindən biridir Texnologiyanın ortaya çıxması və yeni ixtiraların yaranması nəticəsində insanlar cəmiyyətdən qopmuşdur. Bir kəsin başqasının həyatına əhəmiyyət vermədiyi bir cəmiyyətdə yaşamaq onun artıq etibarlı olmadığını göstəricisidir. Digər bir səbəb də cəmiyyətdə mövcud

olan etik çatışmazlıqlardır.

Stiven Kinq etik davranışları “Yaşıl Mil” romanında müxtəlif personajların rollarında işıqlandırmaqla kifayət qədər zərif bir şəkildə oxucuya təsvir edir. O, cəmiyyət içindən çıxan bir adamın bacara biləcəyi məsələdən kənara çıxır və bir insanın normal simasının arxasında hansı gücün ola biləcəyini ortaya çıxarmaq üçün bir addım da irəli gedir. Gündəlik həyatda başqaları ilə eyni instinktləri həyata keçirən adam əslində özündən tamamilə uzaqlaşmışdır. Yəni başqalarının yediyi kimi yeyən, başqalarının yatdığı kimi yatan insan, özünü düşünmək yerinə özgə insanları düşünməyi, onlara kömək etməyi həyatının əsas məqsədinə çevirmişdir. Daha dəqiq ifadə etsək, öz şəxsi hüduqlarını aşmış, özünü görməyən insanın məsuliyyət hiss etdiyi yeganə şey başqalarına kömək etməkdir. Cəmiyyət arasında yeri olmayan, Allahın bir hədiyyəsi kimi təsvir edilən və ya sehrli qüvvəyə malik olan bir insan daim özünü yad hiss edir və həyatını başqalarına kömək etmək üçün təhlükəyə atır. Kinq, şübhəsiz ki, insanların bir- birini fiziki görünüşünə və ya digər fərqliliklərinə görə mühakimə etmələri ilə bugünkü fəlakətli həyatı nümayiş etdirir. Doğulduğu yer, zaman, cins, irq, fiziki qüsurlar və bunun kimi digər situasiyalar insanı cəmiyyət içində özələşdirən mühüm amillərdir. İnsanın nəzarətində olmayan fərqliliklərə görə mühakimə edilməsi onları öz mənəviyyatından uzaqlaşdırır və özələşdirir.

Stiven Kinq “Yaşıl Mil” əsərində bir çox mühüm etik məqamları nümayiş etdirir. O, romanın personajlarını bilərəkdən yerləşdirməklə insanların üzləşdiyi reallıqları və yaşadığı əsas problemləri açmağa çalışır. Paul Eckom baş qəhrəman və eyni zamanda təhkiyəçidir. O, bir tərəfdən məftunedici və ağılsız hadisələrlə insanı valeh edən və eyni zamanda travmatik iztirablarla dolu bir hekayəni təsvir edir. Bu roman Paulun bir-birinin ardınca qarşılaşdığı mübahisəli hadisələrlə doludur və bu hadisələr hekayənin müxtəlif mərhələlərində personajların həqiqi üzlərini və niyyətlərini nümayiş etdirir. Nəticə əldə etmək üçün situasiyalara verilən reaksiyalar və aparılan mübarizələr onların əsl güclü və zəif tərəflərini ortaya qoyur. “Yaşıl Mil”də yer alan qeyri-etik hərəkətlər cari əsrdə də mövcud olan ekzistensial fəlsəfədən qaynaqlanan problemləri əks etdirir. Bu fəlsəfə “mən”in “başqası”na üstünlüyü ilə yaradılmışdır. Bu səbəbdən özlərinə zərər verməkdən çəkinən insanlar qərarı başqalarının zərərinə verməkdən çəkinmirlər.

Emmanuel Levinas, bütün prioritetin “başqasına” verildiyi və bu ikisi arasındakı daralmada “özünə” qalanın sədaqət olduğu arqumentini gündəmə gətirərək etika və etik davranışların müzakirəsini açıqlayır. O, daha çox “başqası” ətrafında fırlanır və bu əlaqəni metafizika ilə bağlayır. Levinas mövcud həyata və ya yaşadığı torpaqlara bağlanarkən transsendensiyaya inanmır. O, gözəgörünməz və hər kəsin əli çatmayan həyata inanır və deməli, metafizika həmin hədəfə çatmaq üçün körpü rolunu oynayır. “Totality and Infinity” əsərində o, əsl həyata baxışını belə təsvir edir: “Əsl həyat yoxdur. Amma biz dünyadayıq. Metafizika bu alibidə yaranır və burada saxlanılır. O, “başqa yerə” və “başqasına” çevrilir”. [Levinas, 1979, s.33].

Levinasın arqumenti bizi dində mövcud olan və dini kitablarda təsvir edilən naməlum bir dünyaya aparır. Güman edirəm ki, onun fəlsəfi mövqeyi yəhudi olması ilə sıx bağlılıq təşkil edir və öz arqumentlərində yəhudi mənşəyindən təsirləndiyi barizdir. Levinasın metafizika və “başqası” haqqında mülahizələri, onun toxunulmaz və yaşanması mümkün olmayan hadisələrə real düşüncə tərzii ilə yanaşması daşlaşmış insan qəliblərinə qarşı çıxır. Metafizika və ya metafizik təfəkkürlər fiziki cəhətdən mövcud olmayan lakin insan düşüncəsində yer alan mövzuları əhatə edir. Əlçatmaz və ya gözəgörünməz adlanan yerlər metafizik transsendensiya üçün müzakirə mövzudur. Levinas həqiqi həyatın varlığına inanmadığını qeyd edir, bu səbəbdən insanların təsadüf nəticəsində qarşılaşmalarını, münasibət qurmalarını da inkar edir. Həyatımızda fiziki olaraq rastlaşdığımız hadisələrin, tanış olduğumuz insanların real və ya doğru olmadığını irəli sürür. Gözəgörünməz varlıqlara olan inamımızı artıran bu hadisələr bilavasitə metafizika ilə bağlıdır. Bu, Levinasın qeyd etdiyi kimi, görünəndən görünməyəne keçmək üçün bir termindir: “Bu mülahizələrin termini, başqası və ya başqa yer adlana bilər” (Levinas, 1979, s.33). Levinas üçün “başqası” anlayışı dedikdə bizim müşahidə etdiyimiz və ünsiyyət qurduğumuz adi mənada insan nəzərdə tutulmur, bu nümunədə bildirmək istədiyi fikir əslində metafiziklərin öz mülahizələrində qəbul etdiyi anlayışdır. O, davam edir: “Metafizik olaraq arzulanan digər şeylər “Yediyim çörək, yaşadığım torpaq, xəyal etdiyim mənzərə, bəzən özüm üçün gərəkli, bəzən də başqası üçün” [1979, s. 33]. Burada başqasının fikirlərini ifadə etməklə, şübhəsiz ki, Levinas “mən”dən fərqli və əlçatan olanı nəzərdə tutmur, lakin onun niyyəti bütünlüklə başqasının istəklərini qarşılamağa doğru səfərbər olunur.

Stiven Kinq Levinasın irəli sürdüyü “başqası” anlayışını “Yaşıl Mil” romanındakı personajların qəsdən seçilməsi ilə, xüsusən də Con Koffi adlı heyvətamiz bir obraza yerləşdirilməsi ilə təzahür etdirir. Con Koffi başqalarından nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqləndirən nəhəng fiziki görünüşlü və qaradərili bir insandır. O, başqalarına kömək etmək və onları yaşana biləcək bələlərdən xilas etmək vəzifəsi ilə dünyaya gəldiyini zənn edən kimsəsiz biridir. Həm xarici görünüşünə həm də düşüncə tərzinə görə digər insanlardan fərqlənir. Bu da Con Koffinin yaşadığı mühitdə özgələşməsinə gətirib çıxarır. Paul Eckom baş icraçı mühafizəçi işlədiyi “Kold Mounten”də Koffi ilə ilk görüşlərində adını soruşduqda, yaşadığı yerdən təcrid olunma mövzusunun və kiminlə yaşadığını xatırladır. Con deyir ki, onun adı “içki kimi ancaq fərqli şəkildə yazılır” [GM, s.7] Kinq bu arqumentdə irqçilikdən istifadə edərək alçaldılan insanlara qarşı tətbiq olunan qəddar davranışları tənqid etmişdir.

Con Koffi, Kold mauntində məhkum edilmiş və ölüm hökmü ilə məşum taleyini gözləyən məhbuslara ən çox təsir edən personajdır. Bu məhbusların Allahın bəxş etdiyi həyatları boyu gözəl çimərlikdə gün batımını və ya əzəmətli bir səhərdə günəşin doğuş səhnəsini bağçaya baxan pəncərədən seyr etmək istəkləri və arzuları var idi. Con elektrik stul vasitəsilə dövlət qanunlarına uyğun olaraq həbs edilən və ölümə məhkum edilən günahsız bir zəncidir. Onun cəzası dövlət münisflər heyəti tərəfindən təsdiqləndi, onun üzvləri onun tərəfdaşları olaraq təyin olundu, amma əslində belə deyil. Bundan əlavə, əsas mübahisəli mövzu, layiq olmadığı bir şeyə görə mühakimə olunması və cəzalandırılması idi. Con Koffi Tanrının insanlara bəxş etdiyi bir hədiyyə idi, günahsızlığına görə öldürüləcək birisi deyildi, münisflər heyətinin üzvləri konkret araşdırmalarla ortaya çıxan biləcək həqiqətlərə göz yumurdular. O, tərəfdaşları tərəfindən ölümə məhkum edilmişdi. Qəddar, Con Koffinin tezliklə həyata keçiriləcək edam mərasimi zamanı elektrikli stul üçün bir qədər tragik bir adı olan “Old Sparki”dən istifadə edərək deyir: “Con Koffi, sən elektrikli kürsüdə ölməyə məhkum oldun, tərəfdaşlarınızdan ibarət olan münisflər heyəti tərəfindən sənə bu hökm çıxarıldı” [GM, s.177]. Burada tərəfdaşlar sözü diqqəti cəlb edir, münisflər heyətinin özləri tərəfindən saxlanılan zəncilərə mənfi bir perspektiv verdiyinə görə günahsız Koffi iki kiçik qızın cinsi təcavüzünə səbəb olduğuna görə, həmçinin qaradərili birinin ağdərili gənc qızları öldürdüyünə görə məhkum edilmişdir. Məmur və qubernatorlar tərəfindən dəstəklənən irqçi və bədbin ideologiya, zəncilərin ağdəriliyə nisbətən

daha tez-tez cinayət törətdiyini və ya qanunlara itaətsizlik etdiyini güman edir. Bu ədalətsiz irqi ayrı-seçkilik bir tərəfdən mümkün səbəblərdən biri ola bilər, digər tərəfdən isə cinayətin Con Koffi tərəfindən törədilib-törədilməməsi ilə bağlı daha hərtərəfli araşdırma aparmağa dair məlumatlılıq oxucunu bu cinayətin izlərini dərk etməyə sövq edə bilər. Bu faktı nəzərə alaraq və irqi ayrı-seçkiliyin münisflər heyətinin qərarında yer aldığına inanaraq, Koffinin tərəfdaşları qrupu olması ilə razılaşmaq olmaz. Məsələn dəstəkləyərək, hekayənin təhkiyəçisi Paul Eckom davam edir: “Con Koffinin tərəfdaşları? Bildiyimə görə, planetdə onun kimisi yox idi” [s.177]. Kinqin diqqəti Koffiyə problemlər gətirən irqi ayrı-seçkilik üzərində dayanmasa da, o, bu iki insan tipini müqayisə etməkdə böyük bir boşluğa işarə edir. Bəzən daha böyük bir düşmənin tərəfdaş adlandırıldığı xüsusi bir vəziyyətə uyğun olaraq dost adlandırılması müəyyən dərəcədə gülməli görünə bilər. Bununla belə, cəmiyyətdə və ya hər hansı bir yerdə fəlakətli, dünyanı lərzəyə gətirən, günahsız insanların həmvətən adı altında bir qrup qiyamçı tərəfindən ədalətsiz mühakimə olunduğu bir hadisənin yaşanması, bu hadisəni törədənlər üçün bir növ hüzn və izzətdən doluluq anları xatırladır. Bu realıq hər zaman göz qabağındadır ki, insanlar başqa bir insanla “mən” ayrışdırılışını dərk edib, qarşıdurma olan insana qarşı irəliyə doğru addım ataraq “mən”i üstün tutmağa çalışırlar.

Levinasın “etika ilk fəlsəfə kimi” [Peperzak, 1995], fikrinə əsaslanaraq etik davranışlar mənlilik və digər şəxslər arasında istənilən münasibətdə digər zəruri məsələləri irəli sürdüyünü qeyd etmək olar. İnsanların düşüncə tərzində yer alan və qisasdan başqa heç nə gətirməyən irqçilik, cinsi ayrı seçkilik, sinif fərqləndirilməsi kimi qeyri-insani düşüncələr arzuolunmaz nəticələrə səbəb olur. Bir insanın başqa bir insana qarşı bu cür ayrışdırılış və mühakiməsi qəbul edilməzdir, çünki irqi və cinsi fərqliliklər insanın özündən asılı olan bir amil deyil, bu insanın təbiətidir. Fərqli görünən birisini cəmiyyətdən təcrid etmək, qərribə görünənə ayrışdırılış etmək kimi fikirlər Stiven Kinqin “Yaşıl Mil” əsərində əks olunub. Detterik əkilələrinin faciəli ölümü ilə bağlı məqalə yazan qəzet müxbiri cənab Hammersmit “zənci” kimi təsnif edilən insanlara qarşı mənfi və pessimist fikir daşıyır. O, Con Koffini bir dəfə oğluna hücum edən və bir gözünü kor edən iti ilə müqayisə edib, əslində onların eyni mövqedə olduğunu vurğulayır. O, zənci ilə qarşılaşmanın necə təhlükəli ola biləcəyini izah edir. Hammersmit qeyd edir ki: “ cins olmayan yaxşı it müəyyən mənada sizin zəncinizə bənzəyir. – deyər davam etdi. – Siz onu tanıdıqca sevməyə başlayırsınız onlardan nə isə xüsusi bir məqsəd üçün istifadə etmək

mümkün olmasa da onu saxlayırsınız, çünki sizə elə gəlir ki, guya it sizi sevir. Əgər bəxtiniz gətirsə mister Eckom, bunun belə olmadığını öyrənmək sizə heç vaxt nəsisb olmayacaq” [GM, s.72]

İnsan və heyvan arasındakı bu qəddar və ədalətsiz müqayisədən sonra, 1930-cu illərdə davam edən vəhşiliyin və mərhəmətsizliyin dərinliyini üzə çıxarmaq olar. Cənab Hammersmit çıxışını davam etdirir və Paul Eckomu Koffinin bu dəhşətli cinayəti törətdiyinə inandırmağa çalışır. Bir tərəfdən qaradərili insanları zənci kimi tamamilə fərqləndirir və bu cinayəti törətdiyinə görə Con Koffini mühakimə edir, digər tərəfdən isə bu irq fərqi aradan qaldırmaq üçün səxavətli olmağı təklif edir. Onun bu ikitərəfli söhbəti heç bir humanizm və mərhəmət nümayiş etdirmir. O deyir: “ Məncə, irqi problemləri həll etməyə səylər göstərəkən, biz humanist və mərhəmətli olmalıyıq. Amma yaddan çıxarmamalıyıq ki, sizin zənciniz imkan tapan anda qurbanını dişləyəcək, lap elə ağına kimisə dişləmək və bunun üçün əlinə fürsət düşmüş mələz it kimi. Bilmək istəyirsiniz ki, sizin ağlağan və bütün bədəni çapıqlarla örtülmüş adamınız Koffi bu cinayəti törədib ya yox?” [səh.73]. Qara dərili insanlara qarşı bu bədbin ideologiya və köhnə inanc uzun illər davam etdi və insanlığın mənşəyini, ümidlərini, bərabərlik fərziyyələrini şübhə altına aldı.

Paul Eckom cənab Hammersmitin fikirlərini öz düşüncəsində rədd edir. O, bilir ki, Con Koffi Detterik əkilərini öldürməyib, ümumiyyətlə heç vaxt heç kimə zərər vurmamışdır. Paul günahsız ölümə məhkum ediliş Koffinin möcüzələrindən xəbərdar idi, bu səbəbdən o, düşünür ki, Koffi öldürülən əkilərə əslində kömək etmək istəyirdi, onları xilas etməyə çalışırdı. Şübhəsiz məlumdur ki, Koffi günahsız bir uşaq kimi davranır, işıqlar sönsə qaranlıqdan qorxur. Belə həssas, emosional biri cinayət törətmə gücünə sahib deyil. Lakin Hammersmit öz eqoist düşüncəsindən əl çəkmir və israrla zənci adlandırdığı günahsız Koffini dəhşətli bir cinayətlə günahlandırır. Bu ayrı-seçkilik insanların qarşılaşdığı bir neçə vəziyyətdə tətbiq oluna bilər. Ayrıseçkilik situasiyası haqqında Levinas “Tamlıq və Sonsuzluq” kitabında bəhs etmişdir. O, bildirir ki, “qərb fəlsəfəsi ontologiyadır” [T&I,1979, s.43]. Levinasa görə “Metafizika ontologiyanın davamıdır” [1979, s.42]. O, varlıq və mövcud olma arasındakı fərqləri izah edir və birincinin digərinə qarşı xeli yüksək mərtəbə olduğunu, bunun vasitəsilə varlığın daha çox məsuliyyət daşdığını qeyd edir. Qərb fəlsəfəsində çatışmayan şey, özünə qarşıdurmada digərinin roludur. Digəri isə nəfs tərəfindən qəbul edilib və ya ona optimist baxsaq,

“eyni” kimi başa düşülür. Levinas məsələnin fəlsəfədəki əhəmiyyətini açıqlayır və deyir: “Varlığın varlıqdan üstünlüyünü təsdiqləmək artıq fəlsəfənin mahiyyətinə qərar verməkdir” [Levinas, 1979, s.45]. Mən hesab edirəm ki, əgər cənab Hammersmit və ya əyalət hakimləri Con Koffi ilə adi vəziyyətdə qarşılaşıbsaydı, Con Koffinin taleyi sonda olandan mütləq fərqli olardı. Levinasın hədsiz “məsuliyyət” argumenti üzərində dayanaraq, egoist davranışları inkar edən münasibətdə başqasına üstünlük verilməsi bu kontekstdə şəffaf şəkildə özünü göstərir.

Məsuliyyət sferasında çoxsaylı oxucuların diqqətini çəkməyi bacaran Levinasın ifadələrindən biri olan “Mən buradayam” fikri çoxsaylı situasiyalarda yumoristik şəkildə təkrarlanmışdır. İçərisində bir növ səmimi məsuliyyət daşdığı güman edilən bu təxribatçı ifadəni müşahidə etmək bizi belə bir nəticəyə gətirir ki, başqasına qarşı məsuliyyət heç bir zamanla məhdudlaşmır, sonsuzdur. Möhtac bir insan başqasını köməyə çağırıqda, şübhəsiz ki, o, kömək etmək üçün yaxınlaşar. Levinasın bu parlaq fikri Con Koffinin onu köməyə çağıran başqalarına kömək etməyə çalışdığı zaman Stiven Kinq “Yaşıl Mil” əsərində bunu əks etdirir. Coffey iki balaca qızı zorlayıb öldürdüyünə görə dövlət münisiflər heyəti tərəfindən nahaq yerə ölümə məhkum edilsə də, o, qarşılaşdığı başqa insanlara kömək etməyə davam edir. O, Paul Eckomun sidik yollarının infeksiyasını, Melinda Mursun şişini sağaldır və Delakruanın siçanı cənab Cinqlisi xilas edir. Mən iddia edirəm ki, Kinq burada Con Koffinin hər hansı cəhdini nümayiş etdirməklə böyük rəğbəti ortaya qoymağa çalışır. O, köməyə ehtiyacı olan hər bir insana kömək etməyə hazırdır və bunu onları narahat etmədən icra edir. Koffi ehtiyacı olanlara kömək etmək niyyətindədir, çünki o, yaxşı niyyət daşıyır və bu yardımı hər hansı bir canlı və ya insanla məhdudlaşdırmır. Bu məqamda Koffinin xarakterini parlaq və görkəmli edən onun günahsız olmasıdır. Buna baxmayaraq o, özünü tamamilə unudub və heç vaxt öz günahsızlığını istər fəvqəltəbii gücü ilə, istərsə də sadə müdafiəsi ilə sübut etməyə çalışmamışdır.

Levinas “Totallıq və Sonsuzluq” əsərində “gözəgörünməz” haqqında metafizik istəkləri təsvir edir, lakin bunlar həyata keçirilmir, əksinə, daha da dərinləşir.. Levinas məsələni açıqlayır: “Metafizik istək heç bir qohumluğa əsaslanmır. Bu, təmin edilə bilməyən bir istəkdir. Çünki biz istəklərdən, cinsi ehtiyaclardan, hətta əxlaqi və dini ehtiyaclardan yüksək istəklərdən danışırıq” [Levinas, 1979, s.34]. O, görünməzliyi qeyd edir və sözünə davam edir:

“Görünməzlik əlaqənin yoxluğunu bildirmir, insanların ideyası olmayan şeylərlə münasibətləri nəzərdə tutur” (s.34). Levinas görünməyənə əlaqəsini inkar etmədiyi üçün onun əldə olunmayan konseptual varlığını izah edir. Levinasian metafizik müzakirələrdən keçərək və bu fransız mütəfəkkirindən təsirlənən adam Stiven Kinqin oxşar ideologiyasını onun əsərlərində tapmaq olar və mən inanıram ki, bu yazıçıların hər ikisi başqaları üçün gözlənilmədən edilən etik bir həqiqəti üzə çıxarmağa çalışırlar. Levinas bir tərəfdən insanın sahib ola biləcəyi hər cür adi təxəyyüldən çox uzağa gedir və deyir: “Görünməz üçün ölmək – bu metafizikadır” [1979, s.35], digər tərəfdən isə Kinq, Con Koffinin ağlasığmaz cəhətləri ilə təsvir olunan qüsursuz bir roman yazır. Con Koffi kiməsə və ya görünməz bir yerə bağlı olan metafizik və fəvqəltəbii gücə sahibdir. Onun hərəkətlərində önəm verdiyi şey, görünməz və ya başqa sözlə, "özgə" haqqında düşünməkdir və bunun müqabilində fiziki "mən"-i üçün heç bir şey göstərmir.

Metafizikanın nə olduğunu və onun insanı transsendensiyaya hasnı yollarla apardığını nəzərə alaraq, Levinas üz-üzə münasibətdə öz rolunu qəbul etməyi təklif edir. Bu mübahisəli, özünü azaldan ideologiya “mən” və “başqası” arasındakı güclü əlaqəni şübhə altına alır və özünün və “başqasının” uyğunluğunun nə qədər nəzərəcarpacaq dərəcədə dərin ola biləcəyini ortaya qoyur. Levinas “öz” və “başqası” arasında bərabər məsuliyyətlər inamına asimmetrik olan “transsendensiya ölçüsü” [Levinas, 1979, s.193] adlı belə bir əlaqəni təzahür etdirir. O qeyd edir ki: “Təkcə başqası ilə münasibət transsendensiya ölçüsünü təqdim edir və bizi nisbi və eqoist terminin həssas mənasında təcrübədən tamamilə fərqli münasibətə aparır” [1979, s.193]. Bu düşüncəni Con Koffi qəsdən ifşa edir, çünki o, qarşılaşdığı hər kəsə kömək etmək üçün əlindən gələni edir. Onu məsuliyyətə çağıranlar, Levinasın “Totallıq və Sonsuzluq” əsərində bəhs etdiyi kimi başqasının məsuliyyətidir. Levinas bu məsuliyyəti "sonsuz" adlandırır və Kinq də Koffinin təkrarlanan fədakarlığı və başqalarına kömək etməsi ilə oxşar düşüncəni qəbul edir. Tamamilə aydındır ki, Con Koffinin qurbanların bədənindən bütün bu xəstəlikləri heç bir mənfəət əldə etmədən öz bədəninə götürməsinin başqa bir səbəbi olmayacaq və yeganə səbəb Levinas-a görə heç vaxt məhdudlaşmayacaq başqalarına qarşı məsuliyyət ola bilər. Başqası ümumiləşdirmədən eyni şeyə qarşı xüsusi olduğundan, onun ehtiyacına uyğun sonsuz məsuliyyət qınanacaq və başqasının məmnunluğu ilə nəticələnməkdir. Levinas məsələni bir daha mübahisələndirir və deyir: “Məhdudiyyət yalnız məcmuiyyət daxilində yaranır,

digəri ilə münasibət isə ümumiliyin tavanını pozur” [s.171]. Mən düşünürəm ki, Levinasın insan subyektivliyi ilə bağlı tənqidçilərindən narahatlığı bu baxımdan mühüm yer tutur. Deməli, etik münasibətdə başqası ilə üz-üzə gəlmək, bütün rolları digərinə verməklə, eqoizmin və eqoist düşüncənin həcmi azalır.

“Levinas Talmud oxucusudur” [Hofmeyr, 2009, s.8] və onun qəbul etdiyi dini ideologiyası istər birbaşa, istərsə də dolayısı ilə əsərlərində xeyli dərəcədə təsdiqlənmişdir. Onun əsərləri ciddi şəkildə iki fərqli janrda bölünür, çünki Meskin, Yakob E. 1998-ci ildə nəşr olunan "Critique, Tradition, and the Religious Imagination: An Essay on Levinas' Talmud Readings" kitabında tədqiq edir. O, bu iki janrı "düzgün fəlsəfi yazılar" kimi ifadə edir. Başqa bir nəşriyyatla nəşr olunan “yəhudilərin üzrxahlıq və ya dini yazıları” ilə heç bir əlaqəsi yoxdur”. [Meskin, 1998, s.90-107]. Meskin mübahisə edir və Levinasın tədqiqat sahəsinin genişliyini və düşüncələrinin dərinliyini nümayiş etdirir. Levinas yəhudi ailəsində böyüdüüyü üçün mən düşünürəm ki, onun ideologiyası yazılarında dini düşüncəyə doğru sürüşür. Levinasın əsərlərinin ürəyində müzakirəyə çıxardığı üz məsələsi təkcə birinin qarşılaşdığı fiziki üz deyil, həm də görünməyən başqasının simasıdır. Onun fəlsəfəsi “mən” və “başqası” arasındakı əlaqədə ontologiyaya davam edərək etikanın xüsusi yer tutduğu çərçivə təmin edir. Bu tənqidi yanaşma alimlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir, çünki digər şəxs açıq şəkildə münasibətdə özündən daha çox rol oynayır, lakin digərinə qarşı məsuliyyət daha çox dərəcədə özünə qalır. Bu möcüzəvi yanaşma “mən” və “başqası” arasındakı metafizik əlaqənin böyük təzahürünü ortaya qoyur. Levinas iddia edir ki: “Metafizika və ya digəri ilə münasibət xidmət və qonaqpərvərlik kimi həyata keçirilir. Başqasının simasının bizi üçüncü şəxslə əlaqələndirdiyi ölçüdə, “mən”in başqası ilə metafizik əlaqəsi “biz” şəklinə keçir, universallığın mənbəyi olan dövlətə, institutlara, qanunlara can atır” [Levinas, 1979, s.300]. Levinasın bəzi düşüncə prosesləri onun dini təfəkküründən qaynaqlanır, necə ki, əvvəllər onun Allahın qüdrəti və ya insanların həyatı üzərində nəzarəti haqqında bəyanatlarında qeyd olunmuşdur.

Levinasın həyatına onun dini inancları böyük təsir göstərmişdir. Bu vəziyyət onun təqdimatlarında aydın görünür. Məsələn, "sevgi" anlayışı Levinasın fikirlərinin fərqli şəkildə parladığı mübahisəli arqumentlərdən biridir. İnsanlar arasında adi sevgi mənasının əksinə olaraq, Levinasın bu emosional məfhumla dair düşüncələri Tanrı ilə bağlıdır, ona görə də onun dinə olan inancı onun fəlsəfi baxışlarına müəyyən qədər təsir göstərir. Bu müzakirə ilə əlaqədar olaraq, Cefri

Bloek Levinasın perspektivini araşdırır və bunu belə ifadə edir: "Həqiqətən başqa bir insanı sevmək, Allahı sevməyə kömək etməkdir" [Bloek, 2000, s.215]. Şübhəsiz ki, Levinas öz dini düşüncələrini məhəbbət və Tanrı arasında müvafiq əlaqə yaratmaqla təzahür etdirir ki, bu nöqtəyə çatdıqda transsendensiya baş verir. Con Koffinin başqalarını öldürmə və ya zorlamanın hər kəsin qarşılaşdığı gündəlik problemlər olduğu əzablı mühitdə olması, bu insanlar üçün arzuolunmaz bir həyat vəziyyətini nümayiş etdirir. Sadəcə əlinə toxunmaqla hər kəsin yaxşılığını və ya pisliyini tanıyan, ağılı təmiz və ya yaxşı niyyəti olanlara kömək edən Koffi bir hərəkətin niyyətini və arxasında duran məqsədi göstərir. Əgər qarşılığında heç bir şey gözləmədən başqasına yaxşılıq etmək üçün belə bir mükafat hissi yoxdursa, bu, bizi hərəkəti güclü şəkildə dəstəkləyə biləcək başqa bir mövcud səbəbi düşünməyə vadar edir. Səbəbi görünməyənle metafizik əlaqənin olmaması ilə çətin başa düşülə bilər. Dini düşüncədə və daha dəqiq desək, xristianlıqda, yaşadığımız dünyadan ayrı olan başqa bir qeyri-maddi dünyada etdiklərinə görə yaxşı birisi olaraq mükafatlandırılacaq.

Bloekə görə, "xristian platonizmində olduğu kimi, iki dünyanı nəzərdə tutursa, görünən olanın arxasında gizlənən görünməz dünya yoxdur" [Bloek, 2000, s.301]. Onun bu fenomenlə bağlı mübahisəsini bir tərəfdən bir çox dini tənqidçilər izləsə də, digər tərəfdən bəziləri tərəfindən qəbul oluna və təqdir oluna bilər. Güman edirəm ki, Kinq bu inanc məsələsini başqa bir dünyada gündəmə gətirir, çünki o, dindar xristian ailəsində böyümüşdür və buna görə də onun yazılarında xristianlığın kökləri mövcud ola bilər və əsərlərində müxtəlif yollarla təsvir edilmişdir. Romanlarında yerləşdirdiyi bəzi personajlar onun dini düşüncələrini və ya ölümdən sonra həyata malik ola biləcəyi inancını simvollaşdırır. Hər hansı bir dinə və ya xristianlığa dərin inancı olanlar istisna olmaqla, bizdən kənarda olan dünyanın mövcudluğunu düşünür. Ətrafda baş verən hər şey üçün məqsəd və ya səbəb axtara bilən səbəb-nəticə fenomeni axtararaq rədd ediləcək bir inancdan söhbət gedir. Fövqəltəbii gücə inanmaq hər sadə şeyin səbəbi ilə bağlı verilən sualları rədd edir. Hər kəsin sonunda pis və ya yaxşı əməllərinə görə sorğu-sual olunsun, mükafatlandırılınsın və ya cəzalandırılsın deyə, dünyanı nə daxil edirsə, onunla idarə edən super güc və qüvvə mövcuddur. Con Koffi açıq-aydın görünməyən dünyaya bağlıdır və bu, İsanın bəyan etdiyi dünyadır. Materialist sayılmayan və xristianların müqəddəs kitabı olan İncildə vəd edilən dünya Koffinin yorulduğu dünyadan fərqlidir. Bu yer qəddarlıq və vəhşiliklə dolu olduğu

üçün Koffi kimi adama yer olmadığı üçün daha o, qalmaqda maraqlı deyil. Bu, bütün cinayətlər, zorlamalar, qətlər, yanlış mühakimələr və bir çox digər oxşar dəhşətli hadisələrlə əzablı və sirli bir dünyadır. Bu səbəbdən Koffi Paul Eckomun həbsdən qaçmaq və həyatını xilas etmək üçün kömək təklifini rədd edir o, yorğun olduğunu və getmək istədiyini söyləyərək "... Mən eşitdiyim və hissələdiyim ağrılardan çox yorulmuşam; birəbitdən quşu kimi yağışın altında tək-tənha dolaşmaqdan yorulmuşam. Heç kiminlə yol yoldaşı olmamaqdan, haradan gəlib hara gedəcəyimizi, ya da nə üçün gedəcəyimizi paylaşa biləcəyim bir dostumun olmamasından yorulmuşam. İnsanların bir-birinə qarşı düşmən kəsilməsindən yorulmuşam. Elə bil beynimin içində çoxlu şüşə qırıntıları var. Dəfələrlə yardım etməyə çalışıb bunu edə bilməməkdən yorulmuşam. Qaranlıqda yürüməkdən tənə gəlmişəm. Ən çoxu da ağrıdan yorulmuşam. Ağrı hər şeydən çoxdur. Əgər mən onu bitirə bilsəydim, yer üzündən yox edərdim. Amma bacarmıram" [GM, s.178]. Con Koffi fani həyatı tərk etmək istəyir, çünki o, qalmaq üçün heç bir səbəb tapmır və insanların nəyin bahasına olursa olsun başqalarına qarşı törətdiyi bütün zülmələri müşahidə edir. O, artıq dözmək istəmədiyi bütün əzabverici məsələlər arasında yer almaqdan özünü gücsüz və yorğun hiss edir. Con Koffini və başqalarına faydalı olmasına baxmayaraq rastlaşdığı acı davranışları təqdim etməklə Kinq bu romanda Con Koffinin ifadə etdiyi o ağırlı sözləri ifadə edərək nə qədər dözülməz bir dünyada yaşadığımız və ətrafımızda təhlükələrin necə firlandığı fəlsəfəsini ortaya qoyur. . Düşünürəm ki, əgər hədəf ona doğru bir addım atmaq üçün kifayət qədər aydın deyilsə və ya bu fikri dəstəkləmək üçün güclü dini və ya qeyri-dini inanc yoxdursa, mövcud vəziyyəti qaranlıq bir yerə buraxmaq olmaz. Naməlum və sirli qalacaq bir yer. O qaranlığın nə olduğunu və necə olduğunu başa düşmək və dərk etmək üçün, fikrimcə, insan sahib olduğu şeyə gözlərini yumub, əvəzini geri qaytarmaq əvəzinə canını ödəməlidir.

Levinas'a görə ölüm qaranlıq və soyuq məhfumdur. Tanrı, ölümdə və həyatda "heç bir yönləndirmə ünvanı olmadan" [Levinas, 2000, s.9] təqdim olunur. Ölüm, davam etmək və ya geri qayıtmaq barədə düşünmək üçün fasilə vaxtı olmayan yalnız bir istiqamətli səyahətdir. Con Koffi, demək olar ki, hər kəsin bildiyi kimi bu səyahətdən xəbərdardır, lakin yeganə fərq, "ədalət" deyə qışqıran başqaları tərəfindən qoyulan belə bir səyahətə başlamaq məcburiyyətində olmasıdır. Günahsız qaradərili Koffi, uşaqları zorlamaqda və öldürməkdə

günahlandıran münsiflər heyəti üzvlərinin ehtiyatsız qərarı ilə cəzalandırılan ölümə layiq deyil. O, baş verənlərdən tam xəbərdardır, lakin ölümdən sonra daha yaxşı həyata inandığı üçün Paul Eckom tərəfindən xilas edilmə təklifini qəbul etmir. İdeya öz həqiqiliyini Levinasdan götürür ki, onun dediyi kimi: “Ölüm kimiləri üçün qorxu, kimiləri üçün də ümid qapısıdır [Levinas, 1979, s.234].” Bu ifadədən aydın olur ki, bu dünyada etdiklərinin nəticəsini o biri dünyada gözlədiyi kimi, maşın sürərkən qırmızı işıqda keçən şəxs də öz növbəsində yol polisindən cərimə gözləməlidir. Bu əqidə yaxşı əməllərin mükafatlandırılması, pis əməllərin isə bu dünyada meyarlarına görə cəzalandırılması fikrini dəstəkləyir. Bu vəziyyətdə ölümdən sonrakı həyat, yaxşı bir şöhrətə sahib olmayan üçün qorxulu, məhdudiyyətlərini aşmayan üçün isə xoş ola bilər. Öldükdən sonra başqa bir həyatın mövcudluğu fikri hələ də heç bir məntiqi istinad olmadan olduqca qaranlıq qalır.

Dipak Çopra Allahı Necə Tanımalı: Ruhun daxili aləminə səyahət [Çopra, 2007] filmində Allaha və ölümdən sonra dünyaya inanmaq haqqında mübahisəni ortaya qoyur. O, danışır ki, əgər kimsə ondan Allaha inanıb-inanmadığını soruşsa, o, “mən nə etməliyəm? O, mənə inanmır”. O, insanların ehtiyaclarına söykənən birincidən xəbərsiz olmaqla, “maddi və mənəvi qruplarda sədaqətimiz üçün yarışan iki həqiqəti” ortaya qoyur. O, “Allaha təvəkkül et, ancaq dəvəni bağla” deyən ərəb kəlamına işarə edir, yəni yoxluğu və ya hadisələrə heç bir reaksiya verməyən diqqətsiz mövcud gücü üzə çıxarır. O, məsələni milyonlarla insanın Allahın qarışmadığı ehtiyacları ilə gündəmə gətirir və bu da onu Allaha “imansızlığa” sürükləyir. [Çopra, 2007, s.224-225]. Çopra həmçinin qışqıran anonim xristian qəhrəmanını xatırladır: “Əgər özünüzü Allaha bərabər tutmasanız, Allahı dərk edə bilməzsiz” [2007, s.40]. İdeya bizi gözəgörünməzlə Levinas metafizik əlaqəsi haqqında düşünməyə vadar edir. Levinas inanır ki, başqası və ya digər bir sözlə ifadə edilən “gözəgörünməz” “mən” ilə transsendent münasibətdə qalır, lakin “mən” ehtiyaca əsaslanan bir əlaqə olmadığı üçün idarə etmək gücünə malik deyil. O, iddia edir ki: “Üzərində heç bir gücümün ola bilməyəcəyi və dünyanın bir hissəsini təşkil etməyən düşmən və ya Tanrı hələ mənimlə əlaqədə qalır və mənə iradə etməyə icazə verir, lakin egoist olmayan bir iradə ilə. cazibə mərkəzi ehtiyacın məni ilə üst-üstə düşməyən arzusunun mahiyyətinə axır, başqası üçün olan arzu reallaşır” [Levinas, 1979, s.236]. Mən belə hesab edirəm ki, Stiven Kinq Con Koffiyə bu fiziki dünya ilə əlaqəsi kəsilmiş yerdən əldə etdiyi fəvqəltəbii güc

nümayiş etdirərkən oxşar ideyaya malikdir. Fövqəltəbii güc dedikdə Koffiyə normal şəraitdə xəstəliklərini aradan qaldırmaq mümkün olmayan xəstələri sağaltmağa imkan verən bir güc nəzərdə tutulur. Gücünü haradan aldığı bilinməyən bir yerə qoşulmadan başqa heç bir şey onları bu şəkildə müalicə edə bilməzdi. O, bu gücdən nə öz mənfəəti üçün istifadə edir, nə də qarşılığında heç bir mükafat gözləmir. Günahsız qərarətilini etdiyi işdən məmnun edən yeganə şey, sanki bu məqsəd üçün yaradılmış kimi başqalarına kömək etməkdir. Görünməz sevgilisini və ya Con Koffi kimi başqasını görmək arzusunda olan və gözləyən biri üçün ağırlı və əsəbi vaxt çox yavaş keçir. Düşünürəm ki, insan bu dünyada toxuna bilən, görünən və məhdud olan nəyisə axtarırsa, istək hissi o obyektə çatmaq üçün o dərəcədə məhdud qalacaq, əksinə, insanın çatmaq hissi getdikcə daha da arzuolunan olur. həmin obyekt fiziki zənginləşmədən çox kənarda qalır. İstənilən şəraitdə güc insana qorxu və ya təhlükə ilə üzləşən müdafiə təbəqəsi qurmağa imkan verir. Bu gücün həqiqi miqyası o zaman üzə çıxır ki, insan çətinliklə üzləşir və qorunmalı olanı qorumaq üçün bu gücə ehtiyac duyur. Ölüm təsəvvür edilən və unudulmaz reallıqdır, istənilən güclü mənliklə yarışır, lakin gec-tez şübhəsiz qalib gəlir. Elə o vaxtdır ki, xəyali gücü ilə qarşılaşan ölümün gücünü dərk edən rəqibin qarşısında qorxu yaranır. Stiven Kinq “Yaşıl mil” əsərində Bitterbakın ölümə üz-üzə qaldığı zaman qorxusunu üzə çıxarmaqla bu ideyanı qəsdən nümayiş etdirir. O bildirir ki: “Bitterbak zahirən, öz qəbiləsinin adət-ənənəsinə uyğun olaraq səbirli idi, amma mən onun içində zəhərli bir çiçək kimi böyüyən son qorxusunu görürdüm” [GM, s.32]. Bitterbak, öz səltənətinə və əmr vermək üçün çoxlu ardıcılara sahib olan qəbiləsinin güclü bir adamı idi, lakin insanı bütün bu əşyalardan və gücdən ayıran bir məqam var. Materialist ünsürlərə bağlanmaq əvəzinə arzulananla inteqrasiyaya səbəb olan bu cür yanaşma insanı narazı sala bilməz. Levinas “Totallıq və Sonsuzluq” əsərində məsələni belə müzakirə edir: “Başqası ilə münasibət ayrılığı ləğv etmir. O, nə totallıq daxilində yaranır, nə də məni və digərini birləşdirən bir bütövlük yaratmır” [Levinas, 1979, s.251].

İnsanın Allahı konkret dərk etməsinə səbəb ola biləcək bir izə xeyli miqdarda başqasının üzü ifadə edilməlidir. İdeologiya 20-ci əsrin mütəfəkkiri Levinasın Talmud oxunuşunda dayanan dini düşüncəsini əks etdirə bilər. Bloek belə iddia irəli sürür: “Levinasın diqqət yetirdiyi üz məsələsi bəyan edir ki, başqasının üzü Tanrının izini daşıyır və başqasının üzü ilə ifadə olunan əmr

Allahdan gəlir". Levinas tez-tez daha çox məsuliyyət götürərək və başqasının daha çox rol almasına icazə verərək, başqası ilə güclü əlaqəni təmsil etməklə oxucunu Allaha yaxınlaşdıran üsullar təqdim edir. Yəni onun əsərinin ürəyində bilərəkdən təzahür edən və oxucunu götürən və Özgənin kim olduğunu daha yaxşı başa düşmək və dərk etmək üçün yolu işıqlandıran dinlər. Derrida "The Gift of Death" (1995) əsərində dində məsuliyyətdən başqa bir şey tapmır: "Din məsuliyyətdir, ya da heç bir şey deyil" [Derrida, 1995, s.2]. Derridanın təxribatçı bəyanatı bizi dinlərin əsasını və onu insanlara gətirən səbəbi yenidən düşünməyə vadar edir. Bu güclü şəkildə manipulyasiya edilmiş təmsilçilik hər növ dinə inananları başlanğıcda insanlığa və əxlaqa doğru aparır. Digərlərindən eyni şeyi gözləmədən Levinasın əsərlərinin mərkəzində Başqasına qarşı məsuliyyət dayandığından, o, Derridanın düşüncələrinə dini obyektivdən baxanda böyük ölçüdə cavab verir. Heç kimin ideologiyanın müxtəlif dövrlərdə sabit qalmalı olduğunu iddia etmək üçün etibarlı nöqteyi-nəzəri yoxdur, çünki dini tədqiqatlar tarix boyu müvafiq olaraq dəyişə bilər. Levinasın "Totallıq və Sonsuzluq" əsərində gündəmə gətirdiyi müzakirədə o, hər hansı dinin ardıcılarının öz seçimlərinə və istəklərinə olan meyllərinə hörmətlə yanaşaraq onlara seçimlərində daha çox azadlıq verir. O bildirir ki, "Din arzudur, tanınmaq üçün mübarizə deyil. Bərabərliyin özünün şərti olan şanlı təvazökarlıq, məsuliyyət və fədakarlıq bərabər hüquqlu cəmiyyətdə mümkün olan artıqlıqdır" [Levinas, 1979, s.64]. Derridanın dinə baxışı əhəmiyyətli dərəcədə dini etik davranışların Levinas düşüncəsində əldə etməyə meylli olduğu məqsədlər üçün məsuliyyət daşıyır. Bu, insanın başqalarına qarşı məsuliyyət hiss etməsinə səbəb olan dini inanc və ya düşüncə olardı və bu, insanın insanlıqda gözlənilən istəkləri əldə etməsinə səbəb ola bilər. Derrida və Levinasın həm dini düşüncəyə, həm də belə bir ideologiyaya baxanlara olan inancları həqiqətən də Stiven Kinq tərəfindən "Yaşıl mil"də Con Koffinin etdiyi qeyri-adi şeylər vasitəsilə təzahür edir. Koffi başqalarına kömək etmək niyyətindədir və bunun üçün çağırıldıqda o, özünü onlara qarşı məsuliyyət hiss edir. Heç bir qarşılıq gözləmədən başqaları üçün belə fədakar bir sənətkarlıq mövqeyi dini düşüncəyə söykənə bilər. Kiminsə heç bir qarşılıq gözləməyərək bütün bu məftunedici və təqdir olunan işləri başqaları üçün etdiyini söyləmək çətindir, çünki biz kimisə sevindirərkən və ya bizim prinsiplərimizə zidd hərəkət edənləri cəzalandırarkən təqdirə inanırıq, məsələn, sürücülük qaydalarına əməl etməmək və ya cinayət törətmək, hətta bu xoşagəlməz olsa belə, ya da ölümdən sonra başqa bir metafizik aləmdə xoşagəlməz nəticələrlə qarşılaşacağı gözlənilir. İnsanların başqaları ilə

münasibətlərində arzu olunan güclü təvazökarlığın daxil edilməməsi halında dini düşüncə öz-özünə mübahisəli arqumentlər gətirə bilər. Mövcud olan bu çatışmazlıqlar estetik və ya etik davranışlardan məhrum olduqda, heç vaxt heç bir şeylə yerinə yetirilə bilməz. Levinas etikanı belə görmə üçün esxatologiyaya optika kimi təsvir edir və deyir: “Esxatologiyanın ilk görüşü (bununla müsbət dinlərin aşkar edilmiş fikirlərindən fərqləndirilir) esxatologiyanın mümkünlüyünü ortaya qoyur, yəni. ümumiliyin pozulması, kontekstsiz bir işarənin mümkünlüyü. Əxlaq təcrübəsi bu baxışdan irəli gəlir - bu baxışı tamamlayır; etika bir optikadır” [Levinas, 1979, s.23]. Yuxarıdakı ifadədən göründüyü kimi, etika hər hansı bir dini inancın və ya qeyri-dini inancın üzərində dayanan hər hansı bir niyyətin mahiyyəti olacaqdır, çünki bu zehniyyəti hərəkətə gətirən və ya onu həyata keçirən “mən”in gücüdür. Ölümdən sonra cəzalandırılma və ya mükafatlandırılma gözləntisi olan və ya olmayan kontekstdə bu güc nəzərəcarpacaq dərəcədə dərin olur. Daha yaxşı bir həyat yaşamaq və təhlükəsiz mühitdə yaşamaq üçün dini əsaslı olmayan qəsdən manipulyasiya edilmiş qanun və prinsipləri dəstəkləmək üçün bir çox başqa səbəblər ola bilər və manipulyatorlar dinə əsaslanan düşüncəsi olmayan adi insanlardır. Bütün bu müsbət yönləndirilmiş əxlaqi komponentlər öz daxilində etik rəftarları daşıya bilər, lakin müəyyən bir ideoloji qrupun davamçısı olmaq mütləq deyil, insanı görünməzə və ya Tanrıya doğru aparacaqdır.

Əsərləri ilə məşhurlaşmış şöhrət qazanan Levinas düşüncələrinə əsaslanan sonsuz dərəcədə məsuliyyət əhəmiyyətli arqumentlər gətirə bilər. İdeya həssas şəraitdə təsirli qərarlar qəbul edən insanlara çox təsir edəcək. Levinasın təsdiqini nəzərə alaraq, başqaları ilə üz-üzə gəlmək onun başqaları qarşısındakı etik və sonsuz məsuliyyətə uyğun baş verəcəkdir. Stiven Kingin ən mübahisəli romanlarından biri olan “Yaşıl mil”də hekayənin təhkiyəçisi Paul Eckom məsul olduğu vəsifəsini icra etmək və mövcud vəziyyəti idarə etmək və ona verilən vəzifəni ən yaxşı şəkildə yerinə yetirmək cəhdini göstərir. O, dövlət münisflərinin düzgün və ya yanlış qərarı ilə həbs edilən hər hansı məhbus qarşısında məsuliyyət hiss edir. O, Persi Vetmorun məhbusları qıcıqlandırmağa cəhd etməsinin qarşısını alır, çünki o, bu cür əsəbiliyə sadist meyl göstərir və bundan həzz alır. Paul Eckom tərəfindən xüsusi olaraq qarşılanmayan əsəbiləşdirici məqamlardan biri, Con Koffini həbsxanaya doğru bu cür əzablı sözlərlə müşayiət etməsidir. King romanının bu hissəsində Persinin qəddar xarakterini nümayiş etdirir, ələ keçirilən və həbsxanaya aparılan məhbusa və onun edam növbəsini gözlədiyi yerə qarşı

xoşagəlməz davranışını ortaya qoyur. Kinq deyir: “Məhz Persi Vetmor Koffini “gəzən ölü adam!” deyən ənənəvi fəryadla bloka çıxardı. Ölü adam burada gəzir!” (GM, s.4). Paul Eckom, məhbuslara olan öz sədaqətini müxtəlif yollarla ifadə edir və həmçinin edam edilməzdən əvvəl onlara həyatlarının son günündə sevimli yeməklərini təqdim etmək kimi mehriban bir münasibət ortaya qoyur. Koffinin əkiz qızları öldürmədiyini və münisflərin Koffiyə qarşı verdiyi qərarın ədalətsiz olduğunu bildiyi üçün o, Con Koffini bir çox yollarla xilas etməyə çalışır. O, təkcə Con Koffiyə deyil, həm də kold mountindəki məhbuslardan hər hansı birinə kömək etmək cəhdini nümayiş etdirir. Kinq tərəfindən təsdiqlənmiş bu təzahürün səbəbi Levinasın “Totality and Infinity” əsərində yatır: “Məsuliyyətin sonsuzluğu onun həqiqi hədsizliyini deyil, onun qəbul edildiyi ölçüdə artan məsuliyyəti ifadə edir; vəzifələr yerinə yetirildikcə daha böyük olur. Vəzifəmi nə qədər yaxşı yerinə yetirsəm, hüquqlarım bir o qədər az olur; nə qədər çox günahkaramsa, o qədər də günahkaram” [Levinas, 1979, s.244]. Paul Eckom ona tapşırılan vəzifələri yerinə yetirir, lakin bu romanda onun xarakterini üstün edən onun başqalarına kömək etmək cəhdidir. O, Con Koffinin təqsirsizliyinə dəlil tapmaq üçün araşdırma apararkən qəzet müxbiri cənab Hammersmitə baş çəkmək üçün uzun bir yol çəkir. Paul, Koffinin bu dəhşətli cinayəti törətmədiyini sübut etmək üçün bir ipucu tapmaq üçün əlindən gələni edir, çünki o, qarşılaşdığı başqalarına qarşı məsuliyyət daşdığına inanır. Melinda qaçılmaz ölümə üz-üzə qaldığı üçün onun həyatını xilas etmək üçün kold mauntədən Koffini götürməyi planlaşdırarkən təkcə özünün deyil, başqalarının da vəziyyətini təhlükə altına qoyur. Onun beynində həkimlərin dediyinə görə heç kimin sağaltmaq gücündə olmayan böyük bir şiş var. O qədər böyük bir şiş ki, insanlar bunu eşidəndə şoka düşəcəklər. “Onun beynində şiş var, - Murs dedi. – Həkimlər onun başını rentgenə salanda, beynində şiş olduğu məlum olub. Çəkdikləri rentgen şəkillərindən də çox razı qalıblar. Həkimlərdən biri mənə dedi ki, bu şəkil onların çəkdikləri roentgen şəkilləri arasında ən yaxşısıdır. Hə, bir də dedi ki, onlar bu şəkilləri Yeni İngiltərədə bir tibbi jurnalda qonorar qarşılığında dərc etdirmək istəyirlər. Onlar mənə dedilər ki, şiş limon boydadır və dərinə gedir. Ona görə də onu cərrahiyyə yolu ilə götürmək mümkün olmayacaq. Bir də dedilər ki, onun çox az ömrü qalıb, heç Milad bayramınadək yaşamaz. Mən bunları ona deməmişəm. Təsəvvür edə bilmirəm ki, bunu ona necə deyim. Ondan sonar necə yaşayacağımı da təsəvvür edə bilmirəm” [GM, s.53]. Paum Eckomun bir neçə epizod zamanı məhbuslar və ya beyin şişindən əziyyət çəkən Melinda da daxil olmaqla başqalarına qarşı məsuliyyət hissi hər kəsi onun gördüyü hər şeyi

dəstəkləyən güclü ideologiya və ya inanc haqqında düşünməyə vadar edir. Birini "mən" in unudula biləcəyi çox uzaq bir məsafəyə apara bilər və diqqət mərkəzində olan digər şəxs olacaqdır. Özünü onun azadlığına təsir edəcək dərəcədə məhdudlaşdırır, ən dəyərli varlığı uğrunda mübarizə aparmağa dəyər. Levinas “Totallıq və Sonsuzluq” əsərində ideyanı şişirdərək deyir: “Azadlığı aşmış məsuliyyətə, yəni başqaları üçün məsuliyyətə borclu olmaq” [s.136]. Bu müzakirə özünü marginallaşdıraraq, münasibətdə digər şəxsə prioritet və əhəmiyyətli rol verən bir nizamı ortaya qoyur. Belə bir düşüncənin əsasında məsuliyyət, heç bir sonu olmayan başqasına qarşı insanın məsuliyyəti dayanır. Müəllif Paul Ekom və onun həmkarlarının Melindanın həyatını xilas etmək üçün riskli prosesdəki rolunu “Yaşıl Mil”də üzə çıxaran belə inanılmaz fədakar niyyətdən keçir. Onları nəinki işsiz qoya, hətta dəmir barmaqlıqlar arxasına qoya biləcək bir növ riskə gedirlər. Uğursuzluq halında onların həyatını mümkün olan ən pis vəziyyətə çevirə biləcək riskli plan, lakin başqalarına qarşı güclü məsuliyyət hissi insanı davamlı olaraq irəliləməyə vadar edir.

“Yaşıl Mil”də fədakarlıqdan sonra önə çıxan məqamlardan biri də romanda yer alan ölüm hadisələri, obrazların ölümdən qorxması və ya əksinə ölümü arzulamalarıdır. Ölüm müxtəlif tarixi dövrlərdə müxtəlif perspektivlərdən əsrlər boyu mübahisəli müzakirə mövzusu olmuşdur. Ölümə bağlı bir çox sual cavabsız qaldığından, bu fenomen bir çox mütəfəkkir və filosof üçün də qaranlıq olaraq qalır. Bu fəsilə daha əvvəl müzakirə edildiyi kimi, Levinas ölümü “heç bir yönləndirmə ünvanı olmadan” təqdim edir [Levinas, 2000, s.9]. Levinasın fikrincə, ölüm qaranlıqdır və mənə o, insanın ölüm haqqında biliklərinin əskikliyi üzə çıxarmağa çalışır. Bir tərəfdən qorxuludur və hər kəs bu meyllə yaradıldığı üçün həyatda qalmaq istəyir, amma ölümə fərqli bir prizmadan baxsaq, insana işgəncədən daha çox heç nə gətirə bilməyən əzablı həyatdan bir rahatlamadır. Əgər insanın həyatında məmnunluq özünü göstərmirsə və ya müxtəlif şəraitdə gözlənilməz qeyri-qənaətbəxş hadisələrlə üzləşirsə, bu, zaman baxımından çox uzun ola bilər. Hadisələr ev sahibinə xoş görünməyən gözlənilməz qonaq kimi əvvəlcədən dəvət olunmadan hər kəsin xoşbəxtlik qapısını açar. Gerçək olan, zaman və məkanla məhdudlaşmadan istənilən mümkün şəraitdə hər kəslə qarşılaşar bilən ölümün özüdür. Bu, heç kimin geri dönməsinə imkan verməyən bütün sənişinləri həyatlarının bahasına aparacaq bir səyahətdir. Paul Ekom “Yaşıl Mil” əsərində deyir: “Biz hamımız ölməliyik, heç bir istisna olmamalıdır. Mən bunu

başla düşürəm, amma, aman Allah, bəzən Yaşıl Mil necə də uzun görünür” [GM, s.195]. Stiven Kinq istəmədən ölümü gözləyən məhbusları ölməyə hazır olan Paul Eckom ilə müqayisə edir. Müqayisə ölümə məhkum edilmiş və həyatları üçün dilənçilik edən məhbuslar və sevdiklərini itirmiş və öldükdən sonra onlarla görüşmək istəyən Paul Eckom arasında, onların fərqli hədəf istəklərinə arxalana bilər. Mövzunu daha çox açmaq üçün hər iki halda yalnız bir reallıq tapmaq olar, o da ölümün özüdür, sonda hər kəsin toxunacağı bir fenomendir. Hesab edirəm ki, müəllif ölümə gedən yolu uzun yaşıl mil ilə izah edərkən, insanın gözləntilərindən asılı olaraq həyatdan məmnunluq duymadan keçən işgəncəli bir zamanı təmsil edir. Paul Eckom kimi biri ölümü gözləyən günləri hesablayır və heç bir şey onu daha əzablı həyatını davam etdirməyə ruhlandırmır. O, ölümün gəlməsini gözləyir, edam gözetçisi işlədiyi zaman başqalarına onu tutmağa kömək etdiyi fenomen, lakin onlar bu hərəkəti müsbət qarşılamadılar. “Yaşıl Mil”də müəllif həyatın nə gətirə biləcəyini və heç vaxt arzulamadığı bir şeylə üzləşə biləcəyini təsvir edərək səhnəni müdrikcəsinə təsvir edir.

Levinas “Totality and Infinity” əsərində ölümə bağlı iddia irəli sürür və ölümə “varlıq üçün” qorxu kimi müraciət edir [Levinas, 1979, 233]. Onun eristik arqumenti “həyat yaxşıdır” [Kreeft, 1992, s.5] kimi digər həyat nəzəriyyələrinə uyğundur və yaxşılığı tərk etmək qorxu kimi şərh olunur. Zərərin nəticəsi olan qorxu - yaxşılığın itirilməsidir, lakin ölümə yeyilənlər arasında heç bir fərq yoxdur. Güclü və ya zəif, varlı və ya kasıb, ağ və ya qara qurbanlarını götürməyə gəldikdə hamısı eynidir. Ölüm bəlkə də yeganə hadisədir ki, insana fərqli toxunulmaz, irq, cins və ya hər hansı qərəzli davranış baxımından heç bir ayrı-seçkilik yaranmaz ki, bunlar əsrlər boyu müxtəlif situasiyalarda insan ixtirasıdır. İnsana aid bu ayrı-seçkilik və ya qərəzli təriflər hamının eyni olmasını şərtləndirən yaradılışın orijinallığına etiraz edə bilər. Bu təcrid olunmuş məsələlərin heç biri ortaya çıxdıqda ölümü dayandıra bilməz. Stiven Kinq “Yaşıl Mil”də ölüm sırasını gözləyən məhbusların mənzərəsini təsvir etməklə “ölüm” anlayışını təzahür etdirir və müxtəlif portretlərdə onların necə həyat tələb etdiyini ifadə edir. Onun təsviri ölümə bağlı müzakirələrə uyğundur və o, həbs olunmazdan əvvəl həbsxanadan əhəmiyyətli bir səlahiyyətə malik olan mühüm bir məhbusu nümunə göstərir, lakin təəssüf ki, ölüm onu heç bir bənzəri olmayan şəkildə əhatə edir. Onu digər məhbuslar və mühafizəçilər də “prezident” adlandırırlar, lakin ölüm digər qüvvələrdən daha güclüdür. Kinq qeyd edir ki: “Onun cəzasını böyük ehtimalla

ağdərili olduğuna görə yüngülləşdirmişdilər, - Harri yazırdı, - lakin sonunda o, öz cəzasına çatdı. Mən bu hadisəyə uzun müddət təxirə salınmış, amma sonunda icra edilmiş edam kimi baxıram” (GM, s.42). Mən belə hesab edirəm ki, söz ölümə gəldikdə, hərəkətin mənşəyində heç bir fərq olmayacaq, amma metodologiya fərqli ola bilər. Məhkumların öldürülməsi hər hansı başqa üsulla da ola bilərdi, amma hərəkətsiz qalan ölümdür. Gec ya da gec, orda-burda hər hansı bir şəraitdə və ya vəziyyətdə hər hansı bir ünvanla ölüm hər kəslə qarşılaşacaq. Ölümün öz metodologiyası olduğundan birini digərlərindən yüksək və ya aşağı göstərmək üçün heç bir fərqləndirici xüsusiyyət olmayacaq. Hələ də həlledici bir müzakirə olaraq qalan çox mübahisəli bir argument ölümdən sonrakı həyat olacaq, bu aydın deyil və "ölüm nə vaxt gələcək" sualı hələ də cavabsızdır. İnsan öz taleyini gözləyəndə və ona lazım olduğundan tez qovuşmaq istəyəndə dözülməz olur. Paul Edgecombe kimi dəhşətli bir vəziyyətdə olan biri üçün dözülməz bir vəziyyət ola bilər. Hesab edirəm ki, müəllif oxucuya insanın həyatı boyu qarşılaşa biləcəyi iki fərqli və mümkün hadisəni başa salmaq niyyətindədir. Ölüm bir tərəfdən insanın dost olacağı və bioloji cəhətdən bütün canlıların normal şəraitdə ölməkdənsə yaşamaq niyyətində olduğu, digər tərəfdən isə Kinqin romanının qəhrəmanı Paul kimi bir hadisə kimi qəbul edilməyəcək. Eckom, həyat yoldaşı və onun sevdiyi başqaları kimi hər şeyini itirdiyi üçün hekayənin sonunda ölmək istəyir. Bu iki çox fərqli perspektiv insanların ehtiyac və istəklərinə görə dəyişən meylləri sahəsinə yeni qapılar açmağa bilər. Ölümün həyatın bitdiyi zonada üzləşməli olan bir hadisə kimi qəbul edilib-edilməməsi və ya bir hədiyyə kimi qəbul edilməsi ümumiləşdirilməməli və hər bir halda öyrənilə bilər.

Peter Kemp "Ölüm və Hədiyyə" (1982) əsərində ölüm anlayışını fərqli bucaq altında araşdırır və onu qurbanların vəziyyətini nəzərə almayan bir fakt və fenomen kimi təsvir edir. Onun fikrincə, “ölüm yalnız bir fakt və ya empirik haldır. Onun başqa heç bir rolu yoxdur” [Kemp, 1982, s.3]. Dayanıb ölümün qurbanlarını necə seçdiyini araşdırmaq üçün heç bir intellektual səbəb olmayacaq və Kempin yazdığı kimi, bu, təcrübə ilə həyata keçirilən empirik bir haldır. Onun ölüm haqqında “yalnız bir fakt” iddiası o deməkdir ki, o, nə vaxtsa mövcud ola bilər və başqa bir vaxt insanın buna hazır olub olmadığını və ya həyatda daha çox qalmalı olduğunu görmək üçün kor ola bilər. Kinqin “Yaşıl Mil”də təmsil etdiyi situasiya, Paul Eckomun mövcud müzakirədən fərqli perspektivinə müraciət edir və bu mübahisəli mübahisəni vəziyyətlə əlaqələndirir. Paul Eckom, məhbuslara təklif

olunan taleyini qəbul etməyə kömək edən ölüm bəxş edən biridir, lakin indi o, 108 yaşında bu hədiyyəni gözləyir. Ölümsüzlük haqqında xülyalarım vardısı da, Mister Cinqlzın ölümü ilə onlar da öldü. Lakin ölüm məni tapandan bir xeyli əvvəl, ölümü arzulamağa başlamışdım. Düzünü desəm mən ölümümü çox arzulayıram, xüsusilə də Eleyın Konelli vəfat edəndən sonar. Bu haqda danışmağa dəyərmimi?” [GM, s.194]. Normal şəraitdə insanın nə vaxt və hansı şəraitdə ölümə qarşılaşacağı bir sirr olaraq qalır ki, bunu fiziki ağıl və hisslər üzə çıxara bilməz. Heidegger ölümü yaşamaqla əlaqəli bir iddia irəli sürür və o, digəri ilə münasibətdə fenomeni necə qavradığını göstərir. 2010-cu ildə nəşr olunan “Varlıq və zaman” əsərində o, belə deyir: “Heç kim başqasının ölümünü ondan ala bilməz. Kimsə həqiqətən başqası üçün ölümə gedə bilər. Ancaq bu, həmişə o deməkdir ki, müəyyən bir məsələdə özünü başqası üçün qurban vermək” [Heidegger, 2010, s.231].

Heideggerin iddiası Levinasın “özünü başqasına qurban vermək” iddiasına bənzəyir. Deməli, Heideggerin iddiasından belə şərh olunur ki, mən digərinin yerinə ölə bilərəm, amma onların yerinə “ölümü” yaşaya bilmərəm. Düşünürəm ki, heç kim reallığın nə olduğunu anlamaq üçün bioloji olaraq ölümü yaşamayıb və onların istinadlarının tənqid olunması mənbələri olmaya bilər və nəticədə qeyri-müəyyən qalır. Bu mesajları bəşəriyyətə çatdıran bu mesajların təməlini axtaranlara yeganə cavab Allah ola bilər. Xristianlıq, İslam, Yəhudi və s. kimi müxtəlif dinlərdə hələ də dünyada milyonlarla davamçıya malik olduğu bir inanc ola bilər. Ölümdən sonra mövcud olan həyatın fərqi olmaq barədə hər hansı bir argument, Levinasın ölümdən sonra mövcud bir şəxs tərəfindən heç bir təcrübə əldə edilmədiyini üçün ölümü yönləndirmə ünvanı ilə təyin edən bəyannaməsinə əsaslanan etibarlılığa malik deyil. Bu, Levinasın dediyi kimi “birtərəfli səyahətdir”. İnsanın varlıq iradəsinə uyğun olaraq normal şəraitdə qərribə olan kiminsə ölüm istəyini müşahidə etdikdə maraq yarana bilər. İnsanı ölümə sövq edən və ölümdən sonra sahib olmaq istədiyini axtarmağa vadar edən bu fenomenin arxasında hansı güclü ideologiya dayanmalıdır? Onu görünən və ölümcül olanı nəzərə almadan yalnız görünməyən arzu olunan iradəyə diqqət yetirən nədir? Bu səbəblərə mümkün cavabı Levinasın “Totallıq və Sonsuzluq” əsərində özünün digərindən ayrılmasına işarə edən düşüncəsində tapmaq olar. O qeyd edir ki: “Fani iradəsində ölümün təxirə salınması – başqası ilə əlaqəyə girmiş ayrı bir varlığın mövcudluğu və gerçəkliyidir. Bu zaman məkanı çıxış nöqtəsi kimi götürülməlidir” [Levinas, 1979, s.232]. Levinasın bəyanatından belə şərh edilir; bir tərəfdən ölüm yaxşı

mənada mövcud olan həyatdan çıxış, digər tərəfdən isə başqası ilə münasibətə girmək üçün başlanğıc nöqtəsidir. Mən hesab edirəm ki, Levinasın ölümə bağlı xüsusi düşüncəsi onu ölümdən sonrakı həyata inanan dini filosof kimi fərqləndirir və göstərir. Onun ideyası “Yaşıl mil”də Kinqin Con Koffinin təsviri ilə işıqlandırılır. Günahsız olduğu üçün ölümü yaşamağa layiq olmasa da, arzusu fani həyatı tezliklə tərk etməkdir. Həm Levinasın düşüncələri, həm də Kinqin Koffinin xarakterini təmsil etməklə təzahürü bizi onların necə olduğunu başa düşməyə inandırır.

Ölüm nəinki Peter Kreeft tərəfindən yazılan "Love Is Stronger Than Death" (1992) əsərində gerçək bir həqiqət kimi qəbul edilir, həm də ölümün qarşı-qarşıya qalacaq hər hansı naməlum qüvvədən daha güclü olduğunu düşünür. O, deyir: “Ölüm daha güclüdür. Həmişə qalib gəlir. Bizim seçimimiz yaxşı tərəfdə döyüşmək, amma məğlub olan tərəfdə, ya da şər tərəfdə mübarizə aparmaq, qalib gələn tərəf arasındadır” [Kreeft, 1992, s.5]. O, hər kəsin yaşamaq üçün mübarizə apardığı həyatı yaxşı, ölümü isə sonunda həmişə qalib gələn şər hesab edir. Heidegger ölümü yaşamaqla əlaqəli bir iddia irəli sürür və beləliklə, o, iddia edir ki, “Ölüm itkidir, həyat itkisidir. Həyat yaxşıdır, yaxşılığın itirilməsi pisdır” [s.5]. O, ölümü hər kəsin tezliklə və ya gec mütləq qarşılaşacağı və heç kimin bu prosesə qarşı heç bir şey edə bilməyəcəyi bir hadisə kimi qeyd edir. Bu, bizi ölümə doğru aparan bir prosesdir ki, xoşumuza gəlsə də, bəyənməsək də, başqa seçim qoymur. İnsanın etdiyi şey ölümə qarışmaqdan çəkinmək deyil, əksinə ölümə o vaxtdan tez qarşılaşmaqdır. O, ölüm və onun insan həyatı ilə əlaqəsi haqqında müzakirəsini davam etdirir. O güman edir ki, O, ölümü şər kimi təmsil edir, çünki o, insandan həyatı alır, yaxşılığı təsvir etdiyi bir həyatdır. Hər kəs ölümün qorxulu olduğu ilə razılaşa bilər, amma bunun niyə belə olduğunu bilmirlər. Kreeftin ölümə baxışı və ölümün “düşmən” adlandırılmasının səbəbi insanı ölümün dəhşətinin arxasında duran səbəb haqqında düşünməyə vadar edir. Əgər ölüm düşməndirsə, niyə ona həvəslə getmək lazımdır və insanı ölüm istəyinə vadar edən şey illərdir mübahisəli sual olub. Tədqiqat yolu ilə fərqli baxışlar və müxtəlif bucaqlar, bu fərqlilikləri müxtəlif yollarla aydınlaşdırır, lakin manipulyasiya edilmiş fərziyyələrin heç biri əhəmiyyətli bir fərziyyə kimi qəbul edilə bilməz. Yol xəbər verilmədiyindən və xəbərdar edilməməli olduğu üçün ölümdən sonra nə baş verdiyindən heç kim xəbərdar deyil. Fikri olan “Yaşıl Mil”dəki məhbuslar, etdiklərinə görə bir gün də əsir düşməkdən xəbərsiz idilər və taleləri üçün yaşıl mildə getdilər. Ölüm sonda

qalib gəlsə də, sonun nə vaxt olacağı və onun insana hansı şəraitdə çatacağı dəqiq deyil.

"Yaşıl Mil"də Kinqin tənqidi şəkildə təsvir edilmiş fəlsəfəsi Levinasın qətl və ölüm fenomeninə baxışı ilə əhəmiyyətli uyğunluq tapır. İdeya Levinasın əsərlərinə nəzər saldıqda və onun əsas diskursunu yuxarıda "etika" və "etik" davranışlar tapdıqda aydın olur. Əsrlər boyu müzakirələrə səbəb olan bu anlayışlar hələ də heç bir məhdudiyyəti və sərhədi olmayan argumentativ nəzəriyyələrdir. Kinqin bu romanda Con Koffi kimi bir personaj yaradaraq, ona Tanrının istedadlı və metafizik güc verdiyini güman edərək təzahürü ideyanı açıq-aşkar edir. Qətlə yetirilən iki əkiz uşağa kömək edib onları həyata qaytarmağa cəhd edən Koffi nəinki özünü həbs olunmaq riski ilə üz-üzə qoyur, həm də özünü həbsxanadan azad etmək üçün mühafizəçiləri öldürmək kimi qəribə gücündən istifadə edə bilər. Bir tərəfdən gücünü öz xeyrinə istifadə etmir, başqaları üçün edir, digər tərəfdən də hər hansı bir qətl törədərək, başqalarını çətin vəziyyətə salmaqla heç vaxt özünü azad etmək fikrində deyil. Bu, saxta və ədalətsiz bir qərarla onu ittiham edən və öldürən başqaları olacaq. Levinas və onun düşüncələri ilə bağlı geniş araşdırmada, Robert Bernaskoninin tapıntıları Levinasın "öldürmək və ya özünü öldürməyə icazə vermək" sualına münasibəti ilə qarşılaşdıqda olduqca qəribə görünə bilər? [Bernasconi, 2002, s.11]. Ölümü düşmən və ya şəh hesab edərək, öldürmək kimi seçim qarşısında niyə ölüm alternativini seçməlidir? Levinas belə bir fikir qeyd edir: "qətl törətmək qorxusu öldürülmək qorxusundan üstün olmalıdır" [s.11]. Başqalarını bu təhlükədən qorumaq üçün qarşıdakı insanla üz-üzə qalaraq ölümü könüllü qəbul etmək kimi qərübə bir ideologiya Levinasın seçilən, lakin eyni zamanda mübahisəli fikir. Argumentasiya olan belə bir ideologiyanın kökləri bəzi digər filosoflardan fərqlənən ontologiya və ontoloji müzakirələrə nisbətən daha uyğundur.

Martin Heidegger kimi. Əsas problem ontologiya və etika arasında seçim ola bilər, Levinas əxlaqı ilk fəlsəfə kimi güclü şəkildə təqdim edərkən geridə heç bir seçim qoymur. O hesab edir ki, "ontologiyanın əsasında etika dayanır". Bu danışıqlar oxucular tərəfindən adi mətnə başa düşülməyə bilər, çünki bu danışıqlar son dərəcə spesifikdir və məsələdə dəqiq bacarıq tələb edir. Levinasın konsepsiyasının ölümə qarşılaşacaq bir çox insan üçün işarə oluna biləcəyini fərz etsək, Allaha yaxınlaşdıqda əldə ediləcək yaxşılıq və yaxşı davranışları fərqləndirmək və müəyyən etmək üçün hansı meyarlar olacaq? Bu fikir şəxsi və

subyektiv təcrübələr üzərində dayandığı üçün heç bir etibarlılıq tapmır, lakin daha yaxşı görmə yolu ilə parlayan və işığını yayan Levinasın arqumentlərinin əsasını təşkil edən estetik və etik davranışlardır.

Ölüm düşməndir, yoxsa dost? Nə dəhşət, nə də düşmən olaraq görmədən ölümü qəbul etmək üçün etdiyi bir hərəkət, istər dini düşüncə, istərsə də Başqasına qarşı etik ehtirasla əldə edilə bilən konkret bir səbəb üzərində dayanır. Dava Con Koffinin ölümə olan həvəsi ilə qarşılaşır və ona qaçıb həbsxanadan çıxmaq şansı təklif edildikdə, o, rədd edir. Koffi nəinki ölümü düşmən kimi qəbul etmir, hətta iki şeyə inandığı üçün ölümə qarşılaşmaq üçün güclü bir həvəyə malikdir, özünü etika və etik anlayışların yersiz olduğu mərhəmətsiz və əzablı dünyadan xilas edir. Allahın ədaləti ilə hər şeyi idarə etdiyi ikinci dünya. Əlində gözəgörünməz ilə qarşılaşacaq bir səbəbi var. Bu, mütəfəkkirlər və filosoflar üçün də aydın bir yer təmin etməmək və həmişə qaranlıq qalmaqla böyük bir mübarizə olmuşdur. Ölümün bu qaranlıq fenomenini dəhşətə gətirir və instinktiv olaraq həyatı və varlığı sevən insanı qorxudur. Levinas deyir: “Ölüm məni kənardan təhdid edir. Qorxudan bu naməlumluq, dəhşətə gətirən sonsuz məkanların səssizliyi digərindən gəlir və bu başqalıq, tam olaraq mütləq olaraq, məni pis bir dizaynda və ya ədalət mühakiməsində vurur” [Levinas, 1979, s.234]. Nə üçün Levinas kimi bir filosof ölüm məni təhdid edir iddiasını irəli sürür və ölümün səssiz təsvirini verməklə ölümün qorxulu olduğunu düşünür, Stiven Kinq isə ölümü açıq qolları ilə qucaqlayan Con Koffi tərəfindən bir təyinat yeri kimi təzahür etdirir. Mümkün cavab bilik və inanc anlayışında gizlənə bilər. Levinas bir filosofdur və fəlsəfə rastlaşdığı hadisələrin intellektual səbəblərini axtarmağa çalışır, lakin digər tərəfdən inanc izah etmək üçün heç bir elmi nöqteyi-nəzərdən olmayan bir şeylə məşğul olur. Filosoflar arasında biliyin konkret və ümumi tərifi olmamışdır, çünki bilik real olmaya bilər. Ketin Leher biliyi reallıqdan ayırır ki, bu yaxınlarda 2018-ci ildə nəşr olunmuş Bilik nəzəriyyəsində. O, iddia edir ki: “Epistemologiya, bilik nəzəriyyəsi və reallıq nəzəriyyəsi olan metafizika ənənəvi olaraq fəlsəfi araşdırmada əsas rol uğrunda yarışır”. “Qnoseoloq bildiyimizi, metafizikdən isə real olanı soruşur” [Lehrer, 2018, s.1]. Onun çıxışından sonar bir çox suallar ortaya çıxır bilik hələ də mütəfəkkirlər arasında mübahisə və problem mövzudur ki, bu da onun etibarlılığını müəyyən dərəcədə azaldır. Hesab edirəm ki, məlumat heç bir etibarlı mənbəyə əsaslanmır, çünki əldə edilmiş məlumat subyektiv olaraq qalır və şəxsi təcrübə onun qurulmasına böyük dərəcədə təsir göstərir. Nəzəriyyə üzrə

tənqidçilər və mübahisələr fərqli perspektivlər gətirir, çünki fərqli mövqeləri və təcrübə mənbələri olan mütəfəkkirlər hər hansı bir fenomenlə qarşılaşdıqları şəkildə fərqlidirlər. Steven Krovell Levinasın müzakirə mövzusunə uyğun stendi ilə bağlı araşdırma aparır, onun verdiyi əsas sual niyə etika birinci fəlsəfədir? çağırışı olur. Levinas 2015-ci ildə Fenomenoloji Kontekstdə. Onun bu araşdırmadakı nəticələri şəxsi təcrübələrlə əldə edilən mühakimələrin etibarlılığını ortaya qoyur. O, iddia edir ki, "..., heç bir təcrübə həqiqətən xüsusi bir şey ola bilməz" və "təcrübələrimin etibarlılığı mühakimə edilə bilər" [Crowell, 2015, s.574]. Təcrübə qərarın qəbul edilməsində böyük rol oynadığından və insan xeyli müddət ərzində əldə etdiyi biliyə arxalandığı üçün, onun mühakiməsinin təqsirləndirilən şəxsdən layiq ola biləcəyi heç nəyi götürməyəcəyini düşünür. O, mühakimə prosesinə güvənir və digər qüvvələrin bunu hərəkətə keçirməsini gözləyir. Stiven Kinqin yaxşı təsvir edilmiş personajı, əyalət münisiflər heyəti tərəfindən Detterik əkilərini zorlamaqda və öldürməkdə ittiham olunan "Yaşıl Mil" filmindəki Con Koffiyə nəzər saldıqda bu fikir asanlıqla təsdiqlənir. Qara dərilili olduğu üçün əlində kifayət qədər dəlil olmadan belə dəhşətli qeyri-insani əməllər törətdiyinə görə onu mühakimə edirlər. Bu qeyri-etik mühakimə sisteminin kökləri irqçilik və insanlara dəri rənglərinə görə ayrı-seçkilik etməkdədir. Tədbir hər kəsin irq ayrı-seçkiliyinə qarşı olduğu bir vaxt qurşağında baş verir, lakin nəticədə ortaya çıxan şey Koffinin taleyini dəyişmir və o, elektrik kreslosu olan Qoca Qıgılcım vasitəsilə edam edilməlidir. Şübhəsiz ki, başqalarını mühakimə etmək asan iş deyil və bəzi inanclar üçün ölümdən sonra bizi böyük bir hökm gözləyir. Məhkumlara qarşı çıxarılan qərarlar onların hökmü ilə bağlı həqiqi məlumatlarla üst-üstə düşə bilər və ya uyğun gəlməyə bilər. Bu, məhbuslar üçün Yaşıl Mildə də baş verir, çünki Paul Eckom onlara qarşı kədərini ifadə edir və onları "bədbəxt" adlandırır: "Yenə yadıma hakimlərin bədbəxt məhbuslar haqqında hökm çıxararkən gördüyüm şəkilləri xatırladım... hələ bu qədər kiçik və qorxmaz məhbus olubmu? Bu, əlbəttə ki, məhbus idi; çox istədiyi kimi gəlib-gedə bilərdi. Yenə də bu fikir beynimdən getmirdi və bir daha ağıma gəldi ki, çoxumuz həyatımız bitdikdən sonra Allahın hökm kürsüsünə yaxınlaşanda o qədər kiçik hiss edəcəyik, lakin çox azımız bu qədər qorxaq görünə bilməyəcəyik" [GM, 1996, s.33]. Paul Eckom məhbusları "bədbəxt" adlandırır, çünki onlar dövlət münisifləri tərəfindən ədalətli və ya ədalətsiz olaraq mühakimə olunurlar və onlar münisiflər heyətinin təyin etdiyi yolla gedəcəklər. Lakin Con Koffi belə ədalətsiz dünyadan bezdiyi və getmək istədiyi üçün həmin jüriyərdən aldığı ölüm hökmündən

məmnundur. Hər bir başlanğıcın bir sonu var və ölüm insanların həyatında ən böyük sondur. Ölüm insan və heyvanlar arasında həyatda hər kəsə tanış olduğu üçün, şübhəsiz ki, ölüm həqiqətini inkar edən bir argument olmayacaqdır. Ölümlə bitən həyat kimi yaşanılanlar hər kəsin təsəvvüründən uzaq deyil və bu həqiqət ölümdən sonra mümkün qədər çox müəmmalı və sirrlər buraxaraq zehinlərə yerləşmişdir. Heç kim bundan əmin deyil və ya ölümdən sonrakı həyatın harada və necə baş verəcəyini anlaya bilmir. Bizim təfəkkürümüz elə işləyir ki, öz təcrübəmiz və ya başqaları vasitəsilə əldə edilmiş əsas biliklərimizə uyğun olsun. Ölümdən sonra Allah tərəfindən idarə olunacaq və əlbəttə ki, buna görə mükafat və ya cəzaların ardınca gələcək böyük bir mühakimə məsələsi üçün bəzi inanclar. Ölümdən sonra həyatın mövcudluğuna və insanların ömür boyu müşahidə edilən davranışlarını mühakimə etmək üçün mütəşəkkil qaydaların mövcudluğuna inanmaq ideyası Kinqin əsərlərində çoxlu şəkildə öz əksini tapmışdır. Ola bilsin ki, bu, onun xristian ailəsində böyüdüüyü üçün şəxsi inancından qaynaqlanır. Ölüm təkcə qorxulu deyil, həm də qeyri-müəyyəndir, çünki ölümdən sonra gələcəklər qaranlıqdır və bu qaranlıq yol həyatları sona çatdıqda hər canlıya öz qapılarını açacaqdır. Uzaq və ya yaxın, gec və ya tez hər kəs ölüm tərəfindən yeyiləcək, lakin bəziləri başqaları tərəfindən manipulyasiya edilmiş bir zamanda ölümlərini gözləyirlər. Onlar sosial normalar və ya qanunlar əsasında bu mövqeyə görə məhkum olunduqları üçün ölümün gəlməsini gözləyirlər. Stiven King məhbusların ölümlərinin gəlməsini cərgədə gözlədikləri mənzərəni təsvir edir. Stiven King, həyatları üçün yalvaran məhbuslarla 108 yaşında olan və ölümü tez bir zamanda qəbul etməyə hazır olan Paul Eckom arasında iki müxtəlif tərəfi ortaya qoyaraq məsələni bilərəkdən nümayiş etdirir. O, uzun bir ömür sürdü və bu, ölümün onu ailəsi və sevdikləri ilə qovuşduracağına ümid edərək bütün aidiyyəti və ailə üzvləri üçün darıxmağa səbəb olur. King göstərir ki, həm məhbuslar, həm də Paul Eckomun ölümə tutulması rədd edilir, çünki məhbuslar daha çox yaşamağa, Eckom isə uzun ömürlü həyatını sona çatdırmağa hazırdır. Mən belə hesab edirəm ki, King bir tərəfdən ölümü müəyyən dərəcədə dəhşətli cinayətlər törətmiş məhbuslar üçün cəza kimi izah edir, digər tərəfdən isə ölümü Paul Eckom üçün hədiyyə olaraq göstərməklə əks düşüncəni nümayiş etdirir, çünki o, ölümlə üzləşməyə hazırdır. Con Koffi və Paul Eckom, mənim fikrimcə, eyni aqibətə sahibdirlər, çünki hər ikisi ölümcül dünyanı geridə qoymağa və ölüm vasitəsilə başqa bir dünyaya səyahətə başlamağa hazırdırlar. Koffi Paulla keçirdiyi son anında sanki ona ölümsüzlüyün qorxulu olduğunu göstərmiş və sonda Paul da

Koffi kimi dünyadan ayrılmağı arzulamışdır. Bu, naməlum bir dünyadır və bizi orada birləşdirə biləcək yeganə vasitə, körpü rolunu oynayan ölümdür.

Onun dərin və təxribatçı bəyanatında insan böyük bir ailə kimi qəbul edilir, burada hər kəs başqaları qarşısında məsuliyyət daşıyır. Mübahisəlidir, çünki o, ailə ilə eyni mənşədən olan insanı təyin edir və bu birliyi insan bədəninə bənzədir. Bədənin hər hansı bir hissəsinə toxunan ağrı və ya zədələnmə halında, şübhəsiz ki, digər hissələr bunu hiss edəcəklər, çünki bütün bu hissələr bütün bədəni qurur və bu hissələrin hər birinin özünə və bütün sistemə qarşı xüsusi bir məsuliyyəti var. Levinasın “görünməzlər üçün ölmək” ifadəsi bu vəziyyətə uyğundur və daha güclüdür. Belə gözəl düşüncəni öyrənməklə Levinasın yazdığı əsərdə xalqları onların yaşı, milliyyəti, irqi və ya əsrlər boyu davam edən digər fərqləndirici məsələləri nəzərə almadan bir araya gətirən bir nəticəyə gəlmək olar. Bu, başqalarının ağrıları varsa, onları hiss edir və onlara qarşı məsuliyyət daşıyır. Stiven Kinq "Yaşıl Mil"də Persi adlı bir adamda pis sifəti üzə çıxarmaq üçün birbaşa başqalarının ağrısını hiss etməyə yönəlmiş mənzərəni təsvir edir.

NƏTİCƏ

İstedadlı Amerikalı yazıçı qorxu, fəvqəltəbii fantastika, cinayət, elmi fantastika və fantastika romanlarının müəllifi olan Stiven Kinq XX əsrin II yarısı Amerika Birləşmiş Ştatları ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrindən biridir. Ədəbi irsi ilə müasir Amerika ədəbiyyatının inkişafında yeni mərhələ yaradan yazıçının ortaya qoyduğu hər bir əsərə həm oxucular, həm də mütəxəssislər xüsusi maraq göstərmişlər. Öz üslubuna görə fərqlənən Stiven Kinq romanları əsasən mifoloji xarakter daşıyır. “Yaşıl Mil”, “Sümük torbası”, “Yazı haqqında”, “Qaranlıq Qüllə”, “Liseyin Hekayəsi”, “Duma Açarı”, “Gün batdıqdan dərhal sonra”, “Doktor Slip” ümumilikdə isə 64 roman müəllifi olan Kinq, 200 qısa hekayə nəşr etdirmişdir. Qorxulu hekayə ustası kimi tanınan Stiven Kinqin qaradərili insanlar haqqında nəşr etdirdiyi dünyaca məşhur “Yaşıl mil” romanı bir çox irqçilik problemlərini özündə əks etdirir.

Cəmiyyətin və dövlətin belə qeyri-humanist prinsiplərlə yaşadığı bir dövrdə qaradərili insanlar yaxşı yaşamaq üçün yox, sadəcə olaraq mövcud olmaq uğrunda mübarizə aparırdılar və təbii ki, bu mübarizə onların əvvəlcə şifahi formada ifa etdikləri əsərlərdə, daha sonra isə yazılı ədəbiyyat nümunələrində əksini tapdı. Stiven Kinq yaradıcılıq axtarışlarına başlayanda magik realizm də, mifoloji motivlərdən yararlanmaq ənənəsi də artıq mövcud idi. Amma o, magik realizmi və mifoloji motivdən istifadə ənənəsini əsərlərinə tətbiq edən adi, sıradan bir yazar deyil, bunların ən parlaq nümunələrini yaratmaqla hər iki ədəbi hadisəyə istiqamət verən söz ustasıdır. Stiven Kinq yaradıcılığında magik realizm də, mifoloji motiv də həyatın adiliklərində möcüzə tapmaq, əsərlərin ideya-məzmun qatına tutum, siqlət vermək, obrazların fərdi keyfiyyətlərini, mənəvi-əxlaqi dünyalarının zənginliklərini daha təbii və canlı şəkildə təsvir etmək vasitələrindəndir. Stiven Kinqin “Yaşıl mil” romanı, qaradərili insanlara qarşı ədalətsiz davranışların göstərildiyi ən möhtəşəm nümunələrdən biridir. İnsan haqlarına fəlsəfi antropoloji baxışı mənimsəyən bu tezisə Stiven Kinqin “Yaşıl mil” əsəri irqçilik yönündən təhlil olunmuşdur. Ədəbi əsərlərdə irqçilik mövzusunə toxunmaq onun aradan qaldırılması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. İrqçilik qütbləşmələrə səbəb olan, insan ləyaqətini alçaldan mənfi bir anlayışdır. Bu anlayış insanların həyatlarına ciddi şəkildə təsir edir. Sırf qaradərili və nəhəng görünüşə sahib olduğu üçün heç

bir araşdırma və sorğu aparılmadan ölümə məhkum olunan Con Koffi irqi ayrı-seçkiliyin qurbanlarına ən bariz nümunədir. Onun xarici görünüşünün ilk baxışdan cinayətkara bənzəməsi insanların həddindən artıq qərəzli davranışının nəticəsidir. Həqiqəti öyrəndikdən sonra isə geriye təəssüf və əzab hissindən başqa bir şey qalmır. Oxucular üçün olduqca təsirli olan bu cür ədəbi əsərlər, ədəbiyyatın insanlarla olan bağını gücləndirməyə təkan verir. Çünki belə əsərlərdə göstərilən irqçilik nümunələri hal-hazırda insanlar arasında mövcud olan ayrı-seçkilik şəklində özünü biruzə verir.

Stiven Kinqin “Yaşıl Mil” romanında irqi ayrı-seçkilik problemi mövzulu tədqiqat üzərində aparılan araşdırmanın yekunu olaraq aşağıdakı ümumiləşdirmələr və elmi nəticələr əldə edilmişdir:

1. Amerikada irqi ayrı-seçkiliyin hökm sürdüyü dövrlərdə afro-amerikan yazıçılar öz ədəbi əsərlərini yazaraq azadlıq və bərabərlik uğrunda mübarizə aparırdılar. Kələliyin ilk dövrlərində bir qədər çətinliklə üzləşsələr də, öz bədii üslublarını oxuculara çatdırmağı bacardılar. Bu səbəbdən Amerikada çox keçmədən irqçilik ləğv olundu. ABŞ-da baş verən bu hərəkətin başlıca liderləri afro-amerikan yazıçılar olmuşdur. Onların azadlıq şüarları qaradərili afro-amerikanları öz azadlıqları uğrunda mübarizəyə səsləmişdir.

2. Afro-amerikan yazıçıların irqi ayrı-seçkilik mövzusunda yazdığı əsərlərdən başqa amerikalı yazıçılar da irqi ayrı-seçkiliyin qəbul edilməz olduğunu öz əsərlərində açıq şəkildə göstərdilər. Stiven Kinqin “Yaşıl Mil” romanı irqi ayrı-seçkiliyin bariz şəkildə özünü göstərdiyi nadir romanlardan hesab olunur. Romanda yeganə qaradərili obraz Con Koffi vasitəsilə Kinq, irqi ayrı-seçkiliyin dəhşətli və qorxulu üzünü oxuculara çatdırır.

3. Stiven Kinqin “Yaşıl Mil” romanında yer alan digər obrazların qaradərili Con obrazına münasibəti, irqçiliyin ləğv olunmasına baxmayaraq hələ də insanların dərisinin rənginə görə bir-birindən fərqlənməsi fikri mövcud idi.

Bu dissertasiyada təhlil olunan məqamlar keçmişdə yaşanmış irqçilik problemlərini və gələcəkdə yaşana biləcək bu cür problemlərin qarşısının alınması məqsədilə insan haqlarının dəyərləri ortaya qoyulmuşdur. “Yaşıl mil” romanı irqçilik mövzunu dərinlən mənimsəmək üçün ədəbiyyatın ilk ağla gələn,

qüsursuz romanlarından biridir. Nəticədə bu roman insan haqlarını müdafiə etmə və onu qorumaq məqsədilə yazılmış nadir romanlardandır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. *Racism Oxford Dictionaries*
2. Jerry W. Ward, Jr., "To Shatter Innocence: Teaching African American Poetry", in *Teaching African American Literature*, ed. M. Graham, Routledge, 1998, p. 146, ISBN 041591695X.
3. Darryl Dickson-Carr, *The Columbia Guide to Contemporary African American Fiction*, New York: Columbia University Press, 2005, pp. 10-11, ISBN 0-231-12472-4.
4. Gates, Henry Louis (1997). *The Norton Anthology of African American Literature*. New York: W.W. Norton. p. 214. ISBN 978-0393959086.
5. *An address to the Negroes in the state of New-York* Archived November 28, 2009, at the Wayback Machine, by Jupiter Hammon, servant of John Lloyd, Jun, Esq; of the manor of Queen's Village, Long-Island. 1778.
6. Yellin, Jean Fagan. "Written by Herself: Harriet Jacobs' Slave Narrative." *American Literature*, vol. 53, no. 3, 1981, pp. 479–486. JSTOR, www.jstor.org/stable/2926234. Retrieved April 25, 2021.
7. "The Slave Route: Who was Frederick Douglass?". United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. Archived from the original on November 8, 2018. Retrieved November 7, 2018.
McCrum, Robert (May 22, 2017). "The 100 best nonfiction books: No 68 – *Narrative of the Life of Frederick Douglass, an American Slave by Frederick Douglass (1845)*". *The Guardian*. Archived from the original on September 22, 2018. Retrieved September 21, 2018.
8. Du Bois, W.E.B. *The Souls of Black Folk*, Penguin Books, 1996, p. 10, ISBN 014018998X.
9. "The Brownies' Book". *The Tar Baby and the Tomahawk: Race and Ethnic Images in American Children's Literature, 1880-1939*. Center for Digital Research in the Humanities (University of Nebraska–Lincoln) and Center for the Humanities (Washington University in St. Louis). Center for Digital Resources in the Humanities, University of Nebraska–Lincoln. Archived from the original on October 11, 2015. Retrieved December 29, 2014.
10. Ronald Roach, "Powerful pages—unprecedented public impact of W.W. Norton and Co's Norton Anthology of African American Literature"

Archived March 30, 2005, at the Wayback Machine, *Black Issues in Higher Education*, September 18, 1997. Retrieved July 6, 2005.

11. Duvall, John N. (2000). *The Identifying Fictions of Toni Morrison: Modernist Authenticity and Postmodern Blackness*. Palgrave Macmillan. p. 38. ISBN 978-0-312-23402-7. After all the published biographical information on Morrison agrees that her full name is Chloe Anthony Wofford, so that the adoption of 'Toni' as a substitute for 'Chloe' still honors her given name, if somewhat obliquely. Morrison's middle name, however, was not Anthony; her birth certificate indicates her full name as Chloe Ardelia Wofford, which reveals that Ramah and George Wofford named their daughter for her maternal grandmother, Ardelia Willis.
12. Why Translation of Black Writers Matters". *thewordpoint.com*. Archived from the original on June 26, 2020. Retrieved June 26, 2020.
13. Theodore O. Mason, Jr., "African-American Theory and Criticism" Archived 2005-05-15 at the Wayback Machine, *Johns Hopkins Guide Literary Theory & Criticism; American Literature*, College of Education, Cal State San Bernardino; Stephanie Y. Mitchem, "No longer nailed to the floor" Archived September 6, 2004, at the Wayback Machine, *Cross Currents*, Spring 2003
14. Harpham, G. G. (1999). *Shadows of ethics: Criticism and the just society*. Duke University Press.
15. Heidegger, M. (2010). *Being and time*. (Stambaugh, J, Trans) USA: State University of New York , Press. (Original work published 1979)
16. King, S. (1982). *Rita Hayworth and Shawshank Redemption*. Thorndike Press.
17. King, S. (1996). *The Green Mile*. New York: Simon and Schuster.
18. King, S. (1997). *The Green Mile: A Novel in Six Parts*. New York, U.S.A.
19. King, S. (2010). *The Dead Zone*. Hachette UK.
20. King, S. (2017). *The Green Mile: The Complete Serial Novel*. Simon and Schuster.
21. Levinas, E. (1981). *Otherwise than being or beyond essence* (Vol. 4121). Springer Science &
22. Business Media.
23. Levinas, E. (1986). *The trace of the other. Deconstruction in context*, 345-359.

24. Levinas, E. (1987). *Collected philosophical papers*, trans. A. Lingis (Dordrecht, The Netherlands: 25. Martinus Nijhoff).
26. Levinas, E. (1987). *God and philosophy*. In *Collected philosophical papers* (pp.153-173). Springer,
27. Levinas, E. (1987). *Philosophy and the Idea of Infinity*. In *Collected philosophical papers* (pp.47-59). Springer, Dordrecht.
28. Magistrale, T. (2010). *Stephen King: America's Storyteller*. ABC-Clio
29. Levinas, E. (1987). *Time and the Other* Richard Cohen (trans.), Pittsburgh.
30. Levinas, E. (1987). *Collected philosophical papers* (Vol. 100). Springer Science & Business Media.
31. Levinas, E. (1996). *Emmanuel Levinas: basic philosophical writings*. Indiana University Press.
32. Levinas, E. (2000). *God, Death, and Time*. Stanford University Press, USA
33. Levinas, E. (1979) *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. London: Springer Science &
34. Business Media.
35. Long, E. T. (2006). *Self and Other: Essays in Continental Philosophy of Religion*. University of
36. South Carolina Columbia, SC, USA, Springer.
37. Magistrale, T. (2003). *Hollywood's Stephen King*. US. Palgrave Macmillan.
38. Todd, S. (2012). *Learning from the other: Levinas, psychoanalysis, and ethical possibilities in education*. Suny Press.
39. Kemp, P. (1982). *Death and Gift*. *Journal of the American Academy of Religion*, 50(3), 459-471.
40. Deleuze, G., & Guattari, F. (1996). *What Is Philosophy?* Columbia University Press.